

Призначення України (Липа Юрій)

ЧАСТИНА ПЕРША

Нації проходять, і по них нема й сліду, та історія дає нам нагу причину цього, просту й єдину розгадку у всіх випадках: впали народи тому, що не були приготовані.

Ніщо на світі - ні багатство, ні слава, ні таланти -

не заступить одного, того, що є Законом понад усі закони: будь приготований!

Це є єдина наука, що впливає з усіх часів і з усіх країн, одна незмінна

Правда серед усіх змінностей світу - і для дітей, і для жінок, і для націй, і для цілих рас:

будь приготований, будь приготований, іще раз скажу - будь приготований.

Редіард Кіплінг

1. ЕВРОПА БЕЗ ЕВРОПЕЙЦІВ

Здається, можна говорити про зникнення поняття Європи як духовної цілості.

Справді, де поділась та європейська одність? Тут колись войовничі племена з Азії й Півночі замирено християнством, пізніш деяку рівновагу серед держав середньовіччя утримувала споріднена між собою панівна аристократія, а ще дуже недавно обличчя одности надавали Європі відчуття права й засади рівності європейських держав. Тепер по великій, по абісинській, по еспанській війні багато змінилося.

Що сталося? Спробуймо пошукати, наприклад, духовного осередку сучасної Європи, - де є тепер така столиця Європи, якою, скажімо, в XVIII ст. був Париж?

Може, Лондон? Ще недавно там, де був вплив ідеї парламентаризму, там був і вплив англійського демократичного світогляду. Ще недавно назагал узнавано англійську концепцію Європи за "рівновагу потуг" (розцвіт 1878-1914 рр.). Деякий час по великій війні справно функціонував у краю докладних годинників докладний барометр англійських впливів, але від кількох літ і Ліга Народів втратила значення. Тепер Лондон є центром світу, але англійського світу, і Британський острів - це тільки гігантський корабель-транспортвець, прив'язаний своїми причалами до скандинавських, данських, бельгійських і португальських баз. Однак обернений він лицем до доміній і колоній, а не до Європи. Змінилося відношення і до англійської духовності, що, як із жалем підкреслює А.Моруа, "не є, як то часто думала Європа, абстрактною системою, яка скрізь надається лишень збираниною порад, які тільки в цьому краю помагали" ("Історія Англії", 1937).

Може, Рим Муссоліні є осередком Європи? Навіть не претендує на це. Для італійського фашизму існує тільки міт Риму, імперія середземноморська, панування вибраного, італійського народу над трьома прилеглими до моря частинами світу. Зрештою, з кожним роком усе виразніше Рим обертатиметься до свого велетенського колонізаційного терену в Абісинії. Що ж до самого поняття Європи, то воно в Італії не є в великій почесі. "Людство, - пише в своїй книжці італійський віце-міністр освіти Бодреро, - складається з 42 мільйонів італійців, що живуть у ріднім краю, та 10 мільйонів італійців, що мешкають поза краєм. Решта не має жодної вартости".

Берлін Гітлера має претензії до провідництва усіх арійських і протикомуністичних сил. Та, здається, в практиці це буде тільки об'єднання ста мільйонів німців в Європі. Стремління до злиття всіх німців в один німецький легіон - це найголовніше завдання Берліна. Як виглядали б інші народи обіч цього можливого легіону, дає передсмак одна з книжок видатного теоретика-расиста Німеччини Гінтера (Gienther), що підкреслює нижчість українців, литовців, поляків, вважаючи їх за "вроджених слуг із нахилом до нігілізму, замкненістю, недовірливістю, дріб'язковістю і швидкою зміною супротивних настроїв". Що їм до інших народів - їхня культура тільки для них самих! "Доісторія, старовинна історія Німеччини, наука про расу, етнографія - дістали нові, могутні імпульси, щоб ввійти в істоту німецького духа". Берлін не хоче асимілювати не німців, не хоче навіть приєднувати інших європейців. Дивиться на них з висоти мурів своєї держави, велетенського військового табору.

Від військового перейдемо до велетенського концентраційного табору світу, до Москви. Це звідти з радіових веж, як з мечетей, щоночі трикратно лунає: "Пролетарі всіх країн", і одночасно звідти -

прокляття на всіх, хто інакше думає, ніж Москва, і це звучить як церковне: "Ізидіте, оглашенні..."
Совіти відокремлені не тільки духовно, відокремлені й територіально від решти Європи. Тепер, кажучи за Гоголем, справді "рідко яка птиця долетить до середини Дніпра", і тепер далеко легше подорожувати до Китаю чи в африканських пралісах, ніж по "щасливих" совітах.

Ось чотири осередки на терені сучасної Європи, "півострова, розруйнованого вибухами новітніх вибухових середників, жадобою золота й духом бунту" (П.Моран), цього духовного змісту, що, запліднивши обидві Америки, здається, тратить сам зміст як цілість.

Це над Європою височать ці чотири осередки з власною динамікою, із самовистачальним світоглядом і енергією, але ні один із них не репрезентує давньої Європи. Ці осередки стараються якнай докладніше відділяти свою духовність від розгойданої або закріпленої духовності решти європейського півострова. Вони є виключні, їхня сила - це сила не братання, а виключності.

Чи буде то відвернена від Європи, атлантична виключність Британії, вихована в щасливим тисячолітті еволюції, чи середземноморська, стара виключність Риму, оновлена фашизмом, чи примітивна, касарняна германськість, чи низьковартісний механізм сталінізму - для всіх цих осередків-блоків решта Європи - це тільки поле до експансії, до безжалісних досвідів, до впливу. Так само, остаточно, як і решта світу поза Європою.

Де ж вона, та психологічно-політична Європа? Нема тепер такого суцільного поняття. Це в однім із портів людства, що зветься Європою, стоять на непевних кітвах погрозові фортеці-дреднавти, а поміж цими дреднавтами лавірують поодиночі й групами інші, менші кораблики, без порівняння гірше озброєні й опанцирені.

2. СТИЛЬ МАРШОВОЇ КОЛОНИ

Людина всередині кожного з цих осередків-блоків - Рим, Берлін, Москва - піддана спеціальному шліфуванню, гострій обробці, важливій і доцільній для цілого блоку. Від давнього збірної ентузіазму, що ним починали свою однолітність фашизм, гітлеризм чи навіть комунізм, може, залишилося й дуже мало, але тепер це є вже система зоднаковості, "гляйхшальтунгу", хоч і своєрідного в кожному окремому випадку. Це є окремий стиль.

Про італійський стиль говорить Муссоліні в своїй недавній розмові з Тітаяною:

"Кожна людина мусить консервувати в собі деяку порцію варварства і зіставитись твердою. Не треба боятися холоду, голоду і боротьби. Легке життя провадить до упадку. Народ, що думає передовсім про вигоди, не є міцний. Мусить жити твердим життям, бути твердим щодо себе, щоб мати право бути твердим супроти інших".

Особиста свобода одиниці - головна тема духовних прагнень романтичного і ліберального XIX століття - не грає ролі всередині сучасних блоків-осередків. Одиниця має висловлювати душу збірну, душу й накази блоку. "Свобода - це привілей праці для держави",

- каже італієць проф. О.Фантіні. Йому вторує Дітріх, шеф німецької преси: "Свободу досягнули ми в найвищому рівні, й вона зробилася в нас творчою повинністю щодо суспільства".

Одиниця тоді лишень чогось варта, коли висловлює хоч трохи духа своєї збірності - блоку. "Ти є ніщо, твій народ є всім", - повторює німцеві його сучасна наука. "Про що ти мрієш, - питається в совітській пісеньці пропагандист юнака, - про свою матір чи про комунізм?"

Доля одиниці є менш цікава від призначення і долі її збірності - блоку. "Велика Пригода - ось що світить німецькій молоді!" - каже Розенберг. Велика Пригода - це слово знане. Його уживають американці, коли окреслюють свою історію, похід фанатиків-осадників серед іще не займаних країн. Велика Пригода - це для кожного блоку зоднаковелих людей марш із власною виключною моральністю серед країн, з якими ніяка або майже ніяка моральність їх не в'яже. Це вже не турнір національностей, це вже не Наполеон, що з тріумфом визволяв і пробуджував нації в романтичній і мальовничій перспективі братерства своєрідностей.

Виключність, зоднаковість, власна мораль не дозволяє ніякого націоналістичного сентименталізму. Такий блок у своїх посуваннях не ошаджує, бо органічно не терпить нічого поза своїм усталеним порядком життя. Коли в дотеперішній національній боротьбі в Європі не випадало не вшанувати лицарства противника, не випадало нищити його мистецтва, науки, то в посуві такого блоку є лишень знищення і мистецтва, і науки, і самої назви противника. Бо цей

похід - це похід окремої замкненої системи моралі, науки, мистецтва, це - тотальна війна, похід орди, похід раси під час переселення народів.

Цілі їхнього маршу є всередині самих орд. Стиль їх маршу не був знаний Європі від кільканадцяти століть. Альфред Розенберг у своїм "Формуванні ідеї" пише про теперішній "стиль німецького народу": "Це є стиль маршової колони, причому однаково, куди і в яких цілях буде вжита ця колона". Зміст цього стилю - це одностайний подив свого і свідоме пониження всього, що не своє. Це стиль тоталізму, а не - універсалізму.

Кроки орд в Європі? Але ж це звучить дуже дивно в наших часах, коли стільки ще є де-не-де залишків інтелігентщини й лібералізму, віри в міжнародню правосудність, таких питомих минулому століттю. Де ж воно, те загальне переселення рас-народів? Де та боротьба рас?

Покіль що ще нема загального руху, але він уже є в психології, навіть у підсвідомості. Ритм тотальної війни передчувають сучасні митці так, як передчував Маринетті вибух фашизму, а московський футуризм - бунт большевизму.

Коли хтось слухав у Берліні модерні марші (як, наприклад, "Тріумфальний марш" Р.Штрауса), той запам'ятає дивно новий, а разом прадавній характер тих маршів. Це не зручні мелодії Шопена чи Лисенка, це монументальні фрази, гідні полчищ Вавилону чи стародавнього Єгипту, майже монотонні, як там-там примітивних племен.

Такою самою, аж китайською, важкою монументальністю звучить большевицький новий "Інтернаціонал" Ейслера, що ним Москва поволі заступає легку мелодію дотеперішнього "Інтернаціоналу" французького походження. Є цей монументалізм руху і в різьбі.

Так само й письменники відчують ритм безжалісної "маршової колони". 1 травня 1937 року з веж Кремля по всяких нахваляннях і блефах, на взір "О жізні пайом ми великай, щаслівай", залунав "Інтернаціонал" і супровід його, слова поета "шукання катастроф, захватів і шляхів" - Миколи Бажана. У вірші своїм він славить "людей, що знають смерть, що знають кров". Він навіть не має збірної назви для цих людей, він не визначає їм постійних кордонів:

Для моря твоїх людей

Берегів тепер не найти...

Він оспівує оголений великий ритм, інстинкт руху:

Я чую, як ти ростеш,

Я чую, як ти встаєш,

Як люди твої ідуть...

3. КРОВНА СПІЛЬНОТА

Ще недавно і в підручниках, і в практиці війни uznавали європейські народи противника за рівного собі й вартого пошани. В спогадах з XVIII століття (кс. Кітовича) знайдемо, що українські козаки (а також гайдамаки), атакуючи противника, перед самою атакою салютували йому. Ба, ще перед Наполеоном при зустрічі військових відділів начальники просили противника, щоб він стріляв перший, бо того вимагав добрий тон тодішньої війни. Дещо з того настрою було і в національних війнах XIX століття, у поведінці маршалів Бліхера чи Мюрата. Але ця традиція взаємопошани на землях Європи все більше маліла, переходила на плитку "ввічливості". Велика війна цілком їх знищила. В сучасних військових школах не тільки перестали викладати про пошану до самого противника, а навіть до його шпиталів і церков.

По практиці рр. 1914-1918, а в нас і рр. 1917-1923 нікого не здивує теорія ген. Людендорфа з його "цілковитою війною", "озброєним народом" і "війною аж до винищення". Це лишень підсумки минулого і докладні напрямні для будуччини.

Взаємопошана, європейська спільнота тепер не в'яже. Нема загальноновизнаних підстав, що на них вона полягала: християнський неопіфітизм, лицарські звичаї, врешті гуманізм XIX століття, коли й існують, то лишень для власного блоку.

З другого боку дивлячись, - як же виросло значення спільноти всередині кожного з великих європейських блоків. 12 травня 1937 р. ми були присутні при велетенській урочистості коронації

англійського короля. Це були мільйони англосаксонців у делірії, в маячінні. Цей їхній лоялізм до короля викликав здивування в чужинців. "Що то є англійська королівськість?" - питається Кудріє де Щасень, французький дослідник психології англійців, і дає відповідь: "Бути лояльним супроти короля - це бути вірним у всіх обставинах, бо ж він є живе втілення всіх законів і закону найвищого - свободи громадянина. Всі знаємо внутрішню, глибоку пошану, що її має кожний англієць до закону. Це характерна риса германських рас, бджіл, муравлів і термітів. Чому? Таємниця!.. В дійсності англієць себе самого подивляє в дзеркалі королівськості, і йому служить, і шанує... Може, в цім почуванні, що його він сам докладно не окреслює, хоч йому підлягає із спадщинного відгуку, може, в нім головну роллю грають не пошана, не любов чи сентимент, а лишень інстинкт заховання себе самого, свого збірного організму, своєї раси".

В британському спільному світі, що в тисячолітті склався шляхом незліченних компромісів і єднає дуже неоднорідні елементи, потрібен живий символ, знак самооборонних традицій блоку. Королівськість - це завершення органічної ієрархічної спільноти, єдиної досі в історії британського "спільного світу".

В італійському і німецькому блоках, більш однородних і примітивних, важнішим є поняття кровної спільноти. Війна й живлові почування під час переворотів очистили й устійнили тип німця чи італійця. Ритм "маршової колони" і небувале піднесення власних моральних святощів відділяють їх від решти світу. Для них є дорогий лише той, що має всі дані органічно відчувати й виконувати накази того ритму.

Тому нема нічого дивного, що найважливішим завданням блоку є збереження кожної кровної одиниці, незалежно від її переконання. Нема недовір'я до неї: органічний ритм сучасної германськості чи римськості буде завжди глибшим від мислених, партійних спекуляцій німця чи італійця XIX століття.

Коли недавно німця Штіклінга засудили в Москві на смерть, Берлін гостро запротестував і домігся визволення смертника. Берлінський "Ангріф" просто пояснює це: "Штіклінг є марксист, та це не здержує наш уряд пригадати всіма способами і про цього члена нашого народу. Націонал-соціалістична держава бачить в Штіклінгові не старого комуніста, а лише члена нашої кровної спільноти. Та й для ГПУ вистачило, що в його жилах пливе німецька кров".

Навіть у третьому, суходоловому блоку, в Світах, заговорили в останніх часах про вартість кровної спільноти-москвинів і про обережне відношення до тої крові в будівництві. В "Соціалістическом Земледелі" з 12 квітня 1937 року знайдемо бідкання над дотеперішнім самовинишуванням москвинів і заввагу, що "раса (москвинів) стає щораз бідніша на активні первні".

Всі три суходолові блоки на терені Європи характеризує моральна і взагалі духовна виключність та власний окремих енергетичний ритм. Є там і дуже визначний інстинкт самозбереження, що виявляється в великій вірі у свою кровну спільноту, безжалісну до інших, чужих. Це останнє є в Берліні й Римі, але не в Москві, завважмо це.

4. ПІДСВІДОМІСТЬ В ОСНОВІ

У своїй "Геополітиці" (Краків, 1936), одній із кращих компілятивних праць у цій ділянці, проф. К.Г. Жибовський, аналізуючи поняття "нація", "народ", по перегляді всіх дотеперішніх окреслень стверджує тільки одне певне у всіх цих окресленнях: існування в якійсь суспільній збірності своєрідного почуття солідарності в супротиставленні себе - "чужим". Поза тим до якоїсь міри це почуття солідарності зв'язане з окресленою територією. Воно не зв'язане ані з мовою, ані з біологічною спільнотою крові, лишень у найбільш сильнім своїм вияві зв'язане з поняттям власної, своєрідної місії.

Власний терен, власна місія і почування нехиті до чужих - ось що є найповніше в окресленні слова "нація"!

Коли власний терен як поняття не може бути постійним (змінність границь, навіть втрата теренів народами, хоч би в Великій війні), коли власна місія не завжди є в своїм часі відчута елітою нації, то ця "нехиті до чужих" є, мабуть, найвиразнішою і найпостійнішою живловою ціхою кожного народу.

Це поняття "чужий" найбільш тепер актуальне поняття в Європі, поняття, що розбило остаточно

європейську духовність і знищило всяке глибше розуміння слова - єропеець. Це поняття виявилось найсильнішим, найбільш закоріненим і врешті найпереможнішим серед сучасників. Воно є настільки органічне, що для нього навіть не знаходимо окреслення: "нехить до чужих" само робиться окресленням найглибшого, окреслює - "своє".

Це "своє" вже є підсвідоме. Це "своє" прийшло від тисячоліть;

було впродовж дуже довгого часу виразним наказом, свідомим звичаєм, врешті перейшло в відрух. Не цінували його в останнім столітті ліберали, не надавали ваги соціалісти, не бачать і не розуміють сучасні дефетисти ("нищення органічного вицвіту століть" вимагає Є.Маланюк. "Вістн.", 1937, ч. 3). Тим часом воно є те, що всисається з молоком матері від предків. Те підсвідоме є ще сильніше тоді, коли перестало бути свідомим. Воно стало мораллю поведження, і то такою, що навіть цей "свій"-не потрапить "чужому" пояснити, чому він так робить, а не інакше.

Це підсвідоме бачимо передусім у реакціях, збірних відрухах, що зрозумілі всім у данім середовищі. Це органічні збірні ритми почувань, яких теорія психології в спокійних часах ХІХ століття, особливо континентальна, досі не визнавала і не розуміла.

По жорстоких часах на Україні тепер кожний відчуває живу доторкальність і міцну випуклість цих основ. А що найголовніше, вони діяльні, вони чинні тепер більш, ніж коли-будь. Чому? Бо віддавна вже не було на європейськiм плацдармі такої боротьби без ослони, без жалю і без надії погодження на майбутнє. Це боротьба не на знищення фізичне, а далеко більше - на знищення моральне, тобто на довічне знищення покопаного, на довічне його невільництво. Це те, що діється в Азії, а давно не діялось у Європі.

Насильство в цій боротьбі- це тільки останній акорд, не більше, а зовнішні декорації в цій боротьбі - дрібниця. Ба, навіть Ленін намагався говорити українською мовою, організуючи похід проти Києва (спогади Затонського). Найважливіша боротьба - це заламати. Спочатку заламати активні сили, а пізніш викорчувати й саму підсвідому традицію життя (побуту, родини, права).

Ті, що билися з большевиками в 1917-1923 рр., знають, як нищено мораль запілля і війська. Ті, що тепер живуть на Україні, знають, як викорінують мораль раси. Смішно слухати донцовське повторювання про небезпеку "малоросіянізму" і взагалі статистичних елементів раси. Таж тепер ці первні, і боротьба за них стала динамізмом.

Шевченківське "сім'я вечерея коло (своєї) хати, а мати хоче научати" - це тепер протимосковський рушійний важіль, бо з Москви пливе безвласницький, безтрадиційний урало-фінський дух ненависти до української родини. Це не похід війська чи урядування адміністрації, це похід ворожого світогляду проти тисячолітнього світогляду.

Багато прикмет самих українців стали виразнішими в цій боротьбі. По масових жорстокостях москвинів стає виразним, що "не забивай без суду" було завжди в українській підсвідомості. По пониженні чужинцями жіноцтва й його ролі законом стає право українства "шануй гідність жінки". Серед матеріялістичної вакханалії чужинецької еліти усе яскравіше в мовчазних українських масах дозріває віра в свого володаря, що прийде вищий понад матеріялізм і по-українськи моральний.

Викорчувати, знесилити мораль супротивника - це закон сучасної боротьби. Дуже часто ворог приходиться замаскований. Це, щоб перетравити силу 400-мільйонного Китаю, працюють у нім замасковані під китайців всякі чужинецькі "чорні дракони", організації аморальні для його моралі. В подібний спосіб всякі замасковані "червоні дракони" Совітів нищать те в п'ятсотмільйонній Європі, що є в ній поза блоками: Францію, Чехо-Словаччину і т.п.

З другого боку, на початку новітнього відродження римськості й германськості була турбота насамперед за мораль, за чесноти раси.

Це в 1923 році, арештований з групою прихильників, став Гітлер перед судом і сказав під час розправи:

- Говорять про те, що ми, німці, багато втратили матеріяльно по Версалю, але не говорять нам про те, що наша душа є в рівчаку.

- Вас, націонал-соціалістів, є так мало, - сказали йому.

- Нас є тільки тисяча, - відповів Гітлер, але в нас перебуває ціла німецька душа (П. Д о м і н і к. Два дні в Людендорфа, 1924).

І нова еліта, ці вожді Риму й Берліну, шанували душу поколінь найвище, і їхнє намагання було передусім знайти той моральний ритм, що пливе з тисячоліть. Недарма так змінили і поглибили італійські й німецькі історики геополітичні конечності.

Це - одність, де на першій місці поставлено традиції духа (як найглибші) та геополітичні конечності. З тих традицій і з тих конечностей випливає їх політика і дороги до експансії.

Як мореплавці на морі, так сучасні політики Риму чи Німеччини беруть під увагу в своїй внутрішній політиці й підводні течії, що від віків існували, і джерело та напрям вітрів, що віють постійно, і врешті витривалість корабля. Правда, дорога складних внутрішніх компромісів і столітніх вичікувань перед посушенням, дорога британського блоку не надається для спішливого Риму й Берліну, але все ж будівництво те є органічне, і тим самим ці три європейські блоки, споріднені в розумінні державної організації, тісно зв'язані з організацією раси. Бо до італійського, німецького, а тим більше до англосаксонського світу можна вже тепер прикласти термін "раси-результату". Вони є творами, що вирости більш чи менш органічно з тисячоліть і, мабуть, є не менш об'єднані, як ті раси, що 1500 або 3000 літ тому давали підвалини європейському життю, і в тій органічності є підстави їхньої тривалості.

Як же виглядає четвертий блок на плацдармі Європи - московський? Цей блок найбільш торкається українців.

5. СОВІТСЬКА МІШАНИНА

Традиції большевизму як влади не зв'язані ні з мораллю, ні з традицією підбитих ним народів. Москва від початку відкинула рішуче всякий пошанівок до минулого. Це не Рим, Берлін чи Лондон - тут вісню кермування є доктрина.

Суть цієї керми окреслив Сталін в одній із своїх останніх енуціяцій "Ми маємо марксизм, цей надзвичайний інструмент, що дозволяє розв'язувати всі питання без винятку. Наша соціалістична програма - це незрівнянна метода й вказівки для будучини не тільки господарських, але й культурних відносин".

Виявом такої керми може бути тільки диктат механічного типу, що відкидає природну споєність, глибину історичних інстинктів чи своєрідність моралі своїх племен і народів. Такий диктат не сягає глибоко.

В такому разі як мав би соціалізм встановити однорідність совітського блоку? Бо чим витонченіше й жорстокіше совітська поліція буде назовні зодноріднювати населення совітів, тим глибше ховатимуться власне підсвідомі відрубності народів. А ці відрубності психології є живучіші від усіх поліцій. Недарма так інстинктивно змогло відродитись знищене в 1775 р. вільне козацтво в 1917 р.

Як головний засіб утотоження своїх територій кремлівські доктринери поставили переселення мас, маневри мас людей. Ставка Москви на те, що їй удасться попросту перемішати свої народи, як ось мішається оливу, бруд і воду. Ставка на те, щоб своїми маневрами мас перейти від формули "совітські народи" до "совітського народу". Тоді тільки блок Москви був би чогось вартий обіч інших, європейських і азійських блоків, як Японія, Британія. Рим. Можливо, що приваблює Москву й приклад американського (ЗДА) котла племен і народів.

Зрештою, маневри-переселення й знищення великих мас від 1914 р. не є новиною на європейському півострові. Не згадуємо ні про мартирологію кількох мільйонів холмських і волинських українців з жакливого наказу генераліссімуса Миколи Миколаєвича, ані про анабазис2 сербів.

В останніх часах маємо в колоніальній війні в Іспанії намагання знищити фізично цілий народ, кривних наших кавказців, що називає себе басками й посідає залізну руду майже без фосфоритів.

В останніх роках бачимо переселення, навіть не зв'язані з війною. Ось, наприклад, Греція й Туреччина провадять виміну сотень тисяч своїх земляків, переселяючи їх з Малої Азії до Греції і навпаки. Правдоподібно кельти, гунни чи вандалі під час переселення народів не переселялися в більший від них кількості. Так само число недавно виселених із Німеччини жидів, мабуть, не було

менше, як витиснених з-над Волги хозарів.

Москва робить у себе переселення людських мас на широку скалю. Вивозили вони з Туркестану цілі міста, а з Кубані - цілі повіти. За мінімальним обліком, з території України вигнано чи вивезено близько двох мільйонів українців і то спеціально з прикордонної смуги або з районів, де були найбільші повстання.

Багато та в поспіху працювала большевицька адміністрація й над розбудовою нових осередків людности, особливо в Зауральщині й на Уралі.

Проте це не є маневри мас ані тактично військового, ані американсько-економічного типу. Вони не дають тривалих наслідків. Ці пересування повстали не з потреб людських, а з обіжників бюрократії, як колись села Потьомкіна або міста Аракчеєва. Правда, повстають цілі великі, досить густо населені провінції. Але людність їх є рідинна, пливка, без коріння. Тому такі "запроектовані" міста чи ділянки із стотисячним населенням раптом маліють і підупадають до ступеня дрібних містечок, як це сталося не з одним Дніпрельстаном. Мало що допомгло тут і впровадження кріпаччини, рідинности не затримано нею. Передусім вона не затримана психологічно. Давніші вигнанці на Сибір завжди пам'ятали, якою дорогою їх привезено, тепер думка про поворотні поїзди може окрилити в слухну хвилину вже не окремих людей, але цілі села і повіти. Століть треба, щоб вигнані фізично села психологічно були викорінені з свого краю.

Зрештою, й убогий стан доріг, і страх перед остаточним економічним самознищенням стримує Москву перед створенням мішанини народів у краю. Блок її далі є й буде механістичний. Що ж до органічності складових частин того блоку, то тут хіба найбільше можуть сказати сучасні українці. Бо ж і вони проводили в рр. 1917-1923 свої власні маневри мас.

6. МАНЕВРИ УКРАЇНСЬКИХ МАС

Недавно один з інтелігентних утікачів із Совітів оповідав на сторінках варшавських газет про своє перебування в совітських "концлагерях" і "бупрах". На одному з допитів, по кількох інквізиційних годинах, слідчий суддя сказав йому суворо:

- То все добре, формально ви є в порядку. Але ваш найбільший злочин, що ви не є совітський громадянин.

- Чому?

- Ви не думаєте так, як підданий Совітів. Ви порівнюєте з тим, що було.

О, так, чекістам залежить на знищенні пам'яті.

І варто пригадати найважливіше з того, що було на Україні перед опануванням її Совітами. Особливо рухи й відрухи мас. Те, що в органічній збірності людській дуже мало змінюється, і то впродовж століть. Тим більше, що українські маси в іспиті тих великих років виявили себе як однорідна людність, як раса-результат, а не як раса в формуванні.

Виявили це вже в сімнадцятім році, не раз всупереч своїй еліті, що не мала тоді загалом ані традиції керми, ані концепції війська чи держави, що зрештою було і в багатьох інших елітах, як, наприклад, польській ("Люблинський уряд").

Українські маси, об'єднані расовим інстинктом, не раз без офіційних провідників ішли до іспиту історії. Тим можна пояснити й факт тодішньої селянської отаманії, коли розгублені інтелігенти-теоретики й спеціалісти-військові були безвідповідальні і не раз підлягали самохиті селянинові-вождеві.

Правда, не вперше вже за останнє століття. Згадаймо хоч би т. зв. Київську Козаччину 1855 р., коли на терені, мало меншим від пересічної європейської держави, кілька мільйонів кріпаків-селян змобілізувалося в повнім порядку й у власній організації тільки' на саму вістку, що має відродитися якась мітична, нова Козаччина (Праці Шамрая й інших). Не було серед тих мільйонів жодного інтелігента, жодного Куліша чи навіть Білозерського, не було книжечок і програм. Це був добрий доказ того, про що писав москаль Герцен пізніше в "Колоколі" (1859 р ч. 34), що на Україні населення має "дуже розвинену свідомість роду".

Тільки цій свідомості роду завдячуємо факт т. зв. "українізації частин російської армії".

Хоч майже мільйонне військо пізніш розсіялось завдяки доктринерству й нежиттєвості інтелігентів, але сам факт можливості швидкої, стихійної мобілізації українців в одно тіло, в разі розпаду чужинецької організації, лишається й надалі. Дуже б цікаво було в спогадах військових по періоді критиканства й нарікань, що, здається, вже вироджується, зустрінути нарешті описи цих яскравих і дуже важливих духовних процесів.

Ця "свідомість роду", це відчуття власної раси дозволить ще не раз перепроводити масову мобілізацію тої чи іншої групи української збірноти.

Друга прикмета 1917-1923 років - це процес чисто расового, самохітнього очищення від чужинців. Всупереч навалі утопійних паперів і розпоряджень, що надходили з міст, опанованих соціалізмом, українські села виганяли насланих чужинців. Мешканці московських осад, щедро розсіюваних іще царським урядом впродовж століття, діставали від автохтонів наказ вигнання. Москвини мали брати тільки те, що змістилося на возі. Не раз упродовж однієї доби ліквідовано було цілі московські села (напр., на Поділлі). В 1917 р. довгі валки москвинів тягнулися на північ, туди, звідки їх прислано.

Врешті третьою важливою прикметою цих великих маневрів мас була здібність їх до природньої боротьби раси. Про суть цієї боротьби дуже добре пишуть самі большевики (М.Равич-Черкаський), коли говорять про "українського, стихійного ворога", що в боротьбі мав тисячу лиць і тисячу масок, але стримів тільки до одного - знищення наїзника.

То була жорстока боротьба, далеко цікавіша, різномодніша і в більшому стилі, як боротьба еспанської герильї, голландських "гезів" чи німецьких селян з часів "селянських воєн". З ненавистю нотує совітський шовініст М.Кольцов втрати комуністів на Україні. Для самого Лівобережжя, напр., нотує він в р. 1919, -забитих українцями в повстаннях 50 (п'ятдесят) тисяч добірних комуністів і близько 300 очищених повстанцями від комуністів міст і містечок. ("Створення світа". Москва, 1934). Правдоподібно. тільки завдяки такому страшному нищенню українцями совітських людей і затрималась під Варшавою в 1920 р. військова офензива Москви проти Європи.

По цих маневрах зосталася на Україні пам'ять, і з тої пам'яті завжди може вирости наново і мобілізація мас, і очищення від чужинців, і стихійна боротьба. Українські маси легко пригадують свою одність, і виразно відділяються від чужинців, і підуть на боротьбу. Лишень чи потрапить тепер українська еліта вкласти в ту відновлену боротьбу свій глибокий зміст, стратегію і тактику? Чи потрапить дати свідомість, місію, організацію тим масам?

7. ГЕНЕРАЛЬНІ ІДЕЇ

До зорганізування духовности якогось краю мало мати враження, симпатії й антипатії. Треба мати щось більше.

Може, то "більше" мав великий французький завойовник, генерал Льйотей, що опановував і зорганізовував колоніяльні території, не менші від самої Франції!

Письменник Моруа оповідає про його життя, покладене на збудування цілости, на оглядання великих перспектив минулого, а тим самим передбачення майбутнього.

Колись у розмові запитали Льйотея про всякі подробиці, розгалуження його будови.

- Я маю своїх фахівців на те, - сказав генерал. - Розпитайте їх, вони все скажуть.

- А ви самі, що ж ви робите, пане генерале?

- Я? Я є будівничий головних ідей, - відповів Льйотей, усміхаючись.

Власне, головні ідеї, генеральні ідеї в першу чергу потрібні до організації української духовности.

Для скристалізування тих ідей треба глибоко відчутти свою батьківщину як цілість. Не дарма на вигнанні пізнали найглибше свій край і Данте, і Шевченко, і польські патріоти. На вигнанні зродився план Гарібальді, і на чужині спритний Ленін усвідомив собі рабські інстинкти своєї московської маси. Без виїзду до Голандії важко собі уявити реформи Петра I. Треба відійти від дрібниць щоденности, щоб побачити великість.

Це велика англо-саксонська раса в звичаї має висилати своїх дітей на чужину, щоб пізнали чуже, а

найважливіше - оглянути своє ззовні. Оповідують, що то мати підповіла Кіплінгові, поетові британського розмаху, його один із найсильніших рефренів:

What do they know of England,

Who only England know?

(Що знаєте про Англію свою,

Як тільки Англію ви бачили в життю?)

Тому не диво, що на вигнанні в українців є стільки концепцій України як цілоти. Знайдемо їх і в наукових трактатах професора, і в кривульках вояка-заробітчанина. Правда, не раз знайдемо в них забагато згрікності по поразці, або цілковиту емоційну неадекватність історичної дійсності.

На окраїнних, галицько-буковинських землях із середовища кількадесяти тисяч тих, що відвідали цілу Україну, теж зроджуються своєрідні синтези України. Позитивні твердження в них виглядають або занадто загально, або прив'язані не до цілої України, тільки до рідного загумінка (О.Назарчук - Галичина; Білий - Кубань і т. д.).

Може, тих генеральних ідей української свідомості треба шукати не тільки серед вигнанців і в окраїнних землях? Адже ж вигнанцем може себе почувати українець і в самому осередку України, відчувати розпач і гнів в центрі тої цілоти, загроженої жорстоким расовим викорчовуванням. Ті синтетичні знаходяться в більшому напруженні, ніж емігранти й окраїнні діячі. Вони слухають виття скаженої бурі в верховіттях українського дерева і переживають на всю глибину струси українського коріння.

Життя цих синів своєї раси є завжди в небезпеці. Їхня служба Україні - це не спокійна посада в інститутах чи в університетах. Їм заглядає в очі смерть, і вони вмюють гинути. Цей інтелектуалізм зв'язаний з українською кров'ю й обабрений українською кров'ю в расовій боротьбі. Чи гинуть де в засланнях чи під кулями поети за поезії, а рецензенти за рецензії, як згинули Близько, Хвильовий, Фальківський?

Зрештою, що їм думати про власне життя: цілий край обмитий кров'ю. Послухаймо листів із країн, підбитих Москвою. Їх автентичність є стверджена. Листи - недавні.

"Ми не знаємо, чи діждемося кращого, хоч уже й небагато зосталось терпеливості і сил нема... Ми звикли переступати через трупи і не озиратися на дикі крики скорчених від голоду в агонії, і кожний думає, що не сьогодні, то завтра зо мною буде те саме".

Це ж є животіння під гнітом Мертвої Доктрини.

"Дивне й отуманіле є життя людське серед цих шарлатанів, цих душителей, цих тиранів і в додатку бездушних бандитів, що ані на зойки, ані на сльози людей - чи дітей, чи дорослих - не звертають, не хочуть звертати ніякої уваги" ("Листи з СРСР". Вид. Інституту наук. дослідж. комунізму, Варшава, 1934).

Це є перебування серед мертвотних людей-убивць. Тут життя одиниці постійно загрожене. Тут "давно скасовано законами жаль", і в "годину смерти смертники сміються", хоч і "змозолив кат свої брудні долоні".

Серед цих мертвих людей і мертвої тиші в духовності може зродитися найжагучіше прагнення повного життя як не для себе, то хоч для власного краю. Власне, при такому відчутті зродилася найглибша свідомість України як цілоти, найсуттєвіші генеральні ідеї.

Українські вчені і мислителі в СРСР протиставляють мертвій, нівеляційній доктрині Москви свідомість України як органічної цілоти впродовж тисячоліть. Це зродилося не відразу. Але ці генеральні ідеї мало не розсадили совітського блоку.

8. ВЕЛИКА ВТЕЧА МОСКВИ

Заповіджена червоною Москвою в рр. 1921-23 свобода націй не була дійсною, все ж у самому проголошенні свободи була небезпека для держави СРСР. І серед самих комуністів, і серед еліт підбитих народів знайшлася якась кількість інтелектуалістів, що повірили в хоч відносну волю творчості й досліду. Нова лєнінська мораль виразно ще не нищила відрубностей плеєінних, національних чи расових. Ці відрубності треба було тільки окреслювати з погляду панівного в

Москві історичного матеріалізму. На підставі цієї лєнінської програми треба було не тільки окреслювати місцеві особливості країв, але й намагатися якнайшвидше вижити ці особливості, спровадити їх до пережитків. Тоді лише мала прийти заповіджена Марксовим кораном цілковита однаковість суспільних процесів, утопійне королівство соціалізму.

Отже, навіть випадало шукати того коріння історичних особливостей, щоб пізніш (правда, для добра соціалізму) врочисто викорчувати раз і назавжди ці особливості.

З якою ж злорадістю і тріумфом почали совітські історики відкидати дотеперішню тупу, царську, примітивну історичну науку! Як виразно показували всю нужденність ошуканства, робленого всякими офіційними московськими істориками, від Карамзіна й Іловайського аж до Соловйова й Платонова! Не один потерпів при тому, - згадаймо хоч би вмерлого на засланні історика Литовсько-Руської імперії проф. Любавського. Не легковажмо одначе цієї ревізії історії земель під Росією. Була це річ глибша від партійних п'ятакань, і ця глибша річ тривала досить довго, а саме більш-менш від 1922-24 до 1932-34 року.

Марксизм перший раз в історії (і можливо, що востаннє) опанував академії, університети, наукові інститути, став державною методою у всіх історичних і суспільних науках. Це був час, коли в Москві виринула захоплена думка, що вона є центром пригнічених народів і пролетарів Африки, Азії, Європи. "До Єгипта розчепірю ноги!" - викрикував юродивець Маяковський. Цілковитим іншим, ніж досі, підхід до народів Азії, що вони є рівні з європейцями, нищив багато упереджень. Вперше застосовано при дослідах над азіятами, а навіть над європейськими народами, у великому масштабі історичну літературу і критерії азійських культур.

Постає захоплення доктриною, методою і технікою монголів Джингісхана, що його так добре віддзеркалив у своїй книжці Правдін. Захоплення монголами, а разом із тим рівнолеглим до європейської культури Китаєм, запроваджує дослідників дуже далеко. Запал цей передається й московській еміграції (Хара-Даван, євразійці). Цікаву книжку пише в німецькій мові українець Коростовець ("Від Джингісхана до Совітської республіки", Берлін, 1926). Врешті "далекосяжна і віроломна стратегія і політика" монгольського блоку з-перед семисот літ дістає офіційне визнання совітського блоку. Найвидатніший спец совітського штабу, генерал Свечін, у своїм капітальнім творі "Еволюція воєнного мистецтва", в розділі "Стратегія монголів" визнає з гордістю сучасні Совіти за наслідників монголів в історії. Знані Бородінівські сміливі посушення в Китаю починають будити надію в Москві: ану ж вона потрапить зорганізувати його 400 мільйонів військове, щоб потім з півмільярдом людей посунути на підбиття цілого світу, як то зробили колись монголи? Що супроти таких рухів людських мас - невеличка Європа з її зіштивнілою Францією, з тоді безсилою Німеччиною, з її іншими скромними, повітовими державками? Адже й навіть повоєнна Японія перестає вже вчитися енергії і знання від Європи, а звертається до нового вчителя, ЗДА.

І в цій атмосфері зроджується нова концепція минулого, "Історія Росії" академіка Покровського, доброго синтетика і старого большевика. Покровський пориває з царистським поняттям "триединої Руси", викпиває його. Він борониться від усякого зв'язку з Україною (Києвом) і взагалі Європою. Він гордий з історії своїх москалів, він вихваляє їх вищість над Європою, бо Москва (він блискує це довів) у своїй політиці, організації й тенденціях є спадкоємницею Золотої Орди, улусу потужних монголів над Волгою. Це прообраз і праджерело її розмаху, і до того праджерела провадить правильно зрозуміла історія Росії. Дуже багато в цьому допоміг Покровському нечуваний досі розвій археології, синтетичної і дослідчої (напр., розкопи Баллодом руїн столиці Золотої Орди). Вона дала виразну органічну, духовну традицію Московщини.

Не менш цінним виявилось і значення історичних торговельних шляхів. За історичним матеріалізмом, прадавні торговельні шляхи є важливіші від окремих держав і є передумовою їх розвою.

Глибокі праці - шкідливі українця проф. Гурко-Кряжина про торговельні шляхи в світовій історії треба вважати за найблискучіше досягнення в тій ділянці.

В освітленні цієї методи і працею кількох груп талановитих учених у різних "Інститутах" взагалі зникає дотеперішнє плитке, негеополітичне розуміння історії совітських народів. Адже ж землі їх мають свої окремі історичні, торговельні путі, своє власне історичне скермування, свою традицію.

В першу чергу українці зрозуміли це, й побіч московського "Інституту Востоківедення" швидко постає другий на території Світів - харківський "Інститут Сходознавства". Повстають спеціальні катедри. Розростається лавиною археологічна праця. Праукраїнські торговельні путі і прастарі геополітичні традиції України, інші від московських, були й є дуже тривалі - така була головна тенденція цих ніби чисто марксистівських учених, що були передусім синами своєї раси. Так з'являються українські генеральні ідеї. Там, у працях, прикритих для ворожого ока балакучою марксистівською діалектикою, загорівся яскравий вогонь синтези підстав раси. Всупереч чекістам, всупереч "концлагерям" і смерті від голоду - повстає органічне розуміння українського "я". Воно стає відрубне і міцне побіч московського "я", зсинтезованого По-кровським і його великою школою. Врешті будяться такі самі історичні тенденції і серед інших народів - вірмен, татар, народів надволжанських, кавказьких, сибірських. Прийшло шукання історичних особливостей у всіх окремих народів у Світах.

Але не приходило їх самочинне викорчовування, як того вимагала марксистівська теорія. Навпаки, це відродження органічного зв'язку з минулим складників совітського блоку нічого доброго не віщувало для цілої механістичної совітської мішанини. Це всупереч усім геополітичним і карним переселенням почав від еліти творитися органічний розклад новітньої Росії, духовний розподіл совітського блоку.

Та сама засада, що змінила й зміцнює британський, римський, берлінський і японський блоки, почала руйнувати, розколювати на окремі частини Світи.

Москва зрозуміла це... Ще й досі європейські соціалісти (напр., Отто Бауер "Дер Кампф", 1937 р.) не можуть зрозуміти, що то раптом струснуло совітською наукою. "Зовсім несподівано, - пише Бауер, - в році 1934 засадничі тези Покровського визнано ухвалою партії за фальшиві. Від того часу безнастанно зростають напади на школу Покровського, хоч він є старим большевиком. Оголошено його антимарксистом і антиленінцем. Деяких його учнів окреслено просто як "німецько-японсько-троцькістівських шпигунів". Російські історичні інститути, комуністичні академії, академія наук, факультети історії (особливо в Москві), редакції найважливіших історичних журналів (як "Історик-марксист") попросту виметено від учених, що раптом стали "шпигунами". Не згадуємо вже про українські, білоруські, грузинські, вірменські й інші наукові інституції. Нищено цілі науки й їх представників на всякий випадок.

Напр., науку педологію, що досліджувала спадщини! прикмети учня і залежність від них його успіхів у науці, скасовано цілком. Знищено археологію, знищено антропогеографію, знищено окремі наукові школи (Пашуканіса, Деборіна), де могло б хоч на деякий час знайти свій притулок зненавиджене органічне розуміння історії. Знищено фізично тисячі професорів і вчених. Дарма принижувались вони в найбільш невірному писаних книжках. Міг настрашений проф. Піонтковський писати навіть про "СССР в XIX столітті" - його не минуло заслання. Нема історичної науки в Світах - тепер зісталися тільки назви інституцій, де періодично цитують Леніна і Сталіна.

Це - втеча Москви, це - раптовий жах її перед своїм найбільшим ворогом - органічністю. Як же тепер ясно стало, що вона справді складена з дуже різномірних, непримиренних елементів. Як же ненавидить вона органічні блоки Європи, як ненавидить большевицька еліта органічне тепер відродження азійських племен і народів! Де її успіхи в Китаю? Вона тепер боронить Сибір.

Правда, ще є невиразні терени, де Москва пробує виграти. Який же історизм вибирає для себе?

В кожному разі не "Нарис історії Росії" акад. Покровського, що його так хвалив свого часу Ленін. Адже ж іще в 1932 році акад. Покровського проголосили немарксистом, а пізніш навіть і контрреволюціонером. Для середніх і початкових шкіл затверджено підручник Іловайського. У підручнику Шестакова навіть не так, як у Іловайського, написано, що Грузія і Україна прилучилися на федераційній підставі чи протекторату, ні, їх приєднано до СССР, щоб вони не піддалися якимсь іншим державам, де тепер би був фашизм.

У вищих школах введено трохи менш тупий підручник часів царату - буржуазний "Курс історії Росії" проф. Ключевського.

І ось під таракотіння фельдфеблівських барабанів аракчеїзму 'еліта Москви показує своїм народам "нову добу", нові свої євангелія з "царем Петром", з "руським человеком Ягеллом", з

"російським князем Володиміром", витягає брудного, замусоленого царськими жандармами Іловайського.

Не знаходить уже нової синтези, ні, вертається до найнужденнішої схеми з часів царату й панщини. Це не тільки велика втеча совітської еліти, це ганебна втеча Москви.

Це втеча взагалі від творення власного життя.

9. МАРР, СОВІТСЬКІЙ ЧУДОДІЙ

Совітський поет В.Луговський видав у 1937 р. збірку віршів. Вірші ці були друковані в совітських журналах у попередніх роках. У тих роках зобов'язувало ще совітських поетів (що є урядовцями держави) оспівування безбережних марксистівських утопій. Тому, перейнятий візією злиття всіх народів, Луговський пише про свій власний куток землі:

Села, як чортові очі,

І страшна, московська, зла земля

Відчаєм серце точить.

І йому страшно навіть назвати, вимовити хижацьке слово:

"батьківщина", Тим часом поет спізвився.

Урядовці-критики підкреслили урядовцеві-лірикові, що, коли хоче жити не на засланні або взагалі жити, нехай пише якнайшвидше про свою "любов до батьківщини". Ця "любов", призначена від 2-3 літ кожному совітському підданому, й є в програмі оборони границь совітського блоку. Це так звана "любовь к стране", чи совітський патріотизм. Сам край - це мішанина народів, наразі недовершена фактично, бо це неможливе. Довершена тільки бюрократичними розпорядками.

Урядовці-лірики вже оспівують в урядово-ліричному стилі цю "країну". Зате вчені, особливо історики, є безсилі дати тій мішанці народів яку-небудь мудрішу синтезу.

Властиво, серед сучасних совітських учених-синтетиків є лише один. І він один варт уваги, це - професор Марр, совітський чудодій, засновник "яфетичної теорії", цілої школи.

Це лінгвіст, теоретик мови, син грузинки й шотландця. Його взагалі західні лінгвісти не цитують, як нерозума. Тим часом у Світах є він єдиним офіційним авторитетом у такій органічній частині духовності, як мова. Але чи ж сама "яфетична теорія" органічна?

Марр у першій своїй більшій праці ("Індоевропейські мови Середзем'я", 1924) відкриває основні засади європейської лінгвістики. Це можна сформулювати так: т. зв. расові мови - це просто різні стадії в розвитку єдиного мовного процесу, і ніякої расової мови, прамови, ніякої сім'ї мов не існує... Індоевропейська сім'я мов не становить собою будь-якої расової цінності" ... (В.Середа "Яфетична теорія Н.Я.Марра і мовознавство", 1937). Для Марра, напр., нема великої різниці між українською і, скажімо, вірменською мовами.

Це, як бачимо, спроба знищити взагалі всяке поняття про расу в мові. Це, властиво, нищення самого поняття відрубності мови.

Дійсно, "яфетисти говорять не про мову, не про прамову, а про велику кількість прамов, про "прамовність". Від цієї первісної різnorodности йде шлях до майбутньої однорідности, до єдиної світової мови" (там же).

Отже, справа ясніша. Марр визнає найважливішим у житті мов процес посування від численних недовершених мов до менш численних, довершених.

Що ж то так сполучає і довершує ті нещасливі "недовершені мови"? Марр подає просту вказівку - суспільний примус:

"Коріння мови не в небі, землі, крові, горлянци, не в індивідуальному бутті, а в колективнім, господарським з'єднанні для загального, матеріального добра" (І.К.Зборовський "Н.Я.Марр і український язик", "Язык і мишленіє". 1937).

Отже, на підставі цієї теорії те, що 90 % совітської території -це, власне, такі примусові "колективні господарські з'єднання", -цього вистачить для утворення нової мови. Отже, бачимо, що механістична колективізація в Світах, за Марром думаючи, має всі підстави до творення

нарешті чогось органічного в блоку народів під Москвою - мови Совітів.

Що ж Марр бере за підставу до "совітської мови": може, шотландську (по батькові) або грузинську (по матері) мову? Відповідь на це дає Марр у своїй "Мовній політиці яфетичної теорії" (1931).

Там Марр хоче насамперед примирити амбіції пригноблених мов підсовітських народів і рас з московською мовою. "Нова моя наука про мову, - пише він, - не супротивляє мови мас визволених націй мові великодержавної нації, а першу чергу не протиставить російській мові..."

Отже, російська мова має стати підставою "совітської", і Марр езуїтствує в своїй праці: "Не можна протиставити мову московських (руських) мас мовам тих націй, що оточують або співживуть із рускими. Яфетична теорія не може їх розлучати, бо знаходить між мовами інших націй і московською генетичний зв'язок".

Яке ж то поліційне "творення" мови через заганняння в совітські колгоспи під окрики московських "смотрітелів"! З великим числом подробиць і широким розмахом написана книга Романа Смаль-Стоцького ("Українська мова в Советській Україні", Варшава, 1936) дає поняття про цілість московської мовної політики в ССРСР.

Це звичайна собі, відроджена, "обрусительна" політика адміністрації, далеко нужденніша і примітивніша, ніж царська. Виразна так само, як і виразний відігрітий для "цілей оборони краю" фельдфебель московської історії йловайський.

А чи ж створюється та нова мова? Ні, мова ніколи не створиться бюрократією. Ніколи, напр., однаково на забиття людини не будуть реагувати українець, москаль і хунхуз, ніколи родини однаково не збудує українець, - москаль і хунхуз. Відвічні, глибокі, расові відрухи і підсвідомі накази зістануться. І завжди відродяться в мові.

І врешті, де ж та "нова мова" має творитися? У вільній атмосфері, повній щирих поривів і надій? Ні, в духовній мертвеччині.

"Скрізь, - пише англійський кореспондент, - скрізь панує в Совітах нечувана підозрілість. Люди опановані бажанням ухилитися, уникнути якої-будь відповідальності. Це бажання ні за що не відповідати перетворилось у манію. Тепер життя затроює все більше зростання підозрінь. Письменники, правники, творці фільмів і театральних п'єс допроваджені до огиди, до млостей, до отупіння обов'язком підписуватися під безперервно змінною ідеологією. Вони дбають про одне тільки - обережно ходити, нікого й нічого не зачіпати і - нічого не прагнути". ("Тайме, 1937, 25.V.).

Ця ж "нова совітська мова" зістанеться не більше як зразком тюремної" говірки (арго) велетенської тюрми ССРСР.

І більш, мабуть, нічого не залишить совітський чудодій Марр по своїй розпачливій і нахабній спробі. І це буде ще одним доказом безсилости совітської механічності.

10. УКРАЇНСЬКИЙ ОРГАНІЗМ

Дуже важливим для цілої будуччини совітського блоку є духовний процес утечі Москви (в 1932-35 рр. аж донині) від органічності. Це - затримання кермівної творчости Москви, це - знерухомілість змісту ІТ державности. Єдина ідея Кремля тепер - це нерухомість ідей, страх перед головами, що можуть дати несподіванки, хоч би то були генеральські чи маршальські голови. Нова мовна політика за вказівками чудодія Марра - це ніяке не органічне зближення рас і народів ССРСР, це тюремний задум, що тільки ще більше підкреслив відірваність Москви, ще більш уяскравив механістичність її влади.

Тим більш виразнішає на тлі совітської державности великий і живий організм української расової збірноти.

В англійського журналіста З.Габбса знайдемо на сторінках його спогадів з 1932 р. опис прийняття й розмови з Дем'яном Бедним (Прідворовим), кремлівським прихлібником-віршарем. Англієць описує різномодність напоїв і найдків на прийнятті, багатий кабінет і, врешті, самого грубуватого і самозадоволеного паразита Бедного. Цим разом паразит виступав у ролі господаря й тому охоче вживав слово "ми" в значенні "Кремль, уряд, еліта".

Говорили про Азербайджан, Туркестан і, вкінці, дуже щиро -про Україну. Зрештою, даймо слово Граббсу.

" - Українці? - сказав Бедний, частуючи мене сигарою. - О, з ними треба бути дуже обережними. Чи ви зауважили, що ми ніяких важніших об'єктів не будуємо на Україні?"

- Щоб не повторилася історія з фабриками в Лодзі, правда? Бедний притакнув.

- Всі наші цінніші об'єкти будуємо на Уралі і в Сибіру. Україна - непевна земля. Повірте, - вибухнув совітський письменник раптовно, - нікому з українців ми тут не довіряємо, хоч би був найкращий комуніст. Нікому з них не можна вірити".

Не можна вірити нікому, хто має в жилах українську кров. Навіть у совітських жорстоких обставинах не можна довіряти українцям як занадто органічному народові, як расі. Сприятливішого слова про українців не міг сказати балакучий герольд Кремлю.

Так, не можна довіряти українським масам, і звідти постають усякі масові кари, пересолювання й голод з наказу Кремля. Зрештою, без наслідку, бо в расовій боротьбі є лиш один вихід - знищення фізичне. Але на знищення великої і опорної кількості людського матеріалу не мають змоги й совітські провідники.

Ще менше змоги має, скажимо, така Румунія з її українським населенням. Що з того, що найгарніші полки проходять у румунських одностроях перед румунськими штабами? Але коли ці полки є в масі українські, чи допоможуть зовнішні форми?

Зрештою, в тому типі війни, що завис над будучиною країн в Європі, не так важні будуть уніформи, як дух, зцементованість людських збірнот. В тотальному, расовому типі війни почуття по-кривдженню й гнобленню всередині краю може бути причиною більшої поразки, ніж чисто військова поразка.

Тому слушно не довіряють чужинці українським масам. Слушно розумніші з них не довіряють прийняттю чужих зовнішніх форм там, де вирішуватиме голос крові. Адже ж маневри українських мас 1917-1923 рр. довели практичну вартість того голосу крові. І ці велетенські маневри відбулися по сотні літ ворожої нівеляції, а що ж про них сказати тепер? Якась розмова, чи уривок книжки, чи просто військовий гудзик з недавніх років у вирішальний момент зможуть цілком усунути всі хитро сплетені, але чужі зовнішні умовності в душі одиниці, а тим самим і збірноти.

Правда, деяку надію вбачають гробокопателі України у денационалізації й асиміляції. Але тут нема думки про інший вислід, як негативний. Талановитий польський публіцист Мацкевич не дарма підкреслює в цій квестії важливість часу тривання. Він нагадує, що, напр., на асиміляцію деяких частин (Бретань і т.д.) сучасної французької нації треба було кермування династії кількадесяти французьких королів і великої французької революції, отже, кількох століть. Асиміляція потребує багато часу й забагато сприятливих моментів. Теперішні ж "асиміляції" - це самоошукування бюрократів. Атмосфера цих адміністративних "асиміляцій" тільки впливає на поглиблення національної ворожнечі аж до оголення расової ненависти.

Але самих мас, хоч би й як органічно зв'язаних, замало. Як же стоїть справа з елітою?

Свого часу харківські "Вісті" принесли нотатку про скандал на виставі п'єси І.Дніпровського "Яблуневий полон" в 1927 році в найбільшому театрі столиці України під Совітами. Прем'єра "Полону" відбувалася в добі нечуваного зросту органічної українськості й одночасної ненависти до Москви. Під час вистави трапився один інцидент. Акторка, що грала українку - старшину національної армії, ловить москаля-чекіста і промовляє до нього з погордою. Акторка-українка, згідно з акцією, промовивши до актора слова: "Ти не признаєшся? Ти не знаєш такого большевицького ката в Жмеринці? Убивця української інтелігенції? Ти не знав Сатани?.. - звернулась зі сцени з дальшими словами до ... ложі прав-ительства з комісарами Чубарем, Затонським, Петровським:

"...Кожний із вас сатана. Звірячий ваш трибунал! Стріляєте цвіт України. Ногами топчете її алмаз. Хто ж ви такі? Тюремщики, дрібні злочинці, нічні убивці - заразний смітник'..."

Це - свідомий жест протесту проти знищення еліти і свідоме прагнення зберегти її. Свідоме нагорі, як свідоме й надолі, хоч би в тих київських селян, що возили самохіть харчі для Української

Академії Наук у роках голоду.

Еліти (людей-провідників, що потраплять об'єднати коло себе групи своєї крові чи служити ширшій організації раси), еліти не знищили ані совіти, ані інші чужинці. Це річ неможлива хоч би з огляду на її кількість, що до війни облічувано на десятки тисяч, а по духовнім зриві (в рр. 1917-23-32) - на сотні тисяч. Також неможливим є знищення еліти й з огляду на її розшарування по селах та розпорошеність по державах (що в часах доброї комунікації не є хибною).

Праця сторонніх сил обнизила, треба сказати правду, значення сучасних політичних представництв тої еліти. Зрештою, виявилось, що і в цих представництвах замало, як на сучасну добу, не тільки політичного вишколу, але й глибшої політичної інтуїції.

Чи ж не з благородним гнівом писав один з найвизначніших галицьких політиків напередодні вибору Гітлера в Німеччині, що "хіба німці всупереч своїм традиціям ієрархічності й пошани до мундиру не виберуть на голову держави колишнього фельдфебеля й покоєвого маляра?" Не в одного з таких численних представників українців бракує і глибшої віри в себе, і довір'я до власної крові.

В кожному разі вони не репрезентують всієї еліти. При новому історичному здвизі можливе повніше зсинтезування, і то в дуже швидкому часі.

Найважливіше, однак, що недовір'я чужинців до українських мас і понижування української еліти дає щораз глибше відчуття власної самоцінності як сили історії. Серед плинності дрібних народів сучасної "Європи без європейців", на тлі непевного совітського блоку, - на континенті Європи найбільшу будучність має тепер ця людська, велика числом органічність, що перебула, як німці й італійці, хворобу большевицького примітивізму. Український збірний організм перейшов кризу матеріалізму. Все виразніше стає, що найголовніше не в смерті навіть і сотень тисяч, не в страті добробуту, а в відпорності, традиціях і моралі споріднених мільйонів українців.

Ці традиції і відпорність - великі. Над їх окресленням попрацювали українські вчені, головню під Совітами.

11. ТРИПІЛЬСЬКА КУЛЬТУРА

Здавалося б - не така важлива подія: сорок літ тому київський археолог В.Хвойко разом із С.Штерном відкриває одну з найстаріших і найцікавіших культур України.

Це - трипільська культура. Культура трипільського, чи, як його зве проф. В.Щербаківський, праукраїнського народу обіймає новокамінну, бронзову і початок залізної доби й є аналогічною до культури і складу південних держав мікенців, геттїтів, митанїїв, егейців і, може, етрусків. Це культура, що зв'язує органічно Україну з південною Європою і почасти зі західною, з її прадавнім мистецтвом, моральними, правовими та релігійними здобутками. Культурі тій не брак і циклопічних будівель (вали 2000 кілометрів, вали Гелону 15 метрів висоти, мегалїти).

Співзвучні великі культури були в Анау, Сумирі, Елямі, навіть в Індії. "Зацікавлення трипільською культурою, - писав недавно совітський учений проф. Бороздін, - особливо збільшилося в найновіших часах в зв'язку з надзвичайними відкриттями в Китаї й Індії".

Ні, не тільки в зв'язку з Індією, а передусім у зв'язку з сучасною українською духовністю.

З цілою енергією українські вчені взялися до праці над Трипіллям. Проф. Хвойко знаходить найстарші пам'ятки цієї культури на Чернігівщині, проф. В.Щербаківський відкриває найбільш висунений на схід її пункт розповсюдження (с. Лукаш на Переяславщині). Це було ще перед війною 1914-17 рр., а в рр. 1922-32 починається масова праця над розкопами, й Українська Академія Наук в Києві видає поважні збірники п.з. "Трипільська культура", крім того, виходять сотні праць і причинків українських учених.

Чому таке зацікавлення культурою, що цвіла дві-три тисячі літ перед Христом? Яке психологічне підложжя цього? Чи знайшлося щось у ній, що давало б підставу для сьогоднішньої боротьби українців? Що в трипільській, праукраїнській культурі є важливе й типове?

Фінляндець, археолог Тальгрєн окреслює її як "типову рільничу культуру, з населенням, що групувалося часто над берегами рік у фортифікованих оселях. Західні первні тут були знаменні для політичної й економічної організації в степах завжди осілого населення, а ніколи не кочового".

("Передскитійська Понтида", 1926).

Отже, культура осіла, хліборобська, розвинена політичне, із власними правовими і моральними нормами, із традиціями, що безперервні аж до наших днів.

Тим часом що бачимо обіч? Расу цілком номадську. Археологічні розкопи не викрили на Московщині слідів хліборобства раніш IX віку по Христі. Отже, цілковита прірва між праісторією України й Москви.

З другого боку, в тих часах "витриски Балтику досягають тільки Волині і Полісся в неолітичну добу". Отже - цілковита прірва між праісторією України й Польщі. "Ні з Балтиком, ні з Уралом не маємо нічого спільного", - зазначає сучасний український вчений, і вже на еміграції у 1932 році з'являється, як практичний вислід цього, поділ сучасних слов'янських народів на дві групи:

1. народів осілих і хліборобських ще в неоліті, як Україна, Югославія, Чехословаччина;
2. народів номадів і звіроловів з підложжям урало-алтайським (Московія) і балтійським (Польща, Білорусь). ("Синоптична таблиця праісторичної структури слов'янських народів" В.Щербаківського).

Оповідують, що один із найвизначніших київських археологів інакше не називав Москву, як "цей народ - парвеню, прибула". Є в цім мимовільний вираз гордості за свій край.

Досліди над трипільською культурою дали глибокі границі сучасним українцям, а кількатисячолітня безперервна традиція густонаселеної пра-України, як висловився один з українських учених у своїй праці, знов дає сучасним українцям "доказ непорушності володіння своєю землею упродовж тисячоліть".

12. ДИНАМІТ АРХЕОЛОГІЇ

Володимир Б. Антонович, основоположник блискучої київської історичної школи (В.Липинський, М.Грушевський, В.Щербаківський) на своїх викладах охоче давав антропологічну характеристику окремих народів і між ними - москвинів.

"Москаль, - говорив професор, - має довгий тулуб і короткі ніжки, і коли він сидить, видається вам високим. Коли ж устає і йде до вас, то вам здається, що він підкрадається, щоб кинутись на вас..."

І професор, і студенти добре знали цю постать чужинця, майже символічну, що підкрадається до кожного вислову української душі, щоб його затерти, здеправувати, знівечити.

Цей самий професор свій вступ до історії українських земель викладав (в 70-80-х рр. мин. ст.) в університеті цілий рік. Лише для форми, для ока москвина - вступ до історії, а в дійсности це був перший на Україні (а в тих часах і взагалі в Європі) систематичний виклад протоісторії (праісторії) рідного краю, опертої головню на археологічних даних. Викладав В.Антонович потаємно, тому що в царській Росії не вільно було викладати ані археології, ані праісторії.

Чому так? Чи це походило з бажання і в університетах наслідувати традиції московської армії під час завоювань, а пізніш і московської адміністрації?

Пригадаймо собі. Фальшували історичні документи. Фальшували навіть свої власні, не тільки чужі. Ось, напр., 23 квітня 1734 р. Російська Академія Наук у Петербурзі вперше надумала видати історичні літописи, ідучи за прикладом Києва і взагалі Заходу. На те надійшла резолюція Сенату й Синоду, що коштів на те не видадуть, "понеже... там неіснуючі правди, що від них можуть піти спокуси серед людей". Лише 112 літ пізніше, в 1846 році, ці літописи "з поправками" змогли з'явитися в друку. Знаємо, зрештою, численні літописи, свідомо сфальшовані, щоб довести право Москви до підбитих теренів, такі як "Літопис Строганових", "Сказання про Сибірську землю", "Повість про В'ятку" і т.п.

Не тільки евристика (джерелознавство) історії, але й герменевтика (аналіза) історичних джерел була так укладена, що треба б вважати її за звичайне фальшування. Осине гніздо московських істориків принесло багато шкоди. Вони затруїли душу не одного українця, почавши від Куліша і Костомарова. І то все на те, щоб "не пішли від них спокуси на людей".

Але крім небезпек від документів і сумлінної історичної аналізи й синтези існували для Петербургу й інші, ще наглядніші! небезпеки. Не можна ж було фальшувати матеріальних пам'яток

історії. Треба було нищити, але як?

Остаточно можна було нищити, напр., портрети і монети українських монархів, але як чинити з цілими будівлями, містами, особливо коли вони були не з дерева?

Тут на допомогу московській науці стає традиція московських воєн. Уже від початку історії Москви величезні міста, столиці розквітлих держав, як Новгород Великий, Перм, В'ятка, були стерті ордами москвинів, а їхнє населення вимордоване.

Зрештою, не оглядаймося на дуже давні часи. Ось як описує подорожний-очевидець Е.Д.Клерк (Clarke), професор з Кембриджу, здобуття московською армією (Мініхом, Долгоруковим і т.п.) одної з найбагатших перлин античної цивілізації - Тавриди (Криму) в XVIII столітті.

Ось москалі приходять до Херсонесу, повного тисячолітніх еллінських і римських будівель, статуй і храмів, не торкнутих досі ані татарами, ані навіть гунами.

"Руїни Херсонесу ще були тривалі і скрізь були ще навіть двері. Як лише прийшли москалі, все було відразу здемольоване. Ці варвари зайнялися своїм улюбленим заняттям - плюндруванням. Перекидали, розбивали, закопували і нищили все, чого лише досягнули і що послужило б до висвітлення старовинної історії цієї країни" (Клерк, т. II).

Росіяни, як описує Клерк, що бачив на власні очі, закладають міни під античні храми, гаками розтягують мармурові блоки. І то все роблять систематично, з наказу згори.

Ось приходять до Бахчисараю, де були не тільки арабсько-татарські, але й готські, еллінські й руські (старокиївські) будівлі:

"Росіяни задовольнили свою варварську насолоду руйнуванням, знищивши цілковито цю столицю. Місто було колись поділене на багато частин; грецька колонія сама займала цілу широку долину.

Нові завойовники знищили її цілковито, не зіставивши каменя на камені" (Клерк, т. II).

В Керчі, місті Митрадата Великого, Картагені Евксинського моря, повного пам'яток з тритисячолітньої історії, росіяни повелися найжорстокіше. Там, зустрівши стрункий мармур слави й величі, показали себе:

"В Керчі, зрівнявши з землею п'ятсот будівель, вони дозволили збудувати серед руїн близько тридцяти вбогих бараків" (Клерк, т. II).

П'ятсот античних будівель одночасно були знищені росіянами!

Мимоволі в холоднокровного шотландця-глядача при нотуванні своїх спостережень виривається увага:

"Коли б грецький архіпелаг потрапив під панування Росії, не зосталося б там теперішніх прегарних пам'яток старовинної Еллади. Зникли б Атени, і московитські наїзники не зіставили б і корінця, який би показав, де було це місто. В порівнянні з росіянами, навіть турки видаються освіченими і культурними" (Клерк, т. II).

Прикладів "Нищення того, що послужило б до висвітлення старовинної історії", можна було б наводити без кінця. Ці нищення відбувалися не тільки в часі воєнним з поміччю порохових мін і залізних гаків, але і в часі спокійнім. Історики Києва уже в XIX і XX століттях зазначають, що плани нових вулиць російська адміністрація робила часто так, щоб, прокладаючи їх, усунути старовинні будівлі.

Росіяни мусили це робити. Адже ж століття і тисячоліття дивилися на них з презирством з тих храмів, веж і будівель. Адже ж підбиті чи сфедеровані народи знаходили б у тих пам'ятках віру в себе, в свою давню велич і передусім у свою індивідуальність, в красу власного, органічного життя. І це було небезпечно для російської імперії, для її механістичности (цар, військо, урядова релігія і тисячі адміністраційно-поліційних, зоднаковілих фельд'єгерів). Бо коли в органічно зв'язаній британській імперії вартість обличчя її складових частин є підкреслювана й король там є висловом ідеї співжиття, то тут було інакше. Тут цар висловлював одну ідею - підбиття, а всі сімдесят важливіших народів Росії були тільки менше чи більше колоніяльно зв'язані з метрополією-адміністрацією - Петербургом.

І тому пам'ятки гордості народів були для Петербургу динамітом, що розсаджує.

Викладаючи те, як пізнати матеріальні дороги свого найдавнішого минулого, викладаючи вперше в цілій Європі археологію, професор Володимир Б. Антонович розпочав боротьбу з Росією. Він (1830-1908) і його дружина археолог Катерина Мельник-Антонович були перші, що з великим розмахом взялися до дослідів органічних джерел України. Були тими, що супротивляли динамітові військ московських варварів динаміт археології.

13. ЗАКОХАНІ ПРОФЕСОРИ

Археологія сучасних десятиліть - це не заповишені скла музейних габльоток і залізяччям, кістками і камінням, що їх ніхто не відвідує. Це щось інше. Нею займаються люди уперті, завзяті ентузіясти. Ентузіясти пізнання свого чи чужого расового "я". Бо ж це "я", дароване Богом, є, може, більш укрито в археології й протоісторії, ніж в історії. Чи ж не більше знайдемо до її пізнання в чотирьох тисячах літ протоісторії, ніж у тисячі літ історії?

Зрозумілим стане нам уривок із промови проф. Бреггера (A.W. Brogger) на відкритті I Археологічного Конгресу в Лондоні дня 1.VIII. 1932 року.

"Передісторія людства стала активним ферментом модерного життя, і ті, що її студіюють, почувають себе тепер відданими реальній суспільній потребі. Наша наука перестала бути приємною манією колекціонерів на малу ногу та ізольованих антикварів. Модерні, гарні, молоді панни й хлопці, що тісняться в цій салі, показують нам, яке буде завтрашнє лице нашої науки.

Та вже від наших часів техніка археолога піднеслася понад техніку копання землі. Він користує тепер і з авта, і з літака не менш, як і з розкопових інструментів.

Коли ж він працює над відбудовою минулого, то не тільки для марного задоволення розворушити порох віків і смерті, але робить це свідомо, знаючи, що будує нові підвалини для власного життя". ("Antropologie", XLII).

Чому археологія - це (поза біологією) найулюбленіша наука сучасности (особливо в англо-саксонському світі)? Чому молоді люди і взагалі живі серця ентузіястів віддають себе на службу цій науці?

Хто знає, може, тому, що там, у глибині цієї науки, живе золоте марево Великої Пригоди, те, що вабило завжди білу расу. Тепер є знані всі міста світу і акції золотих копалень в своїх ваганнях знайомі кожному біржовому агентові. Велика незнаність є в глибині тисячоліть, і на відкриття скарбів незнаних міст і чудесних культур поспішають каравани своєрідних Колумбів, Веспуччі, Єрмаків і Лівінгстонів - археологів.

Пам'ятаймо про це, коли читаємо, напр., скромну замітку про засідання в Києві Інституту Сходознавства. Там, напр., знайдемо:

"Проф. Дложевський у своїй доповіді говорив про найдавніші зв'язки української території з Малою Азією, а також про Ольбію і Мілет, користаючись новітніми археологічними даними" ("НОВ. Восток", ч. 18).

Ця замітка не для колекціонерів і бюрократичних дідусів. Це - для мандрівників, що розкошують. Власними руками відкривати велич і упадок, знаки віри й війни, прагнення і гордість, відкривати і пізнавати історію - чи це не молодеча майже радість?

Не диво, що не раз і сивоголові професори були в своїй праці закохані. І часто цим своїм закоханням, своїм цілим єством охоплювали одне якесь місто і працювали, сидячи в ньому дослівно й думками мов причаровані. Самі закохані, вони вміли любов'ю її оживлювати і показувати здивованому світові, як казку й як правду в камені, своє укохане місто.

Мало, що вони взагалі кохали українську археологію, як Антонович, Мельник-Антоновичева, Біляшівський чи навіть чужинці, як чех Хвойко, фінляндець Тальгрєн, москвин Самоквасов чи швед Мартін. Вони вибирали окремі міста. Міста або й тепер живі, як ось М.Макаренко - чудеса архітектури Чернігова, або вже вмерлі, як ось Вадим Щербаківський, що вибрав собі стародавній Гелон із валами на п'ятнадцять метрів заввишки і славною традицією.

Ось перед нами місто Херсонес на Таврійському півострові. Описував його ще О.Аркас в 1848 році, згадували про нього і Бронєвський, і Палас, і Сестренцевич-Богущ, і Клерк, пробували його

розкопувати в 1888 р., і нарешті аж Гриневич довершив пізнання цього велетенського торговельно-військового центру на північному Чорномор'ї. Це місто-державу, що її знаком була Артеміда з ланею, зміцнювали і боронили упродовж шести віків такі боспорські й римські вожді, як Скилур, Діофант, Асандр, Сильван, а пізніш вожді Візантії й Києва. Багате й напружене життя його зачаровує дослідувача. Ще знаходить він серед фігових садів і виноградників цистерни, гробівці й вежі; циклопічні мури міста видні на віддалі кільканадцяти кілометрів. Маяк - фара, здається, ще стоїть над морем, ще служать у храмах богині Діві, ще бринить між його колонами міт про Іфігенію в Тавриді. Там багато є до шукання. Адже Страбон (I ст. до Хр.) оповідає про мур, що тягнеться від Херсонесу до Меотіди, потужний мур на 360 стадій, із 10 вежами на кожній стадії. Розкопи проф. К.Гриневича (разом з Янсоном) в 1924 р. виявили там вісім городищ-осель із монументальними будівлями. По його Звіті інші вчені мушили назвати Херсонес Таврійський "нашими Помпеями" або "українськими Помпеями".

Ось стає перед нами другий, ще більший ентузіяст, ціле життя закоханий в своє місто. Він і вмирає з думкою про нього. Це - професор В.Фармаковський, а його місто - велетенська Ольбія над Богом (Парутино), що існувала протягом щонайменше 1200-1300 літ. Торгівлею своєю зв'язувала вона землі над Балтією і за Уралом. Це, може, чи не найстаріше українське місто. Фармаковський у своєму звіті в 1924 р. нараховує дванадцять античних нашарувань на території міста, але є певні дані, що воно жило й перед еллінською колонізацією, - і вчений говорить про розшуки архаїчної Ольбії. Не диво, що кохав це місто старий Фармаковський, блукаючи серед написів, домів і форумів, решток храму Аполлона, перебуваючи в гробівці Еврисивія й Арети, слухаючи голосів Крети, Атен і Риму. "Дуже сильне й незабутнє враження викликають відвідини руїн Ольбії", - пише чужинець, проф. Бороздін.

Чи згадувати розкопи третього міста, Пантикапею (Керч Таврійська) з його військово-аристократичною культурою, з монументальними гробівцями, що в них були закохані десятки вчених і мистців? Вже в третім десятилітті нашого віку величезна Тамань-Тмутаракань, така ж колонія Великого Києва на півдні, як і Новгород на півночі, теж дістає своїх закоханих дослідувачів.

Тоді ж оживилися досліди генуезьких пам'яток Теодосії Таврійської і Судака з його славною фортецею.

В 1921 році розпочато розкопи в Усатові (8 верст від Одеси), що викликали захоплення своїми багатствами. "Пам'ятки Усатова, - пише археолог, - особливо розписна кераміка, фігурки і т.д., належать до трипільської культури, що так пребагато виявилася і так широко розмахнулася на українській території". Проф. М.Болтенко, директор Одеського музею, захоплений багатством Усатова. Воно для нього є "результатом багатвікових складних взаємовідносин на різних великих просторах від Середньої й Передньої Азії на південний схід та егейсько-кретського світу на південний захід аж до середньоевропейського світу на північний захід (особливо краї Судетів і над Балтією)".

Вчені працюють. Недарма чужинці стверджують, що під Совітами українські старовинності вивчені найліпше.

Не тільки під Совітами, але й деінде є закохані в свої старі міста українські вчені. Ярослав Пастернак, напр., назавжди зв'язав своє ім'я з прастарою столицею князів - Крилосом коло Галича.

Він свідомо вивчає минуле з IX-XIII ст., бо "сліди княжих теремів - це для нас руїни палат римських цезарів, фундаменти церков їхніх владик - це останки пишних римських святинь, а сліди княжих осель, стародавні цвинтарища та всякі дрібні знахідки княжих часів - це для нас ті різні пам'ятки класичного життя й мистецтва, що їх так часто добувають із землі на терені Італії чи Греції. тже, є нам чим похвалитися, бути на що гордимися". (Яр. Пастернак "Княжими слідами", 1937).

Закохані археологи є закохані не лишень при бюрках і столиках - вони віддають і віддавали найліпші сили, ціле життя на здобування минулого.

Уже на початку дослідів над трипільською культурою (1897 р.) бачимо таке віддання в постаті Василя Доманицького. "Цінне відкриття нової культури, з якого почалася справді нова доба" в археологічних дослідах на Україні, незвичайно цікавило тодішніх київських археологів, як

Антоновича, Біляшівського, Катрю Мельник та Хвойка. їх захоплення перейшло також на студентів-істориків, що між ними був В. Доманицький". Як археолог він зробив цінні відкриття при розкопках, однак археологічні екскурсії в негодіних умовах знищили його здоров'я: він помер у 1910 р. на туберкульозу. Любов збирає жертви.

Але лишень під Совітами починається справжня мартирологія українських археологів. Починає її пристрасна й велика постать Данила Щербаківського. Він потрапив працювати серед тяжких обставин московського царату, зібрав і упорядкував величезні цінності. Його виклади, знання та відданість захоплювали молодь. Деякий час під Совітами він ще міг працювати і будувати. Однак прийшли роки великої" втечі Москви від культури. Умисне руйновано розмахи культури українців, затирано сліди її багатств. Совітські ж газети почали приносити відомості з цієї політики втечі від культури. "Частина музеїв у Винниці, Одесі, Житомирі, Проскуріві та інших містах України просто закрито, а стан решток майна, що зберігся в них, невідомий... З архівів тисячолітньої Лаври невідомо куди щезли документи... У Святогорському монастирі на Харківщині пропали історичні документи". ("Комсомольская правда"). Києво-Могилянську Академію перемінено на ткацьку фабрику. І т.д і т.д.

І на цьому тлі стане зрозумілим трагічний жест Щербаківського. Замітка про нього коротка, але говорить багато: "Др. Данило Щербаківський, який готувався бути професором математики, ще в молодих літах захопився українською археологією і, покинувши все, вступив на посаду помічника директора київського музею, де діставав меншу платню, ніж сторож, бо московський уряд вживав усіх заходів проти розвитку цієї інституції. Др. Щербаківський мав в організації цього музею, а особливо в наданні йому українського напрямку, величезні заслуги. Не маючи засобів на подорожі, він пішки, з торбиною на плечах, обходив цілу Україну, вишукуючи всюди пам'ятки старовини, та водночас своїм гарячим словом навертав змосковщену українську шляхту до рідного берега. Зібрана ним величезна збірка українських портретів, які без нього, напевно, згинули б в часі революції (понад 260 портретів з XVII-XIX віків), є дорогоцінним датком¹ до скарбниці української науки та культури, за що йому будуть вдячні майбутні покоління. В часі революції та большевицької війни він бадьоро продовжував свою працю, рятуючи в голоді та холоді улюблені музейні скарби, але не витерпів знуцання над ними настановлених большевиками комісарів. Бачачи, що справа, якій він присвятив усе своє життя, передається в брудні московсько-жидівські руки, яких завданням є нищити українські пам'ятки, він вийшов темної ночі з музею і кинувся в Дніпро". (НОВ. Час, ч. 2347).

Помер Данило Щербаківський у році 1927.

Дальші роки - це була чимраз швидша ліквідація, але вже не окремих ділянок музеїв чи окремих учених. Людей висилано масово, а в початках 1937 р. зліквідовано цілу Історичну Секцію Української Академії Наук разом з її установами. Гине на вигнанні осліплений велетень Михайло Грушевський, а в "Тематичному плані Академії Наук УРСР на 1938 рік" нема навіть рубрики для історії й археології. В сучасній "Советській Археології" (журнал) майже нема згадок про українську праісторію. Немов і не було української історії. А це тому, що не стало тих багатьох відданих людей, закоханих у своє минуле. Зостались тільки їхні могили. Але й ті могили є вказівками для будуччини.

В р. 1932, як оповідає один із чужинців, відвідувала група туристів наукові інституції Києва. Чужинця найбільш цікавила правда щодо дійсного стану української науки та її розвою. Скрізь зустрічав знайомі, шаблонні, похвальні фрази про совітський уряд і його опікування українською наукою.

В подвір'ї Печорської Лаври, що її від 1930 р. перемінено на "антирелігійний музейний городок", зауважив чужинець старого професора-емерита, ветерана української науки. Підійшов до нього і отримав таку саму шаблонну похвалу Совітам. Пізніш, коли чекісти, що супроводили чужинців, відійшли, старий раптом ухопив чужинця за руку, потягнув в один із темних кутків Лаврського подвір'я, показав на невеликий горбок і схвильовано шепнув:

- Це - могила Данила Щербаківського.

І в цьому була відповідь на питання щодо підсовітського стану української науки та її закоханих професорів.

14. ВЕЛЕТЕНСЬКИЙ МАТЕРІАЛ

Українські ентузіясти науки не перевелися, тільки працюють більш роздільно, ніж досі, у Празі, Львові, Ужгороді, Берліні, Варшаві, в Америці. Але й те, що зроблено в останніх десятиліттях у наукових асоціаціях Києва та інших міст совітської України, - це величезна праця.

По-перше, само збирання історичних і доісторичних пам'яток набрало небувалого розмаху, - і це дало пребагату панораму історичних дій на терені України. Коли археолог описує, скажімо, історично-археологічний музей в Одесі, то в цьому описі знаходимо попросту ліричні тони захоплення. Це ж однієї панорами впродовж 3-4 тисячоліть: ці керамічні багатства трипільців, ці йонійські пам'ятки державности, врешті вироби понтійської культури, імпортовані речі з Єгипту й Крети, римська архітектура, староруська зброя, венеційські й генуезькі багатства з часів хрестових походів, турецькі надгробники, запорозькі відзнаки й старовинності...

Це ж історія говорить із старих римських і еллінських написів, що їх знаходимо по наддніпрянських, наддністрянських, кубанських і таврійських містах, як Тирас, Ольбія, Фанагорія, Херсонес. Ось варязький рунічний напис з о. Березані, бронзові левині голови з-над Дніпра, бочівки на вино й оливу з-над Дністра, кам'яні причали з Ольбійського порту, велетенські запорозькі кітви з Куяльника, зброя і врешті дивні монети цих праукраїнських держав (у формі рибок), - їх є до двадцяти тисяч прерізних форм, місця, походження і часів.

Ця однієї історично-археологічної перспективи дала віру в однієї українського організму. Мистці знайшли там щось більше - гордість з мистецької творчості цього українського організму. Втіхою з духовного багатства України напоєні томи "Історії української літератури" Михайла Грушевського, які в великій мірі заслуговують на назву "Джерел української культури". В совітських часописах часто зустрічалися вислови, що підкреслювали в описах міст українську гордість. Наш Чернігів і Київ мають пам'ятки, не гірші від Равенни, а Херсонес - це наші Помпеї, пам'ятки Тамані-Тмутаракані - це пам'ятки нашої старої Венеції, - так говорили мистці.

Зрештою послухаймо голосу одного з них, що описує монументальне стінне малярство. Його замітка віддає, власне, запал мистецького утвердження України.

"Цей матеріал, - каже совітський дослідник про пам'ятки Новгороду, Києва, Чорномор'я, - є дійсно велетенський. Сам тільки сухий перелік пам'яток, що часто знаходяться поблизу нас, зайняв би багато сторінок. Пам'ятки ці, такі розмаїті щодо часу повстання, стилю, мистецької вартості, ждуть іще докладного висвітлення на сторінках наших мистецьких журналів, а малярі, що ще не бачили тих пам'яток, матимуть враження попросту об'явлення".

Врешті від захоплення історичної панорами України, від захоплення багатством її духовности в мистецтві приходить до дослідників-політиків захоплення її економічно-політичною ролю впродовж тисячоліть.

Глибші історичні перспективи дали це захоплення. Археологія і протоісторія - це для українських економістів-дослідників під Совітами була передовсім історія торговельних взаємовідносин, історія торговельних шляхів. Це був як би погляд з лету птаха: багато подробиць, що досі уважалися за важливі, затиралося, зате виростали і вияскравлювалися своєрідні історичні повторення, ритми українського життя, зв'язаного з пульсуванням історії цілого світу. І з того погляду значення України виросло, як значення великої одиниці у всесвітній історії.

Причина цього перелому поняття України має свої інші, не тільки психологічні підстави. Довершилася в понятті українських учених велика зміна в дотеперішньому образі відношення археології, протоісторії до властивої історії.

Яке ж воно було досі?

З одного боку, неслухно історики не визнавали значення доісторичних студій і археології. Однак так не повинно бути. "Результати і праці археологів повинні бути знані в цілій повноті істориківі, тому що багато епох не зоставляли взагалі писемних пам'яток" (В. Щербаківський). Та чи вже така велика різниця між доісторичними й історичними часами? "Велику рацію мають ті, що заперечують сам термін "доісторія", доводячи історичну неспроможність та штучність його, бо "доісторія" - це ж та сама історія людини, лише з тою різницею, що пізнають її з різних джерел" (Б. Лунін "Східний Світ", 4-5. 1930).

З другого боку, історик дуже часто не бачив нічого устійненого в археолога, ніяких висновків у доісторії. Недарма скаржитися проф. Юр. Готьє на ці "хиби археологічної науки", на "уникання висновків і узагальнень", на "віддаленість від історичної науки".

Вкінці сполучімо разом повище в добрій формулі автора "Нарисів матеріальної культури Східньої Європи" (0925): "Нагромадження та уникання узагальнень стало в нашій археологічній науці обмеження себе IX століттям" (Готьє).

Отже, ця традиція була зламана, а зближення синтез протоісторії й історії дало поглиблення значення території й одности її матеріальних можливостей і експансії впродовж знаного досі існування людства.

І коли ми читаємо блискучу синтетичну схему проф. В. Гурко-Крняжина "Великі шляхи світової історії", перед нами виростає найглибша синтеза велетенського матеріалу праці відданих українських учених: Україна як один із важливих вузлів великих шляхів історії світу. Про це є мова в другій частині.

ЧАСТИНА ДРУГА

Кожне покоління повинно написати свою історію.

Нові події набирають ваги, і давні події треба розуміти по-новому.

Галдейн (J. V. S. Haldane),

професор університетів у Лондоні й Кембриджі

Українські землі від камінної доби -

це край великих торговельних шляхів і культурних впливів.

Проф. Юрій Готьє

15. ЗНАЧЕННЯ ТЕРИТОРІЇ

Що дають найпростіші генеральні ідеї про якийсь край? Погляд згори на нього як на цілість, погляд на географічну карту. Бо ж географія найбезпосередніше може відобразити те, що творить одність населення якогось краю.

Гляньмо на мапу. Маємо перед собою велику мапу Чорного моря (Понту, Рутенського моря) з його затокою Озівським морем (Меотидою) і ріки - Кубань, Дон, Дніпро, Дністер й Дунай. Ці ріки є нагорі, на північних побережжях, надолі, на півдні, рік нема. Ми могли б представити пляму Чорного моря як своєрідну цибулину з буйними наростами вгорі. Надолі є тільки корінь - вузька протока до Середземного моря. І це дійсно корінь: геологічно Чорне море - це затока Середземного, це решта великої затоки, що від неї ще залишилися Каспійське й Аральське озера.

Звернім увагу насамперед на ріки. Вони об'єднують населення і його оселі як найважливіші засоби комунікації. Особливо важливі великі, спокійні, долинні ріки. На їх значення для людей звернув увагу ще перший антропогеограф Ф. Ратцель. Ріка для мешканців обох її берегів є засіб найдогіднішої комунікації. Недарма донині китайці звать шоси "сухими дорогами" в протиставлення до ідеальної дороги - ріки. Ріками в житті кожної раси від початку кружляє крам, зброя і закони.

Річна мережа формує одність території, її торгівлі, влади, звичаїв, врешті мови й релігії. Ріки формують групу людности на Україні впродовж тисячоліть. Сітка внутрішніх доріг української території достосована до мережі рік, до переправ, бродів і гирл. Як у біології індивідуальність зародку починається від пульсування окремої системи обігу крові в безформній плазмі, так духовний організм починається на Україні від пульсування мережива річних і зв'язаних з ними сухоподових доріг. І це пульсування аж донині оформлює значення української території і зариси її духовности. Всі інші дороги, як залізниці, повітряні шляхи, закоротко діяли, щоб приписати їм глибші впливи. З другого боку, і вони наслідують часто вісь водних шляхів.

Тому легко можна прийняти слова геополітика: "Ріка об'єднує велику кількість людей. Об'єднує їх не тільки в просторі. Вона ставить цілу велику групу людей в обличчі спільних питань, дає їм спільж інтереси" (Горрабін "Географічні підстави історії").

Річна система українських шляхів кінчається з гирлами цих рік. Але це не кінець лучби. це

розвинення її в ще більшу систему, систему морську. Чорне море органічно зв'язане з українськими ріками виявом і матеріальних, і духовних тенденцій української території. Це тенденція найнатуральніша в світі, і історик морів і морських воєн зазначає: "Над водами постали всі осередки цивілізації: Асиро - Вавилонія - над Евфратом і Тигром, Китай - над Янг-Тсе-Кіянгом, Єгипет - над Нілом, Греція й Рим - над Середземним морем і, врешті, Понтида - над Чорним морем. Кожна з тих держав посувалася з течією ріки, доходила до її морського гирла і розпочинала відкриття земель уже на своїх морських дорогах".

Не можемо твердити, що українська духовність почалася від верхів'я чи середини річного ложа, а потім посувалася до гирл. Може, почалося навпаки. Проф. Готьє виразно зазначає, що порти в гирлах українських рік і на побережжі Чорного моря існували ще в неоліті (новокамінній добі), більш-менш на тих самих місцях, де їх застаємо в першій тисячолітті перед Христом.

Проте можемо зазначити чергове пересування центрів української духовності й державности вздовж українських рік; чи то в верхів'ях, чи в середньому бігу рік (Галич - верхів'я Дністра, Київ - середина Дніпра), чи в їх гирлах, отже, на побережжі моря (Ольбія - Дніпро, Бог, Тірас - Дністер, Фанагорія - Кубань). Завжди ці пересування відбувалися по лінії південь - північ, бо вона здебільша відповідає головній осі українських рік. Навіть такі центри території чи духовности України, як Пантикапей в Тавриді чи великі дочірні держави - Новгород Великий над Балтією або Тмутаракань на Кубані ілюструють цю тезу: українська територія мала більш чи менш надморський характер, але головною тенденцією її життя було чергування півночі і півдня в формуванні її культури і державности впродовж тисячоліть. Коли ж в останніх століттях прийшли впливи заходу й сходу (балтійські й урало-алтайські), вони вже майже нічого не змінили в сформованій попередніми часами духовности. Суперечности між східними і західними впливами (квестія така важлива для молоді польської духовности) майже не існує для української духовної індивідуальности. Можна говорити найбільше про очищення від західних і східних впливів, для вияскравлення властивої української індивідуальности, опертої на органічному житті території.

Власне, в кільканадцяти коротких шкідках спробуємо з'ясувати це органічне життя території.

16. ТРИПІЛЬЦІ І ПШЕНИЦЯ

Може, єдиними працями в Совітах, що мають значення для всього людства, були праці проф. М. Вавілова, що стояв донедавна на чолі відділу ужиткової ботаніки і збіжжєвих рослин. Енергійні розшуки Вавілова (знані його виправи до Абіссинії, Афганістану, обох Америк і т.д.) є продовженням пошукувань великого Де Кандоля (de Candolle) і йдуть рівнорядно з дослідями міністерства хліборобства в Вашингтоні. Цікавить його перш за все те, де є батьківщина збіжжєвих рослин і де ті дороги, якими вони йшли в Європі.

Культура збіжжя - це, з погляду біологічного, симбіоз людської збірноти з рослиною, і історія цього симбіозу - це, властиво, найстаріша історія осілого людства, що її Вавілов вираховує на час дуже довгий, далеко довший, ніж 5-Ю тисячоліть.

Спеціально українців повинна цікавити культура пшениці, що майже стала символом краю, зафіксованим навіть на національному прапорі (небо і лан пшениці). Хто знає, чи не найбільш давнім звичаєм українців є ритуал символів різдвяної ночі, що святкується всіма європейськими народами (крім москвинів) як найбільше свято в році. Тоді символом перемоги над злом і зимою є в українців не галузка омели, як в Англії, не ялинка в огнях, як у Німеччині, а - сніп пшениці і кутя, страва з вареної пшениці й меду.

Треба підкреслити, що власне культура пшениці характеризує українську територію, а не культура жита, що є знаменом для її сусідів. Досліди Вавілова змушують трактувати жито як бур'янну рослину в пшениці, що розповсюдилося саме там, де кліматичні умови забивали пшеницю. І тим самим культура пшениці є далеко давніша, ніж культура жита. Як каже Вавілов, "у повній згоді з походженням культурного жита із бур'янів, що засмічували засіви пшениці, стоїть факт, що за всіма даними лінгвістики й археології культура жита виникла значно пізніше від культури пшениці" ("Походження культурних рослин").

Культура пшениці - це не тільки символ давности української території (де знаходимо безперервний обробіток пшениці від кількох тисяч літ), це також вказівка того, якою дорогою прийшли основоположники тої найдавнішої одности українських земель. Походження культури

пшениці, за даними Вавілова й американців, - це південно-західня Азія, землі між північною Індією » Західньою Персією: Месопотамія, Афганістан, Іран . Звідти прийшла пшениця на землі між Дунаєм - Дніпром і Доном - Кубанню.

Звідти, з Месопотамії, принесла пшеницю на початку III тисячоліття перед Христом хвиля хліборобського, некочовничого народу. Недарма в найстаріших колядках і найстаріших українських вишивках зустрічаємо пишні пави з-над Тигру й Евфрату. Цей народ протоісторички звуть народом трипільської культури, або просто трипільцями. Перед ним були лишень номадські кочовничі народи. Він перший дав одніть території, що триває й донині, одніть духовну і матеріальну. І від нього починається національний експорт України - пшениця. Значно меншу роль відіграють продукти пасічництва, садівництва, скотарства.

Від трипільців починаємо історію української території як одности і п торговельних взаємин з іншими країнами. Крім вивозу з цієї території можемо говорити вже й про привіз до неї бронзових, залізних виробів, а також кам'яних виробів з обсидіану (вулканічного скла), головню з тодішньої Вірменії (Гурко-Кряжин).

В. Щербаківський дає короткий перелік тодішніх торговельних шляхів з української території. "Культура бронзової доби в Україні, - каже він, - показує на тісні зв'язки як з егейською, так і з малоазійською геттійських часів та угорською" ("Веpr у великодньому обряді на Україні", 1930).

17. ГЕТТІТИ І ЗАЛІЗО

Поміж цими торговельними шляхами звернім увагу перш за все на шлях до геттійців - центру культури металів у Малій Азії. Це ж звідти, звідки через Вірменію і Кавказ прийшла на українську територію колись пшениця, тепер посунули на Україну бронза і залізо. Геттійти - ця федерація гірських племен на плоскорівнях Малої Азії, широко використали в другій половині II тисячоліття до Христа свої багаті мідяні копальні на південнім побережжі Чорного моря, а з часом почали розробляти залізні копальні в тих самих місцевостях і мало-помалу заміняти бронзову зброю залізною і сталевною (Ростовцев). Геттійти були третім (по єгиптянах і халдеях) культурним народом старого світу, що влаштував свої головні селища на вузлах караванних шляхів і поблизу залізних копалень (Гурко-Кряжин). Ж. Контено порівнює їх роль в цивілізації до фінікійців. "Те, що здобули фінікійці завдяки морським шляхам, геттійти здійснювали караванними".

Зрештою геттійські купці могли легко сполучуватися й морською дорогою з північним побережжям Чорного моря. Українська територія була близько від тодішнього центру цивілізації. Правдоподібно, завдяки геттійтам трипільці були в торговельних зв'язках із землями Еламу (Персія) і Анау (Закавказзя).

Що ж до самих українських земель, то вони, за думкою Гурко-Кряжина, експортували збіжжя до малоазійських держав геттійців, а також і до іншого промислового світу, що постав на островах Егейського моря.

18. МІЖ ЕГЕСЮ І ПОНТОМ - ТРОЯ

Цивілізація Егеї, перша європейська цивілізація з широким державним розмахом, розвинулась головним чином на острові Кроті в Елладі та частинно на Балканах. Вже в II тисячолітті до Христа захоплюємося експансією цього своєрідного світу торговців, войовників і піратів з культом природи і вмерлих героїв.

З погляду українського, найважливішою подією в історії егейських держав була війна їх з Троєю, бажання за всяку ціну здобути це місто, розташоване так недалеко від пізнішої Візантії, від сучасного Царгороду. Місто "контрольних пакетів", як сказали б геополітики, місто в тіснині, що сполучає Середзем'я з Чорномор'ям, місто, що контролює товари на караванному тракті з півночі й сходу, тобто з української території і Азії, - Троя, що її заложення було, мабуть, іще в неолітичній добі і що вже тоді, мабуть, контролювало експорт збіжжя з півночі (Гурко-Кряжин).

Федерація егейських держав мусила здобути ключ - Трою, щоб поширити свої впливи на Понтиду і розпочати з нею широкий обмін. Але цей ключ треба було видерти від, старіших торговельних держав, із торговою традицією геттійців.

"Дуже важливою є, - стверджує Ростовцев, - велика війна союзу європейських егейців проти союзу малоазійських держав, згрупованих коло Трої. Ця війна, оспівана в "Іліяді" й "Одисеї",

відноситься, правдоподібно, до кінця II тисячоліття. Дуже можливо, що війна ця була викликана стремлінням європейських егеїців до південного берегу Чорного моря, до його залізних копалень із золотим прошарком. Ця експедиція, треба думати, залишила слід у грецькій епосі про "Аргонавтів".

Ця експедиція залишила слід - вона зробила те, що море українців, Понтида, із своїми багатствами відкрилося для світу егеїського і єгипетського, для середземноморського світу. Не лишень хліб, мідь і залізо могла вона дати в обміні з цими державами.

Гурко-Кряжин звертає спеціальну увагу на такий важливий метал, як олово, і на його шлях через українські землі. Ще, правдоподібно, перед відкриттям фінікійцями Британії олово йшло до Єгипту із сходу, правдоподібно, з Індії, а також через українські землі. М. Еберт у своїй "Південній Русі в старовину" (1921) зазначає, що "в кожному разі уже в VI віці до нашої ери величезна торгова магістраль йшла від гирла Дніпра й Дністра до Волги, а звідти через Урал і західній Сибір до багатого в олов'яну руду Алтаю і "Небесних гір". Отже, шлях олова - Тянь-Шань - Дніпро - Егея - контролювала Троя.

"Хто знає, - питається Гурко-Кряжин, - чи не був славний похід егеїців на Трою такою ж війною за олово, як сучасні війни за вугілля, залізо й нафту, що їх проваджено досі в наших XIX і XX віках?"

Троя впала, і внаслідок того середземноморський світ получився з чорноморським світом. Сталося це всупереч бар'єрі, поставленій Малою Азією, - і в цім є геополітичне значення цього донині важливого факту. Важливого і в тодішніх обставинах, і в відвічнім повторенні цього укладу: Понтида - Середземне море, і між ними - бар'єра Малої Азії.

Властиво, треба було б вважати першою важливою історичною датою в історії української території цю дату війни за Трою - 1189-1180 рр. до Христа. Троя може бути символом і Візантії, і Константинополя, і тої вузької протоки, де вирішувалося, чи ми є духовна й матеріальна затока всесвітнього моря, його важливою частиною в продукції, чи ми відділені від нього і не живемо в однім ритмі з елітою світу, елітою моряків. Бо ж морські, мистецькі, воєнні закони прийшли на цілий сучасний світ від Середземного моря. Середземне море - це школа, "що лагідно провадила людину до її долі від півострова до півострова, від затоки до затоки, аж до опанування океанів світу" (Д. Конрад "Дзеркало моря"). Морські закони Балтії (Ганза) - Це лишень наслідування законодавств, що виростили із Середзем'я (Візантійський кодекс. Закони Родосу, Амальфі, Каталонії). Відділення від Середзем'я - це для української території заломання натурального розвою, зниження ритму експансії або й одночасне підпадання під вплив Малої Азії.

Упадок Трої є символом більшої експансії і життєздатності українських земель, символом важливості відвічної української магістралі: Чорномор'я - Середзем'я.

19. РОЗМАХ ЕЛЛІНІВ

Властиво, на чім полягало значення великих торговельних доріг-магістралей і їх посідання?

Про їх вартість лише український геополітик:

"Головним побудженням до заволодіння великими торговельними магістралями було те, що вони самі були великою цінністю. Старовинні караванні і торговельні шляхи були такою ж державною власністю, як тепер залізничні шляхи. Держави їх пильно експлуатували. Каравани й кораблі обкладавано прорізним подорожнім митом; вкінці, уже за три тисячі літ до Христа, установлено розроблені тарифи для всіх звозжених і вивожених товарів. Не диво, що впродовж тисячоліть держави провадили таку ж жорстоку боротьбу за володіння великими торговельними шляхами, як вони провадять це нині за джерела нафти чи за залізні копальні" (Гурко-Кряжин).

Так, наприклад, змінюються від VII (до Христа) аж до XV ст. (по Христу) імперії (перська, елліністична, римська, халіфат, київська), а їх ідея - це контроль над великими торговельними шляхами-магістралями.

Історія торговельних шляхів в дуже великій мірі пояснює політичну й культурну історію світу. Дуже часто зустрічаємо в закордонній політиці імперій на першому місці дбайливість за торговельні магістралі. І то не лишень у наших часах. "Єдиною вимогою вавилонян у зовнішній політиці, - каже Деляпт (Delaple), досліджувач Вавилону, - була безпека торговельних шляхів".

Включення якогось великого центру продукції в світову виміну товарів мало величезне значення для світової історії. Першою такою важливою подією було включення в виміну (дві тисячі літ перед Христом) двох центрів промисловости: Вавилону й Єгипту. На цій першій світовій магістралі розпочинається мореплавство. Мореплавство купців-фінікійців (мішанини егейців і семітів) опановує Середземне море і доходить до Атлантику в II тисячолітті до Христа.

По восьми століттях, у великім дохристовім VII віці, почалися систематичні зносини з Індією морською дорогою. Одночасно була получена вона з магістраллю Єгипет - Вавилон караванною дорогою через Персію, Афганістан. Це було важливіше, ніж відкриття Америки для Європи в XVII столітті. Індія включена в світову виміну" (Гурко-Кряжин).

Індія! Велетенський експортний до Європи край упродовж двадцяти кількох століть. Це вона давала залізо, корабельно - будівельний матеріал, прянощі до консервації м'яса в Європі (Горрабін). Індія, край десятків тисяч промислових верстатів, що давали колись бавовняні матерії для цілої римської імперії, як недавно Манчестер для цілої Європи. Індія - центр витвору пурпуру й індиго для Європи, так, як тепер ним є Німеччина з її аніліновими фарбами. Індія, що, як скаржитья Пліній, періодично витягала з римської імперії на 100 мільйонів сестерцій римських золотом (600 тис. амер. доларів) в заплату за свої розкішні вироби і врешті, як твердять сучасні геополітики, зруйнувала фінансове Рим. Індія - збір багатств, що й тепер утримує цілу Британію.

З відкриттям магістралі Середзем'я-Індія став довершений перший транскеанічний шлях Атлантик - Індійський океан.

VII століття перед Христом було великим не тільки на шляху Індія-Середзем'я. Воно було великим і для української території.

Коло VII ст. перед Христом фінікійських мореплавців витісняють елліни, що опановують усе Середзем'я, шляхами егейців проходять на Чорне море, розпочинають глибоке торговельне посування в глиб України і цим завершують своє опанування великої Середземноморської магістралі Атлантик - Індійський океан.

Елліни йдуть переважно з тих своїх держав, де є зріст промислових міст і голод землі (Коринт, Мегара), або втікаючи від натиску лідійських царів в Малій Азії. "Активність шукання свободи й простору, - каже проф. Готьє, - давали найбільш сильні імпульси до закладання колоній при Чорному морі". Посування еллінів цей історик називає "колонізаційним потоком".

Не знаємо імен цих сміливих людей. "Історія, що зазначає звичайно дії царів і полководців, на жаль, не заховала нам імен перших морських мандрівників на Україні, що були властивими основоположниками тодішньої європейської цивілізації" (Гурко-Кряжин).

Зате знаємо назви їхніх осель, потім міст-держав при Чорному морі. Це - Синоп, Трапезунд, Аміс, Істр, Ольбія, Аполонія, Тирас, Одессос, Месембрія, Томі, Теодозія, Пантикапей, Фанагорія, Фазис, Танаїс, Діоскуріяда, Халкедон, Гераклея, Херсонес, Керкініт. Це все - торговельні ринки, переважно в гирлах рік або в протоках.

Вони вирости на Чорномор'ї в короткому часі, упродовж одного-двох століть. Еллінські кондотьери і шукачі не зупиняються лишень на побережжях, вони йдуть угору великими ріками, особливо Дніпром, і засновують там свої торговельні факторії-держави. Аж у верхів'ях Дніпра знаходимо храми їх, де молились Артеміді. Діонізу й Аполоніві (Лубенщина).

Українська територія з її системою річних шляхів стає ланкою у системі тодішніх морських шляхів, стає одним із осередків еллінського багатства й елліністичної культури. Морська культура робиться назавжди частиною світогляду українців, і це назавжди відрізняє їх психологію в торгівлі від типово континентальної психології сусідів.

Пам'ятаючи про це, легше зрозуміємо енергію Київської держави в здобуванні ринків морською дорогою, її пізнішу експансію на Каспій і Егейське море, пізніші морські походи козацьких когорт, нарешті своєрідний характер торгівлі українських чумаків в XIV-XIX століттях. Від еллінської доби морська торговельна культура є невіддільна від української території.

Еллінські осадники, хлібороби й риболови в скорому часі почали працювати не тільки на себе, але й для широкого ринку збуту, що розростався на Середземні. "Еллінські міста невпинно зростають, - пише про ці часи проф. історії Ростовцев. - Зріст міського населення змушує шукати таких

ринків, що давали б не тільки сирівці для промислу та нових рабів, але й продукти відживлення. Головним чином потрібне збіжжя. Заміною м'яса стає риба".

В першу чергу вимагає харчів промисел Малої Азії. "Малоазійське узбережжя давно вже жило культурним життям, бо було в зв'язку із Сходом і добре знало морську торговельну путь і на протоках, і в Чорнім морі" (Ростовцев).

Що вивозили з Чорномор'я? Розходилося головним чином про збіжжя і про вуджену чи солону рибу - експорт для населення упромисловлених грецьких міст. Адже ж в самій тільки Малій Азії "п'ятсот міст торгує і виробляє одяг, килими, металеві предмети (золото, срібло, бронзу), вина, мармуровий й мальований посуд, архітектурні оздобы. Через ті міста так само пропливає ціла торгівля, скермована до Китаю, Індії і Центральної Азії" (E.C.Semple).

Так само багато міст і атенського союзу держав прагнуло понтійських (чорноморських) харчів. Що ж до грецької столиці Атен, то туди з одного тільки Пантікапею (Пантікапейон) щороку вивозилося не менш як 1 мільйон пудів збіжжя на 3 млн. драхм (коло мільйона американських доларів), а з Теодозії одного разу було привезено туди ж 2100 тис. кварт пшениці. Крім хліба чорноморське побережжя постачало Елладі сало, сіль, рибу, товар (худобу), мед, віск, прядиво, будівельне дерево, смола, шкіри, хутра і т.д. В м. Херсонесі (Крим) збереглися до наших часів недоламки величезних кам'яних надобів для посолу риби. З них видно, що рибалки давнього Понту солили одним заходом від 500 до 1000 пудів (80-160 сотнарів) риби (Загоровський).

Взагалі техніка заготівлі солоної, консервованої риби багато в чому була не гірша за нашу сучасну.

Властиво, як уявити собі сам процес експорту з українських земель такої кількості хоч би збіжжя? Де ті залізничні валки, наладовані збіжжям, якими торами йшли, де були кінцеві елеватори (зернозбори) і як контролювано експорт?

Тут треба пригадати ролі рік у лучбі на українській території. Вони вказували напрям найрізніших "хлібозаготівель", вділ водою йшли каравани човнів із збіжжям, спочатку припливами, а потім головними ріками. Збіжжя те перевантажували в гирлах рік і, власне, при гирлі кожної більшої української ріки й були великі елеватори - торговельні міста. В такому Тирасі в гирлі Дністра зсипали й продавали збіжжя з цілого водозбору Дністра, почавши від карпатських, бойківських верхів. Отаксоване в містах збіжжя пливло вздовж берегів моря аж до контрольних пунктів-міст над протокою до Мармари й Середземного моря і далі до чисто грецьких міст з їх банками, біржами і промислом.

Еллада потребувала цього. Росли міста з промисловими майстернями, де працювали в кожній десятки робітників. Все меншала кількість сільського населення. Атенські банки в повнім своїм розвої (уже в IV віці до Христа) займалися тими ж операціями, що й нинішні, звертаючи пильну увагу на всі прояви міжнародньої торгівлі і промислу в міждержавному (міжміському) житті.

"В величезній кількості ввозилися в Елладу збіжжя, солонина, риба, метал, шкіри, льон, прядиво, будівельне дерево для кораблів (давніші багаті ліси в Елладі тепер безслідно зникли)".

З української території мали елліни збіжжя, білугу, осетрів, макрелей, шкіру, мед, віск. Невільників мала Еллада головно з Тракії, не з України. "Рабів з північного побережжя Понту вивозили тільки в малім числі. Взяті до неволі трипільці не були добрими робітниками. В найкращому випадку в Атенах уживано їх для служб в поліції" (Юрій Готьє).

Власне, характер корінного населення української території не дозволяв на трактування її з боку Еллади як кільканадцяти пасивних колоній. Понт був занадто багатий, занадто енергійне і самостійне було його населення, що, зорганізувавшись, в кожній хвилі могло б супротивитися торговельному протекторатові потужних сполучених держав Еллади.

20. АРМАДА ПЕРІКЛА

Еллада в V і IV століттях до Христа була найбагатшим краєм Європи. Вона на магістралі Індійський океан - Атлантик опанувала цілий Середземноморський тракт. "Вивіз вина й оливи, - каже Ростовцев, - став особливо значним, коли культурний вплив еллінів в Чорнім морі. Малій Азії, Єгипті, Італії, Сицилії, Галлії. Еспанії привчив місцеве населення до вина й оливи, а також до витворів еллінського ремесла".

Тоді ж Еллада видала свого найбільшого державного мужа. Періклес (499-429), "перший муж" свого народу, впродовж п'ятнадцяти літ кермував атенською імперією; це 'був символ найбільшого політично-господарського і мистецького розцвіту Атен.

Однак уже в тій імперській його політиці йому довелося на деяких відтинках відмовитися від контролю торговельних доріг. Спроби надати виключність Атенам у торгівлі з Єгиптом і Кипром викликали війну з фінікійцями, спроба цілковитого опанування дороги до Італії" - боротьбу з Коринтом. Обидві війни не були щасливі. Фінікійців і коринтян не вдалося витіснити.

"По цих невдачах на терені великої імперіалістичної політики Атени зайнялись справами свого союзу (держав), щоб зміцнити своє становище в тих місцевостях, де провідництва Атен іще ніхто не заперечував - отже, в Тракії і на берегах Чорного моря.

Бажання зробити враження на залежні від Атен міста-держави, а також прагненням поширити межі атенської імперії пояснюємо морську експансію Перікла. Він на чолі велетенської військової флоти в році 445 обплинув береги Чорного моря і Крим" (Ростовцев).

Правдоподібно, атенський диктатор союзу еллінських держав шукав на Чорному морі перш за все представників чистого еллінізму, правдоподібно, пробував заімпонувати колишнім виселенцям з Еллади мілітарною силою батьківщини їхніх дідів і прадідів. Можливо, що в менших, слабших містах Понту для ліпшого переконання висаджував Перікл відділи гоплітів, важкої піхоти атенців, що вживали коней тільки для переслідування ворога і швидких переходів. Знаємо й про те, що Перікл закладав під час подорожі своєї армади військові колонії для контролю узбережжя. Одним з перших таких військових стратегічних пунктів було закладено Візантію - невеличке містечко з еллінською залогою, недалеко від давньої Трої. Вибудування Візантії в місці злиття чорноморської і середземноморської магістралей освітлює виразно генеральну ідею тодішніх Атен - контроль української території і взагалі земель над Чорним морем. Отже, знову відживає тенденція Трої - обмежити розвій Понту.

Однак праця Перікла і його армади пішла намарно. Непотрібно відкликався він до чистого еллінізму - на берегах Чорного моря не було чистого еллінізму. Місцеві, переважно трипільські, елементи почали давно грати більшу ролю в політичному житті міст-держав від Танаїса і Фанагорії аж по Тирас. Ці збуджені сили надають своєрідного характеру цим державам, бо, як твердять знавці тих часів, "економічне та громадське життя чорноморських еллінів було тісно зв'язане з життям тубільців країни" (проф. Варнеке).

З другого боку, економічне життя цих держав на українській території витворювало власні експортні центри, що їм дуже не на руку були всі спроби контролювати їхню торгівлю. Особливо один із таких державно-торговельних центрів зміцнів так, що не Атени йому, лишень він Атенам диктував закони експорту до Атен. Який же то був центр?..

Кільканадцять літ по морській експансії Перікла і кілька літ по його смерті так промовляє в Атенах славний Демостен (450-413 р.):

"З усіх портів нам найбільше постачає збіжжя Понт. Це сталося не тільки тому, що країна ця багата на збіжжя, але й тому, що володар цього краю, Левкон, звільнив від мита всіх, що пливають до Атен, і наказав, щоб у першу чергу вантажили кораблі, що йдуть до нас". Взагалі, "з промови Демостена випливає, що Боспор постачав щороку 400 тис. медимнів збіжжя, а в 357 р. боспорський цар Левкон прислав аж 2700 тис. мед." (Ф. Слюсаренко).

Хто ж той Левкон, що допомагає занепалим по смерті Перікла Атенам? Якої країни він є володарем?

Левкон є царем Боспорського царства, що його столицею є Пантикапей у Таврії (Криму), а це царство репрезентує економічні інтереси української території і всього Чорномор'я.

21. PAX BOSPHORICUM

Два є Боспори на Чорнім морі: один більше знаний тепер, Боспор Тракійський, у протоці між Мармарою і Чорним морем, другий - на протоці в Таврії (Крими), т.зв. Боспор Кіммерійський, де закладено велику державу, що близько тисячі літ була важливим чинником у світовій політиці й торгівлі.

Політичному значенню цього Боспору віддавали багато пошани стародавні історики й географи

(Страбон, Юстин, Мемнон, Аппіаній, Плутарх, Посідоній, Пліній), в сучасности дали багато чужинці (Tti. Reinach, Toucart, Meyer, Minns). Тисячолітньою панорамою його сій захоплювалися і вчені української крові (Юргевич, Бурачк і, Кулаковський, Ростовцев), і вчені-українці - від підсовітських аж до Ф. Слюсаренка і В. Щербаківського. Цей Боспор очолив одну з найбільших політично-торговельних офензив народів причорноморської, головню української території, до безпосередньої участі в обміні на магістралі Індійський океан - Атлантик. Це Боспорське царство мало на чолі блискучу людину, що про неї сказав захоплено Ціцерон: "Mithradates, rex post Alexandrum maximus" (Митридат - найбільший король по Олександрі Великім).

Боспорське царство розвинулося з оселі, заснованої в V віці до Христа над протокою між Чорним і Озівським морем, на території півострова Криму.

Крим, чи, українською мовою кажучи, Перекоп, чи, історичною назвою звучи, Таврида - це ідеальний ключ до панування над Чорним морем. Взагалі, півострови в геополітиці - це символи тенденції суходолу до панування над водними просторами. Таке ж значення має й потужна жадібна долоня Тавриди з її розчепіреними пальцями: не раз в історії тими пальцями були міцно натягнені кермівні віжки до всіх важливіших пунктів чорноморського узбережжя (Пантикапей, Херсонес, Севастопіль). Крим - це осередок торговельних і політичних доріг Чорного моря. Врешті, Крим вирішує, чи озівська система рік вливається до замкненого озера чи до затоки Чорного моря. Крим контролює тим самим і приозівські, і кубанські землі. Сильна влада на Кримі може діяти й глибше: спираючись на Дон, замкнути і волзьке гирло на Каспій, і просуватися на Каспій. Це ж звідти йшли напади українців (русинів) на Каспій в VI-VII ст. по Христу, згадувані в арабських істориків. Врешті, вздовж рік території Кубані влада на Кримі може просуватися на Кавказ аж до одного з найважливіших стратегічних пунктів Передньої Азії - Вірменського узгір'я.

Тому до Тавриди-Криму стремлять і Атени, і Рим, і другий Рим - Царгород, і турецький Константинополь. Там хочуть вони утвердитися і звідти кермувати затокою Середзем'я - Чорним морем (Mare Ruthenicum). Здавалося б, кожна сильніша державна влада, що осіла в Пропонтиді (Мармара), мусила була стриміти до опанування Понту, перш за все Тавриди. Але то все характеризувало чужинців. Тим часом перша сильна влада, перший розмах виріс не від них, а від самого Криму - Тавриди, від Боспору з його столицею Пантикапеєм. Не наступ на Тавриду, лишень наступ Тавриди на чужинців стоїть на початку історії української території. Наступ, що розв'язує цілковито інший комплекс української геополітики, - "комплекс Трої". Це був наступ цілого союзу чорноморських держав, сполученого з малоазійським союзом у боротьбі за поважну роль на Середземному морі. Цей наступ Тавриди від часів Боспорського царства зв'язаний органічно з геополітичними традиціями українських земель, і хто є їхнім володарем, той перебирає на себе завдання "наступу Тавриди", - чи то буде Володимир Великий, чи міністр Росії, що в 1914 р. домагався Дарданел.

Історик Тавриди (Кулаковський) згадує, що ще в першій половині XIX ст. були видні в колишнім Пантикапею (Керчі) на Митрадатівій горі монументальні руїни мурів боспорського Акрополю. Акрополь цей яснитиме завжди в духовности українців як символ природної експансії їх земель.

Пантикапей, осада мілетців, розбагатів на торгівлі головним чином рибою і збіжжям. Його кораблі продавали свої товари на біржах Візантії, Синопу й Кизика, зв'язаних з Чорномор'ям, пізніш, однак, везуть вони товари Чорного моря (збіжжя, шкіру, смолу, клоччя, будівельне дерево, полотно, вовняні матерії, невідьників) на велетенські біржі острова Родоса або й Делоса, що лежить між Елладаю й Італією.

Атени, що намагалися здобути на Чорнім морі догідні порти для себе, не могли прилучити Пантикапею, лишень підтримували сусіднє невелике місто - Німфей. Там, як і в багатьох інших портах Евксинського Понту, лишили Атени озброєну залогоу. Німфей в короткому часі досягнув деякий економічний розцвіт, але це не знищило Пантикапею.

Можливо, що потреба протиставитися імперіялізмові Атен викликала зміну в устрої пантикапейської держави. Досі влада була там в руках представників найстаріших родів, правдоподібно еллінських. В рр. 438-437 до Христа владу перебирає в свої руки нееллін, полководець Спарток Перший. Дуже можливо, що два роки пізніше морська експедиція Перікла була викликана цим переворотом, що дав Пантикапеєві "сильну єдину владу в руках енергійного і талановитого вождя" (Ростовцев).

Однак армада Перікла не заатакувала міста: вже тоді Пантикапей був засильний. Перікл вибрав гіднішу роль союзника свіжонародженої династії: між Атенами й Пантикапеем був підписаний договір взаємної підтримки.

Це був початок постійного вивищення Пантикапею. а властиво, вже Боспорського царства. Вже наступник Спартока підбиває під свою руку Німфей і оголошує вільну торгівлю, змінивши договір з Атенами. Третій цар, Левкон, підбиває Теодозію і успішно воює з малоазійською Гераклеєю. Врешті, по столітті Боспорське царство, що розрослося під династією Спартоکیدів, розвиває велетенську торгівлю продуктами української території в Середземнім морі. Еллада підупадає через анархістичні свари, а це тільки сприяє зміцненню Боспорського царства.

Коли по блискучій епопеї Олександра Великого відкриваються великі ринки для Середзем'я, з'являються сильні конкуренти вивозу боспоритів - експорт з Єгипту й Месопотамії, однак і з цієї конкурентної боротьби Понт Евксинський виходить непереможним (Ростовцев).

Боспорська династія об'єднала ціле північне Чорномор'я, Тавриду, Приозівщину й частину південного Чорномор'я. В руках династії - великі грошові засоби, сильна наймана армія. Боспорське царство впродовж 800 літ витворює врешті своєрідний північнопонтійський культурний рух, що розсипає по цілій Україні пребагате понтійське мистецтво, яке неслухно уважає Ростовцев за витвір напівдикої групи скитів-кочовиків (Вадим Щербаківський).

Але найважливішою для української економічної й політичної історії була торговельна флота боспоритів.

Коли, врешті, в кінці III і в II ст. до Христа запанувала в еллінських державах анархія і багато піратів почали нищити торговельні кораблі, в Егейськім морі потужна флота Родосу взяла на себе завдання підтримувати безпеку торговельного мореплавства. В цей час на Чорному морі порядок і спокій підтримувало виросле на велику суходолову і морську державу Боспорське царство. Рука Тавриди обійняла всі найважливіші торговельні й політичні дороги Понту: на- Чорному морі запанував Рах Βοσρηνόσιμον. Герб його - крилатий грифон з повним колосом під копитами і з списом у дзьобі - стає символом єдності, гербом Чорного моря.

22. ЧОРНОМОРСЬКА КАРТАГЕНА

Династія, що кермувала Понтійським і Боспорським царствами в III-I столітті, почувала себе спорідненою і з династією Спартоکیدів, і з династіями держав Олександра Великого. Засновник династії, Митрадат I Ктист (302-266 до Христа), виводив свій рід від царя Дарія. Для старої Боспорської держави розвій республіканського Риму був тим, що підривало найстаріші традиції Понту й спадщини великого Олександра.

Далеко небезпечнішим було економічне посування римської потуги¹ та встановлювання римської контролю на вільних торговельних трактах Малої Азії й Егеї. Адже ж царі боспоритів посилали своїх висланців для вербування війська вже тепер не тільки до Пропонтиди, але й далі, до Еллади й на острів Крету. Так само в Малій Азії під їх протекторатом були Кападокія і Галатія.

Тим часом володарі Чорномор'я тільки придивлялися до посування Риму, не виступали проти нього й ждали слушного часу. Митрадат V має навіть титул "союзника й приятеля римського народу". Під час третьої пунійської війни (149-146 до Христа) він навіть посилає частину своєї флоти на поміч римлянам проти Картагени. Тим часом Рим всіма засобами перешкоджає розвоєві царства Понту.

Але ось приходить і слушний час. Це час панування Митрадата VI Великого (121-64 до Христа).

В Римі - заворушення одно по другім, революції в провінціях, боротьба окремих полководців між собою. Римська коитроля ослаблена, майже знівечена.

У 111 р. перед Христом двадцятилітній Митрадат VI стає на чолі значно ослабленого Понтійського царства. Упродовж року енергійний володар притягує еллінських міністрів і старшин та організовує на македонський зразок фалангу з 6000 вояків. Ця фаланга була основним ядром і кадром його війська (Reinach). Уже в 110 році він розпочинає боротьбу з кочовниками в прибережному пасі українських земель. Метою Митрадата було стати твердою ногою на північному березі Чорного моря й використати тамтешній величезний запас людської військової сили.

З тих часів маємо першу пам'ятку української воєнної історії - херсонський декрет на пошану Діофанта, Митрадатового воєводи, кондотьєра, дипломата і письменника. В 106 р. перед Христом війну закінчено перемогою: засновано Евпаторію, прилучено Херсонес, Неаполь Таврійський, Палакіон, Теодозію, і взагалі землі від Кавказу до Дніпра з Ольбією перейшли під безпосередню владу Митрадата. Тирас над Дністром підбив другий воєвода Митрадата - Неоптолем. Міста на західньому березі Понту, Істр над Дунаєм, Калетіс, Томі, Аполонія відтоді були під протекцією Митрадата (Ф. Слюсаренко). Міста південного берега належали вже давніше до Понтійського царства. Отже, в руках молодого царя є вже дуже багато. Далі Митрадат підбиває Колхиду на Кавказі і просувається поза Озівське море до Дону та прилучає кельтійські народи між Дунаєм, Дністром і Карпатами.

Сталася велика річ: ціле побережжя Озівського та Чорного моря з містами в гирлах рік, отже, й цілими надчорноморськими країнами, дістається в руки Митрадата, царя Понтійського.

Він черпає величезні доходи з торгівлі підвладних країн, постійно розбудовує армію і флоту (з базою в Колхиді) й уміло розсовує свої кордони в Малій Азії, підбиваючи краї, де панувала колись культура геттїтів. З потужним царством Вірменії й її царем Тіграном Митрадат вступає в союз. "В 89 р. Рим мусив рахуватися з тим, що переважна частина елліністичного Сходу перейшла на бік Митрадата та що знищене все латинське населення Малої Азії, урядовці й купці. Врешті Митрадат захоплює головний посередницький торговельний центр в Егейському морі - Делос" (Ростовцев).

Упродовж двадцяти літ геніяльний цар підбиває краї трипільської культури, опановує краї геттїтської культури, з потужною флотою підкоряє держави Егейського моря і ставить на чолі імперських Атен вже свого ставленика - Атеніона.

Престиж Риму на Сході падає дуже низько. Знівечені всі плоди ста літ його експансії на елліністичний світ. Та йому в пожежах внутрішніх розбратів уже не розходиться про престиж. Відійшли від нього його найбагатші джерела доходів, найбільш розгалужені торговельні магістралі. Треба було напружити всі сили держави, щоб мати підстави до дальшого існування. Чорноморська Картагена грозилася з півночі Римській державі так само, як кількадесят літ перед тим грозилася йому Картагена з півдня. Лишень держава Понту була ближче. Чорноморські війська окупували Елладу, а союзники Митрадатової флоти - середземноморські пірати з Крети й інших островів - кружляли довкола самих портів Риму.

Одчайдушна диверсія Сулл (88-86) в Елладі стримує на деякий час наступ Митрадата. Вкінці Сулла підписує з Митрадатовим трактат із не дуже почесними умовами для Риму.

Але це тільки хвилива перерва в боротьбі. Великий Рим не може існувати без своїх східних магістралей, а малим він бути не може. З перемогою Митрадата Рим і так небагато втратить, з перемогою над Митрадатовим він здобуває відразу велетенські простори від Наддністрянщини до Месопотамії і сіль потужних торговельних магістралей на цілий світ.

"Ще до нинішніх часів не оцінено як слід, - пише український геополітик, - значення тих довготривалих воєн, що провадили римляни з імперією Митрадата, - період цих воєн назвимо "понтійською добою", що прийшла по "картагенській добі" експансії Риму" (Гурко-Кряжин).

23. ЧОРНОМОРСЬКИЙ ГАННІБАЛ

В 74 році до Христа Митрадат VI Евпатор захоплює Бітинію, що досі була під протекторатом Риму. У відповідь на це цього ж року Рим розпочинає наново боротьбу з чорноморським володарем.

В цій війні виступають з боку Риму - Помпей, Марк Антоній і пізніше - Цезар. В 74 році римський сенат спільно посилає Марка Антонія на боротьбу з союзниками Митрадата - піратами. М. Антоній не має успіху в цій боротьбі. Ліпше йде Л. Лукуллові, що посувається в глиб Малої Азії і нищить у Вірменії силу Тіграна, Митрадатового союзника.

Швидко Лукулла за незвичну чесність Рим відкликає і посилає Помпея. Той застає ситуацію для себе дуже догідну. Десятки держав під берлом Митрадата розсварені, римські агенти працюють серед них. Митрадат врешті усувається з Малої Азії на українські землі, до резервів людської сили. "Неуспіх Митрадата пояснюється не так силою Риму, як несконсолідованістю населення в Малій Азії" (Ф. Слюсаренко),

Помпей переслідує Митрадата до Колхиди, бази Понтійської флоти. Він не йде далі. Енергія 60-літнього цісаря Чорного моря ще величезна: він гарячкове підготовлює армію і флоту до другого походу на Рим, тим разом іншою дорогою: через південну Україну, по Дунаю, тобто пізнішою дорогою переможних готських походів на Рим.

Та в цей час серед мешканців Фанагорії вибухає повстання. Фанагорійці облягають фортецю, де замкнулися Митрадатові діти, і вогнем змушують фортецю частинно піддатися. Не піддається тільки Клеопатра, донька Митрадата. Цісар придушує повстання, визволяє з облоги доньку, але інших його дітей уже завезли повстанці в подарунок до римського табору.

Лишається ще син Митрадата, Фарнак, та він - у проводі іншого повстання, що вибухнуло над Дністром і огортає Ольбію, Херсонес, Теодозію. Митрадат кличе свої кінні війська з півдня України, та вже запізно: Пантикапей оточено з усіх боків повстанцями, на чолі повстанців - Фарнак. В 63 р. великий цісар Понту й Боспору заживає отруту. Тіло його привозять до Синопу, щоб Помпей міг переконатися в його смерті.

Помпей вертається до Риму з радісною вісткою про смерть дуже небезпечного противника. В театрах Риму прославляють Помпея, описують його тріумфи над різними народами. В тріумфальному поході Помпея ведуть дітей Митрадата, полонених Фанагорією, ведуть володарів Колхиди, провадять пань-аристократок трипільських народів, начальників албанців, іберів. Несуть таблиці з іменами десятків переможених народів, іще недавно підвладних Понтові. Тішаться римляни - закінчена луже небезпечна *Bellum Mithradaticum*.

І не диво - страшний Митрадат не живе. "Муж уважний і на свої слова, і на свою мовчанку, - каже римський сучасник, - надзвичайно швидкий у війні, нечувано відважний, не раз удатний, завжди великодушний, вождь у задумах, вояк у виконанні, в ненависти до римлян рівний Ганнібалові" (В. Патеркул). Пліній зве Митрадата найбільшим володарем свого часу, Ціцерон найбільшим цісарем по Олександрові Великім, а взагалі найбільшим цісарем із тих, що з ними Рим коли-небудь провадив війну.

Син Митрадата, Фарнак, хвилево тільки приймає протекторат Риму. Він слідкує із свого Пантикапею за римлянами. Коли вже новий воєначальник римлян. Цезар, має хвилеві поразки в Александрії, Фарнак проголошує війну римлянам, збирає свої чорноморські війська, знов підбиває Колхиду, Каппадокію і" йде на південний захід, в глиб Малої Азії. Врешті в серпні 47 року на р. Галіс зустрічається з Цезарем. Та свіжо сформовані війська Фарнака - це не фаланги Митрадата. Цезар швидко побиває їх і дає знану реляцію: "*Veni, vidi, vici*" ("Прийшов, побачив, перемиг").

Фарнак гине в цьому ж році, і на Чорному морі запановує римська влада. Спочатку - тільки протекторат.

Лишень за цісаря Клавдія римська флота й військо прибувають до Боспорського царства. Від цього часу треба вважати українські землі під владою Риму. Одночасно до римського світу римське військо прилучає Велику Британію. Замкнені дві цінні застіжки пишного убору середземноморської імперії. Рим є Римом.

24. ПЛАН НЕРОНА

Завдяки жадібній політиці Риму зубожіли Греція і Мала Азія, а тим самим це відбилося і на понтійській торгівлі. Одну річ дали римляни, що їй не було досі, - включили чорноморське побережжя в сітку своїх шос, перших європейських шос.

"З Риму й Італії широким віялом розходилися шоси; ними легко було дістатися і до берегів Атлантичного океану, і до пропливів, і до берегів Чорного моря" (Ростовцев).

Дороги Риму! Дороги духовні в суспільних взаємовідносинах і торговельні, кам'яні дороги - це єдине, що він по собі полишив аж донині. Ще тепер дивується стратег, оглядаючи літунські знімки. - скажімо, іпяху Пальміра-Ктезифок, дороги між Евфратом (Месопотамія) і Середземним морем. Ця фортечна й комунікаційна система що нею пливли до Риму пахощі, прянощі і люксус Індії, є дислокована з такою продуманістю і прецизією², що їй позаздрив би не один сучасний генеральний штаб. Тоді торговельні каравани оберігалися, може, пильніше, як у сучасній Александреті: римські адміністратори не вагалися сотнями розпинати вздовж римських шос розбійників і грабіжників.

Бо цими римськими шосами ішла нестримна, завжди чуйна експансія Риму за багатствами всього світу.

Римський світ на Заході кінчався в британських копальнях олова - там далі нікуди було "йти. Зате широкі перспективи були на Сході. Там перш за все була вже вказана Олександром Македонським дорога до Індії. Цей магістралі Рим уже не зміг опанувати. Дійшов лишень до Евфрату. Далі дорога була в руках іранців. "Коли ми навіть побіжно глянемо на мапу, - каже український геополітик, - то зауважимо, що середній відтинок магістралі Середзем'я-Індія лежить на території Персії. Тому те, що ми звемо в торгівлі "контрольним пакетом", було завжди в руках спочатку парфян, а пізніш імперії Сасанідів" (Гурко-Кряжин). Там дорога була замкнена для Риму, і за свій великий імпорт з Індії він платив величезні суми посередникам-іранцям.

Але відкривалася ще друга велика магістраль - дорога до Китаю. Китайська торговельна експансія від I ст. по Христу розвивалася в напрямі на Туркестан, до цього важливого торговельного вузла, а далі йшла через шляхи, контрольовані персами. Китайські літописці тих часів, однак, підкреслюють, що римляни, дуже гноблені перською контролею, старалися обминути її і ввійти в безпосередні зносини з китайським промислом і торгівлею; кілька римських посольств відвідувало в цій справі китайський уряд, але нічого не досягли.

Треба було іншої магістралі, ніж ті, що існували досі.

Геній Нерона, імператора Риму, що його найбільш подивляє тепер Муссоліні, оцінив тоді геополітичну вартість Понту й цілої України. Він звернув увагу на значення цих теренів в новій дорозі експансії до багатств Азії. Понтида, ця величезна країна, ця прастара "Америка" Егеї й Еллади, що давала від правіку збіжжя, рибу й дерево Середзем'ю, могла б стати прегарною базою для легіонів Риму. Там можна було зимувати, тримати резерви, а звідти йти просто в саме серце Азії.

План цей приписує, зрештою, проф. Ростовцев ще Цезареві, але впровадити його в життя спробував лишень Нерон, і в тім є, може, великість цього імператора.

Нерон звертає увагу на українські землі. "Він задумував, - пише український археолог, - велетенський військовий похід на Схід і в зв'язку з тим планував Україну зробити економічною базою для утримання в своїх руках далекого Сходу. Ось чому все північне узбережжя Чорного моря в добу римської могутності було вкрите цілою сіткою воєнно-стратегічних фортифікацій" (К. Гриневич).

В Херсонесі була головна залога римлян і база їхньої флоти. крім того, аж до гирла Дніпра і Богу були розкидані уфортифіковані табори римлян. Останніми часами завдяки блискучій праці Шура (E.Schur: Die Orientpolitik des Kaisers Nero, 1923) маємо багато цікавих подробиць із чорноморської політики Риму. Нерон посилав Плавта Сильвана, щоб той відновив фортифікаційну систему боспорських цісарів. Наново, почавши від вартової, сильної, не до здобуття, башти коло Пантикапею ("Золота могила"), пішли на північ оборонні мури, вал за валом, лінія, що мала відділити резерви Риму від плацдарму. Римський цісар наглить!.

Врешті підготовчі роботи скінчені, і Нерон наказав шляхами через Балкани сконцентрувати когорти на північних берегах Понту. З найдалших північних окраїн імперії плинуть когорти, ідуть війська з Македонії, з островів Середзем'я. По концентрації має бути наступ в глиб Азії, в напрямі на гирло Волги й Каспій.

Концентрація відбулася, але когорти не дістали наказу наступати.

В 68 році Нерон, зненавиджений римлянами за своє еллінофільство, оточений безжалісними змовами, по невдалих військових посувах кінчає життя самогубством.

Перед смертю він відкликав до Риму більшість когорт з українського плацдарму. Там зістались лишень кипрська та тракійська когорти. Про інші пише в своїх "Анналах" Тацит (56-117 pp.), особистий ворог і калумніатор великого цісаря: "Місто (Рим) було переповнене надзвичайною кількістю військ. До них іще приєдналось багато військ із Германії, Британії і Ілїрії, що їх Нерон закликав до себе і скермував до Каспійських Брам. Тепер він відкликав їх усі назад".

Дві найбільші геополітичні концепції мала Європа Середзем'я:

одна - путь Олександра Македонського, путь до Індії й Індійського океану, друга - путь Нерона,

путь до Китаю й Тихого океану.

25. МАГІСТРАЛЬ ГОТІВ

Боспорська держава під опікою Риму потривала до приходу готів. Вони продовжували боротьбу Митрадата Великого. З Танаїса (Дону) і Боспору вони на боспорських кораблях опанували Понт, потім, маючи за базу своєї флоти Дністровське гирло, розпочали свої війни з Римом, що дали їм перемогу (Кулаковський).

Коли Рим поставив греблю проти посування готських народів із Скандинавії над Рейн і Дунай, їхня головна сила появляється на сточищах Дністра, Дніпра і Дону. Коло 200 року вони вже мають у своїх руках всі українські землі аж до Чорного моря, а дотеперішніх надморських кочовиків проганяють у Підкавказзя (алани - ясси - осетини).

Політичне готи поділилися на східніх і західніх. Західні готи, що пішли в глиб Європи і навіть до Малої Азії, не дали більш централізованих держав, східні готи витворили над Дніпром і Дністром одноцілну, централізовану монархічну державу. Трьохсотлітнє існування держави остроготів спричинило цілковите злиття їх з місцевим населенням і дало багато також у геополітичні ділянці.

Від держави готів на українських землях в середині IV ст. більше чи менше були залежні всі племена між Чорним і Балтійським морями. Тому, як твердить у своїй історії Ст. Томашівський, "саме цій остроготській державі треба приписати промощення великого водяного шляху між Балтійським і Чорним морями, славної пізніш "дороги варягів у Грецію", по рр. Дніпру, Двині й Волхову, яка відіграла таку велику роль в історії східньої Європи. На ці часи припадає також початок зросту Києва як торговельного осередка".

26. ПУТІ СВЯТОСЛАВЛІ

Короткотривалі, а однак жорстокі хвилі кочових народів (гунни та інші), що проходили вузьким степовим прибережним пасмом Чорного моря, значно підірвали зв'язок надморських міст-держав з краєм. Частину з них у Таврії й Кубані пробують приєднати держави Малої Азії, особливо Візантія, спадкоємниця Трої й малоазійських володінь Митрадата, частина в безперестанній війні занепадає назавжди, як це сталося з велетенською Ольбією. Центр державности українських земель пересувається в глиб краю вздовж його головної артерії - Дніпра. Там розвивається і міцніє готська великодержавність (Данапарстадир), а пізніш - і держава Києва. З настанням норманської династії, що швидко зукраїнилася в Києві, розпочинається епоха великої торговельно-військової експансії українських земель.

Три торговельні магістралі мала держава київських Великих Князів.

Найбільше znana з них - це путь Грецька "із Варяг во Греки і із Грек по Дніпру". Гречник - як зве його літопис. Варяги, тодішня назва цілої західньої, прибалтійської Європи, і Греки - землі Малої Азії і Середзем'я, - давали великі торговельні користи київській імперії. Цей шлях значно раніший від Києва, але почав зростати на вазі особливо в часах розвою і розбудови тоді ще убогої Західньої" Європи. На північ сягали купці Києва до всіх країн Балтії і далі, навіть до Ісландії. На півдні згадує про них Ібн-Кхарданбег, що вже в VIII ст. продавали по цілім Середзем'ю лисячі і боброві хутра. Костянтин Багрянородний стверджує тривалі торговельні зв'язки Києва з Коринтом і Єгиптом. Взагалі одним із головніших завдань київської держави було утримати в своїм володінні цю торговельну магістраль, найважливішу тоді на землях між Балтією і Уралом.

Друга путь, що схрещувалася з Грецькою в Кансві, була Залоз-на путь, чи Залозник київського літопису. Сполучувала вона Київ суходолом через Олешня з Болгарією, уграми, нададріятичними державами, а також володіннями Візантії на Балканах, отже, з дуже багатими країнами. Існування цієї магістралі, правдоподібно, треба зв'язати ще з традиціями зв'язку українських земель з гальштатською культурою на Балканах. Про зносини українських земель, напр., з Тракією, говорить ще Геродот.

Третя магістраль. Солоня путь. ішла суходолом на південь, спочатку рівнобіжно до Гречника, а пізніш повертала на схід до Таврії, Дону й Волги. Про неї теж знайдемо деяку згадку вже в Геродота.

Врешті пригадаймо собі, що дві дочірні держави Києва, що їх зв'язок із метрополією міг би бути

хіба окреслений по теперішньому яко домінії - Великий Новгород над Балтією і Тмуто-ракань в дельті Кубані, мали, крім того, свої власні торговельні магістралі. Напр., Великий Новгород, що був, з одного боку як би закінченням Грецької путі, розпочав уперше в Європі користуватися торговельною магістраллю до підбиття північно-західного Сибіру. Окремі завдання мала й Тмуторакань, що стояла посередині впливу Солоного шляху .

Найсильнішим зовнішнім виразом експансії Києва було, безумовно, коротке володарювання Святослава Завойовника. Цей великий стратег упродовж дванадцяти літ свого завойовницького розмаху дав найсильніший вияв геополітичних тенденцій українських земель.

Коли Миградат Евпатор підняв Україну, Кавказ і Малу Азію проти Риму в обороні торгівлі цих земель, Святослав став уособленням наступу. Літописець-сучасник із докором звертається до володаря (968 р.): "Ти, князю, шукаєш тільки чужої землі...", а теперішні захоплені ним історики, як М. Грушевський, називають його "першим запорожцем", щоб підкреслити розмах його завоювань на півдні. Бо на півночі, на сході і на заході мав Святослав або незначні й убогі, або вже підбиті племена.

Дві українські торговельні магістралі продовжив своїми завоюваннями цей нормано-українець.

Солона пуїь до Таврії, Дону і Кавказу була перегороджена тюркською торговельною державою Хозарів. Святослав нищить їхню фортецю над Доном і звільняє Таврію, Озівщину та Кубань для експансії Києва. Ще більше значення мав удар на столицю камських болгар (нинішня Казань). Цим ударом знищив Святослав значення Волзько-Скандинавського шляху, що суперничав з українським Грецьким шляхом. Святослав заходить із своїм військом до Вірменської держави, колишньої союзниці Митрадата Великого. Там підбиває він місто Бердаа, вузловий пункт торговельних доріг до Мідії, Сирії, Месопотамії і егейського побережжя (Гурко-Кряжин). Походом на Волгу й Закавказзя Святослав на кількасот літ припізнює розвій Скандинавсько-волзької магістралі, а тим самим припізнює й повстання якоїсь визначнішої держави на цьому путі. Лишень від XV-XVI століття з розвоєм Московії ця магістраль набирає важливішого значення.

Друга серія походів Святослава - це продовження магістралі Залозника, походи на Дунай, в глиб Балкан. Багатство цих країв і поживавлена торгівля спокушали Святослава, цього українського Олександра Великого, до заснування нової столиці українських земель - в дельті Дунаю (Переяславець колег теперішньої Тульчі). Там могла б бути третя (по Пантикапею і Києву) велика столиця українських земель. Звідти було б вигідно контролювати ціле мореплавство Руського моря, отже, й Візантію. Там, у гирлі Дунаю, контролював би український володар більшу частину торгівлі угорської, богемської та інших менших наддунайських держав. Врешті там столиця була б легша для оборони її від прибережних північно-чорноморських кочовиків.

Властиво, зміст кількасотлітньої експансії імперії Києва вкладається в здобування доступів до Руського моря і в розвій головних торговельних магістралей тих часів.

27. МОНГОЛЬСЬКА МАГІСТРАЛЬ

Християнська ера застала три великі скупчення людей, три культури на великих просторах континенту Евро-Афро-Азії: Європу, Індію та Китай, розкидані на великій віддалі одне від другого. Получення безпосередніми торговельними магістралями цих велетенських густонаселених резервуарів енергії й багатств - це величезні перевороти в історії людства, подібні до утворення (в XVI віці), скажім, магістралі Европа-Америка. Коли в VII віці до Христа почалися систематичні зносини між Європою та Індією суходоловою (Іран-Афганістан) та морською (Єгипет - Індійський океан) дорогами - це було величезною подією, що кільканадцять століть заважила на формації європейських багатств і духовности.

Як же могло б заважити таке безпосереднє получение Європи з великою і промисловою потугою, що нею був Китай з його трьохтисячолітньою культурою! Адже ж іще в XVII-XVIII ст., як стверджують історики, багато промислових галузей у Китаю стояло вище від подібних галузей в Європі. Не згадуємо вже про блискучу організацію торгівлі в китайській імперії в той час, коли в Європі ще не було ані пошти, ані банків, ані валютних систем і монополій.

Тож не диво, що Китай перший починає торговельну експансію до Європи, а властиво, до Малої Азії та її культурних європейських околиць. В III віці до Христа по багатьох революціях і війнах

Китай стає централістичною монархією. Торговельна експансія його сягає навіть берегів півдикої Америки, одночасно купці його шукають збуту для своїх товарів на Заході. В II віці до Христа китайці доходять до Туркестану, звідки привозять до Китаю виноградну лозу, коноплі та маршрут на Далекий Захід. Врешті, в I ст. нашої ери великий полководець Пан-Чао йде на підбиття європейських торговельних ринків. Не доходить до завоювання Європи тільки тому, що в половині I ст. смерть Пан-Чао затримує китайців на східнім березі Каспію. Лишень 200-250 кілометрів морського простору відділяли китайські війська від західнього берега Каспію, що належав уже до Римської імперії (Гурко-Кряжин).

Європа в геніяльнім плані Нерона виявила свою тенденцію прокладання дороги до китайського світу, проте це не вдалося. Довершили це лишень в XII-XIII ст. монголи, своєрідні германи Азії. Треба дуже обережно приймати перебільшені й ненависні описи монголів покореними і заляканими європейцями.

На підставі останніх фахово-військових дослідів (ген. Свечін і інші) треба ствердити, що їхня воєнна організація була далеко вища від європейської. Їх стратегія, тактика й організація більше пригадували б сучасні європейські методи, аніж тодішні турнірово-поєдинкові засади християнської Європи чи мусульманських арабів.

Завоювання (і то не головними силами) Європи тривало тільки шість літ. Упродовж шести літ монголи розбили війська Києва й Галича, знищили під Лігніцею хрестоносців і поляків, підбили Чехію, Угорщину, Болгарію, сплюндрували Київ, спалили Краків, Люблин і Вроцлав, скупали свої коні в Балтії й Адріатику і вернулися до своєї столиці на виразний наказ згори в 1242 р., не цікавлячись спеціально безсилою та убогою північною і західньою Європою.

Монгольські спустошення не були такі великі: значно менші, ніж, скажім, сучасні руйнування в Іспанії чи ще недавно Туркестану або України над Дніпром. Монголи нищили головним чином фортеці й аристократію підбитих країн. Ремесло та торгівля мало терпіли від них. Плано Карпіні в шість років по нападі монголів на Київ описує великий торговельний рух у цій столиці.

Монголи перед нападом на Європу опанували китайську імперію і пішли на Захід, пересякнуті торговельним вишколом і інтересами китайців. Організація велетенської монгольської імперії спричинила утворення нової всесвітньої торговельної магістралі. Вона йшла від портів Чорного моря через південну Україну, Волгу, оази Середньої Азії аж на Ханбалік (Пекін) до Тихого океану.

Побіч того, працюючи разом із генуезцями, монголи відновили бічну магістраль Трапезунд-Іран (Гурко-Кряжин).

Пrawdopodobно, тодішнє українське мандрівне купецтво (чумацтво) доходило тою магістраллю аж до Далекого Сходу. Монголи уряджували спеціальні охоронні пункти й зимівники вздовж цієї магістралі. В кожному разі, як пам'ятку зв'язків Києва з Китаєм, знаходимо звістку з 1330 р. про те, що в цісарській гвардії в Пекіні є окрема руська когорта найманців. Пригадує це службу кілька століть пізніше козацьких найманців у чужинців.

Вкінці турки відрізали Середзем'я від Руського моря й України. Агенти їхньої політики, невеличка Кримська Орда, перервали в XV столітті зв'язок і з Монгольською магістраллю, що невдовзі відійшла назад, до Туркестану.

Політичну й економічну гру з Туреччиною перепроводжували вже козаки: спочатку окремі полководці, вкінці засновник козацької держави Богдан Хмельницький.

28. ШАБЛЯ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

По внутрішнім ослабленні Києва і його воєнним упадку (XIII ст.) центр державности й торгівлі українських земель переходить над Дністер до Галицько-волинського Королівства (XIII-XIV ст.), що торговельне використовувало головним чином розгалуження Залозної путі, а також менші шляхи полуки з Балтією по Вислі й Німану. Врешті повстав третій політичний центр українських земель над р. Вілією (Любавський), що спирався головно на відтинку Грецької магістралі (XIV-XV ст.). Держава ця, що мала 90% українців (В. Антонович), на чолі з литовською династією Гедиминовичів стриміла до знищення конкурентійної Скандинавсько-Волзької магістралі. Великий князь Витовт (1382-1430), мовби повторюючи геополітичні посуви великого Святослава щодо Хозарії, стримить до знищення Московії, а Ольгерд навіть спалює її осередок - Москву (1378

р.), так, як колись Святослав зруйнував був хозарський осередок Ітиль.

По вимиранню династії Гедиминовичів (останній Ягайлович -Жигмонт II Август) в 1569 р. польська держава офіційним актом анексує велику більшість українських земель. Анексія ця тривала лишень кількадесят літ, тобто до 1648 р., коли знов над Дніпром заклав Козацьку Державу великий реформатор і полководець Богдан Хмельницький. Його велетенська енергія була виразно окреслена, і недарма, як символ своєї держави, наказав він бити на своїх монетах рисунок козацької шаблі.

Як усі великі реформатори, був він передусім завершенням досвіду попередніх поколінь. Він розв'язав хитання своїх попередників, козацьких політиків, як, напр., блискучого геополітичного стратега середини XVI ст. Дмитра Байди-Вишневецького. Цей аристократ ціле своє життя вагався поміж Московією на її Волзько-Скандинавській магістралі, поміж об'єднаними Гедиминовичами, Польщею і Литвою з їх прибалтійськими путями (Висла, Німан) та Оттоманською державою, що замкнула Чорне море, пануючи на Балканах і в Малій Азії та маючи свою експозитуру в слабій Кримській Орді.

Хмельницький оперся на невелику військову державу Запорожжя і зв'язав будучину своєї козацької держави союзом з Оттоманською імперією. Таким чином пішов він на найбільш природну геополітичну формацію свого державного центру (В. Дубровський). Зрештою, і торговельні обороти Запорозького ордену були найбільші на Дніпрянсько-чорноморським шляху. Опираючись, як французькі королі, на Туреччину, деякі українські гетьмани мали великі успіхи (гетьман Дорошенко і накинений Польщі султаном Буцацький трактат). Останній видатний гетьман України Пилип Орлик (1710-1742) в союзі з Портою кермував визволення свого краю, і по невдатнім для Петра I Прутським поході Туреччина включила до Прутського трактату умовину: "Москалі повинні відмовитися від усіх претензій, які вони неслухно мали до Козацької Нації".

Коли геополітичний наказ Хмельницького заважив на політиці усіх його головних наступників упродовж ста літ, на ще довший відтинок часу заважили його економічні реформи.

"Хмельниччина, - каже історик, - зірвавши замкнену фільварочну систему, дала простір грошовому й товарному обігові, виробництву на продаж, на ринок, також і міжнародній" (С. Баранник. Економіка України в істор. перегляді).

Завдячуємо передусім Хмельницькому оживлення чумацького (мандрівно-купецького) руху на південь і схід з усіх земель України, контрольованого державою запорожців. Запорожжя збирало великі зиски з мита і утримання, властиво, посередництва між купцями. Московська держава вже кільканадцять літ по смерті Хмельницького намагалася відтяти Лівобережжя від доріг, що їх контролював Запорозький Орден: в 1667 р. заборонено було вивозити з Лівобережжя збіжжя, сало, коноплі і льон до всіх країв, крім Московщини. По українській невдачі 1709 р. Москва відрізала Лівобережжя залогами від Ордену, скермовуючи вивіз цілковито на Волзько-Скандинавську путь. На Правобережжі Польща так само старалася замкнути доступ до Дніпровсько-чорноморської магістралі, яку репрезентувала Січ, і це було одною з головних причин велетенського повстання проти Польщі, піднятого агентами Запорожжя (Гайдамаччина 1734, 1750, 1768 років).

Врешті, в кінці XVIII століття занепадає Запорозький Орден, і українські землі опиняються під владою Петербургу.

В часах по занепаді Запорозького Ордену аж до наших днів виступали на українських землях три політичні сили, три грачі, що своїми посувами уяскравили сучасне геополітичне становище України. Ці грачі: англійський, німецький і московський (совітський).

29. АНГЛІЙСЬКИЙ ГРАЧ

В 1721 році Петро I офіційним рескриптом оголосив, що його держава називається Росією, і видав величезні суми за кордоном, щоб спопуляризувати цю нову 'назву замість старої "Московської Держави". Уже від його часів вироблено відповідні двірські церемоніяли, взято голандські кольори за "російські", трохи пізніш на мелодію голандської великодної пісні наказано співати "російський" гімн "Боже, оберігай царя". Однак до уніфікації цієї нової держави було ще далеко. Ще сто кільканадцять літ мала вона характер скорше федеративно-унійний. Не були певними провінціями ані Донська Держава, ані Грузинське царство (1782), ані польське королівство, ані українське гетьманство. Зрештою, всі вони прилучилися до Москви на підставі умови. Сто літ

працювала безжалісна адміністрація Петербургу, проте ще за Олександра I (1801-1825) були такі міністри закордонних справ у Росії, що скермували політику Росії з погляду рації стану Польщі (Чарторийський), або намісники Росії на Україні, що більше дбали про самовистачальність Гетьманщини, про її зв'язок із Московщиною (гр. Рєпнін-Волконський), врешті, начальники військових сил, що в критичну хвилю походу Наполеона на Москву мали намір передатися із своїм краєм на бік ворога (отаман Дону гр. Платов).

Та ось прийшла на трон постать, яка постановила стерти всі різниці, а між ними й геополітичні, земель під Петербургом. За його панування всі, що були узвані за людину, були в мундирах. Всі інші, цілі народи, краї - уважано за малолітні. Тільки за Миколи I вперше постала нарешті правдива Росія, символ цілковитого тоталітаризму, цілковитого адміністративного зрівняння ("гляйхшальтунг") земель між Балтією і Уралом, Росія, що переселяла цілі провінції, переносила з місця на місце міста й племена.

Микола I, цей олов'яноокий німець, вихований в стайнях і касарнях, тридцять літ сплещував життя на велетенських просторах. Він урядовав тридцять літ через ад'ютантів та джур і не допустив ніколи до адміністрації видатнішої людини.

Коли визначений ним на міністра фінансів генерал Вронченко відмовився від теки, бо не мав ніяких кваліфікацій і боявся відповідальности, Микола I сказав на це:

- Дурниці говориш. Нащо тобі кваліфікацій? Існують інструкції, форми й таблиці, і треба тільки бути дбалим, усе записувати - й буде добре. Глянь на мене, я так роблю, і хоч кермувати державою тяжче, ніж міністерством, усе ж даю собі якось раду.

Назовні видавалася Росія найсильнішою державою в Європі, опікуном реакції й гноблення, жандармом Європи. Врешті, найефективнішим посуївом її було згноблення угорської революції в 1848 році. Коли в 1849 р, від військ Пашкевича надійшла депеша до Миколи: "Угорщина є коло стіп Вашої Цісарської Величності!", володар Росії міг думати, що так станеться колись і з цілою Європою. Протоптаним шляхом до Угорщини думав Микола пізніш вирушити далі, на Балкани, до Середзем'я.

Однак був у Європі великий грач, держава раси, що поняття розуму-орієнтації завжди сполучала з поняттям зручності виконання.

В четвертому році по марші Пашкевича на угри Англія і Франція оповістили війну Росії Миколи I. Як натує історіософ, "Англія провадила війну, щоб не допустити Росію до Середзем'я, а Франція - щоб здобути для другого цісарства авреолу борця за ліберальні засади" (.Е. Францель).

Чи добре розраховував англійський грач? Чи добре вибрав, місце удару в систему тоталітаризму, що звалася Росією? Чи не замало було цього невеликого десанту військ, привезених до Криму на кораблях Середземним і Чорним морями?

Англійський грач розрахував добре. Грім гармат коло прадавнього Херсонесу (Севастополя), коло козацького Козлов-города (Евпаторії) з місяця на місяць (1854-1855) усе виразніше виявляв світові правдивий образ Росії.

Величезна Росія, що п тінь лягала ще недавно на цілу політику Європи, тепер не могла скинути з Таврійського півострова воєнної англо-французької експедиції. Струс Кримської війни показав, що під адміністративно-воєнною системою ховалася сильніша від неї система крадежу й продажности. Під Севастополем було вжито вперше пливучих батерей - прообразів панцирників. Але там відіграв ролю більший винахід - відкрито слабість Росії.

В дуже щирих спогадах молодого петербурзького штабівця знаходимо опис цього моменту кінця найсильнішого і єдиного правдивого російського самодержавця - Миколи I:

"Цар очунав і протер очі тільки тоді, коли його обудили гарматні стріли в Севастополі й Евпаторії. Довкола нього все мовчало. Злодійство він мав під боком, скрізь були надуживання, не було правдивого прив'язання до трону. Тут скрізь були позапинані гудзики і коміри, а тим часом там, на півдні, гинули армії, тонули кораблі, гриміли гармати і лилася кров. Микола вперше переконався в своїх помилках. Незмірна амбіція не дозволяє йому піти іншою дорогою, і він постановляє вмерти" (Іван Савицький).

Третього березня 1855 року, отримавши відомості про невдачу ген. Хрульова під Евпаторією, цар

кличе свого улюбленого лікаря, німця Мандта, і каже йому:

- Направити те, що виявила ця війна, я вже не маю змоги і тому мушу вмерти. Я покликав тебе, щоб ти дав мені отрути.

Мандт описує докладно цілу розмову й останні хвилини Миколи I. В 11-й годині вночі стан царя вже був дуже грізний, а на другий день, 4 березня, труп його під впливом сильної отрути вже почав розкладатися.

За рік сер Гренвіль, англійський амбасадор в Росії, міг спокійно вітати нового монарха, зляканого і слабкодухого Олександра II. Будучність Росії була вже підтята. (В 1856 році трактат у Парижі заборонив Росії навіть тримати флоту на Чорнім морі).

В 1857 році комісія будови пам'ятника вмерлому тиранові оголосила конкурс на напис. Якийсь анонім прислав такий проект:

"Миколі I за 3 березня 1855 (день смерти) - вдячний московський народ".

Ще з більшим правом могли б претендувати до вміщення подібного напису українці. Відрубність їх земель була найбільш жорстоко нищена тираном. Блискучий удар англійського грача захитав тоталістичною російщиною. Вона хиталася все більше й більше, аж вкінці, на початку XX століття, розсипалася цілковито.

Тоді з-під неї, з-під ошуканської заслони адміністрації, наново вияскравилася геополітична відрубність українських земель, що більшу частину з них об'єднала новітня українська держава.

30. НІМЕЦЬКИЙ ГРАЧ

В новітній українській історії золотими літерами записаний Кримський похід в 1918 році. Це був відважний рейд невеликої групи вибраних частин української новітньої держави: 2-й Запорозький (гвардійський) піший полк, 1-й ім. Костя Гордієнка кінний полк, інженерський курінь, автопанцирний дивізіон, три легкі і одна важка батареї, кінно-гірський дивізіон, два панцирні поїзди та додатково: Павлоградський гусарський полк, партизанський відділ полк. Луб'яницького і добровольці з галицьких У.С.С. Полковник Болбочан, один з найліпших вояків України, був призначений командантом групи, і 11 квітня 1918 р. Кримська група залишила Харків, посуваючись з боями на південь. Від 12 квітня, зайнявши Лозову, група йде на Синельниково-Мелітопіль-Крим. Полковник Болбочан, крім 3-ї армії Лазарева, мав проти себе далеко сильнішу "червону армію Кримської Соціалістичної Республіки", складену з москвинів і татарів.

Посування групи було бравурне. Вона розбила 3-тю большевицьку армію і 18 квітня затрималася під Мелітополем, у брамі Криму, розпочавши важкий бій з армією Кримської Соціалістичної Республіки, що нею командував Гольдштайн. 19 квітня армія Криму відступила в паніці, кидаючи все своє майно, 2-й Запорозький полк, доганяючи большевиків, 20 квітня захопив і їхню армійську скарбницю з 15 млн. карбованців. Лишалася ще велика група кримських большевиків на чолі з "Штабом Оборони Кримської Республіки", що затрималися перед вузьким Сивашем - брамою Криму.

Похід на Крим мав велике історичне значення: розуміли це всі українські вояки Кримської групи. В спогадах молодого поручника знайдено слова, що "наказ про похід на Крим зустріли старшини й козаки з ентузіазмом. Чи ж не на кримських походах гетьмана Сагайдачного і кошового Сірка наша свідомо молодь виховала в собі завзяття?.. Крим пройшов червоною ниткою через нашу історію останніх століть, і його назва була зв'язана і з відродженням давньої держави, і з її упадком. Отже, це був традиційний похід" (Б. Монкевич "Слідами новітніх запорожців").

Був перед ними Сиваш, брама Криму - дорога геополітичної і державної традиції українських земель. Позиції Сиваша, цієї вузької стрілки, що зв'язує Крим із його природним сухоходом, за натуральних умовин були неприступні. Крім того, здовж цілого берега була зроблена лінія окопів з бетонними гніздами для скорострілів. Артилерійські форти з далекосяжною і важкою артилерією були збудовані за останнім словом техніки. Будова фортів коштувала большевикам 3 млн. крб. Болбочан зручним маневруванням, зухвалістю і грою на психології противника форсує вночі великі підміновані мости на магістралі Лозова-Севастопіль. Вночі на 22 квітня українці взяли Сиваш і пішли в глиб Криму. Упродовж однієї ночі здобув Болбочан Сивашські переправи від численніших кримських большевиків. Ці самі переправи пізніш, у 1920 році, міг тримати ген.

Слашов упродовж кількох місяців проти тридцятитисячної большевицької армії, маючи в себе тільки три тисячі бійців.

Українські війська беруть із боєм вузлову станцію Криму Джанкой, 22 квітня беруть із боєм найбільше місто Тавриди Симферопіль, форсують дорогу на Бахчисарай, Теодозію...

"Ніде на всій Україні, - пише учасник походу Болбочана, - не зустрічали українського війська з таким ентузіазмом, з такими оваціями і з таким захопленням, як робило це населення Симферополя та інших зайнятих кримських місцевостей" (Монкевич).

В Севастополі, де стояла велика чорноморська флота, 2 квітня на нових дреднавах (2), крейсерах (2), міноносцях (11), підводних човнах (8), лінійних кораблях (2) та кільканадцяти інших старих кружляках і міноносцях залопотів український прапор. Це українська кров відізналася в залозі чорноморської флоти, і вона самохіть відкинула російські червоні й білі прапори.

Та тоді виступив - німецький грач. Німці, союзники, які досі були певні, що кримська група не дасть собі ради з большевицькими арміями і фортецями, по майже цілковитому здобуттю Криму поставили ультиматум киявському урядові: війська полк. Болбочана мусять залишити Крим, їм на зміну прийдуть германські дивізії. Ультиматум німців Запорожцям і їх погрозлива постава викликали відрухове роззброєння українцями 15-ї німецької ландверної дивізії генерала фон Коша (26 квітня, на ст. Джанкой). Однак на виразний наказ Києва Кримська група полк. Болбочана передала відвічну власність України, Крим-Тавриду, в руки німців. Обурення Києва, хоч і зовнішньо стримане, було дуже велике, що видно із спогадів сучасників.

Чому так сталося? Чи то була тільки нехоть німецьких військ до українських частин? Навпаки, німці високо цінили бойові прикмети Запорожців, і фон Кош, наприклад, офіційно заявив, що "вважає за честь битися спільно з таким військом". Учасники походу лишень скаржаться на "непривітність і сухість начальників штабів німецьких частин".

Нема нічого дивного, бо для німецьких стратегів Крим мав передусім геополітичне значення. Це мала бути важлива карта в руці берлінського грача. Ніякі договори Києва чи спротив молодого українського війська не врятували б у квітні 1918 р. Криму від німецької окупації.

Опубліковане Москвою в 1936 р. таємне донесення (13.VI.1918) начальника австрійського генерального штабу міністрові закордонних справ Буріянові не полишає сумнівів щодо цього: "Німеччина ставить собі на Україні окрему господарсько-політичну мету. Вона хоче (як це дуже вдало зазначив у своєму звіті ротмістр барон фон Вальдботт) раз назавжди закріпити для себе найбільш безпечну путь до Месопотамії й Арабії через Баку й Іран. Ця можливість спеціально приваблює німців саме тепер, коли вони об'єдналися з Україною. Шлях на Схід іде через Київ, Січеслав і Севастопіль, а звідси починаються морські шляхи на Батум і Трапезунд. На мою думку, німці з цією метою залишать за собою Крим як свою колонію або винайдуть для цього іншу форму. Вони вже ніколи не випустять із своїх рук такого вартісного кримського півострова".

Крим - морські путі, Крим - путі через Каспій, Кавказ і Малу Азію до Месопотамії, Арабії, Ірану. Це було найважливіше для німецького грача на Україні. Німці добре знали старі геополітичні магістралі, недарма їхня багдадська залізниця просто наслідую старий егейсько-візантійський тракт.

Молода кількадесятилітня німецька держава давала ще молодшій кільканадцятимісячній українській державі її першу лекцію геополітики.

31. МОСКОВСЬКИЙ ГРАЧ

Кільканадцять літ московський большевицький уряд в ділянці геополітики ішов цілком новою дорогою. Цілу державу трактували комуністичні урядовці-інтелектуалісти як щось наново відкрите. То й не диво, що попередня петербурзька адміністрація цікавилася тільки адміністративним зовнішнім устроєм країв під Росією. Не тільки геополітичного, але й географічного поняття часто не мали навіть міністри.

"Коли одного з царських міністрів запитали про Сибір і північну Московщину: "Що то за "віддалені місця", куди ви висилаєте політичних злочинців?", то міністр відповів: "Про ці місця ми знаємо лишень одне: там не можна жити. Тому туди й висилаємо" (Константинов "Оповідєє карта").

Нема нічого дивного, що вчені дослідувачі вже під большевизмом відкривали ці країни. Так, у 1926 р. геолог С. Обручев відкрив у Колимській тайзі Сибіру новий гірський хребет довжиною близько тисячі кілометрів, в деяких місцях заввишки до трьох тисяч метрів. І цей хребет, і ріки не були зовсім або дуже недокладно зазначені на російських мапах:

Так само дуже недавно відкрито нові ледівці¹ в горах Хан-Тенгри, трохи досліджено пустелю Кара-Кум і т.д. Зрештою, ще є багато білих плям на мапі земель під Совітами.

Це відчуття новини і як би початку держави дало Кремлеві в перших кільканадцятьох літах правління деякий геополітичний розмах. До цього долучилася непевність щодо утримання зв'язку України з Москвою, а також прикриваний бундючністю пропаганди страх перед інтервенцією культурних держав Заходу. Отже, як наслідок усього цього повстав план перенесення промислового (а з часом і державного) центру земель під Совітами до Уралу, де на гвалт почали совітські панщинні люди будувати Магнітогорск, Свердловск і т.п. штучні промислові міста. Одночасно робилися спроби перенести туди і на південь від промислових осередків також осередок збіжжевого постачання. Коротко кажучи, це було б перенесення ваги видобування вугілля й заліза з України (Донбас і т.д.) до Уралу (між ріками Кама-Урал-Тобол), а ваги пшениці України й Кубані - до Середньої Азії й Надволля.

Геополітично ще за царських часів дав підстави цьому перегрупуванню проф. Гриневецький своєю теорією про невідхильний пересув промислового центру земель під Росією в напрямі на північний схід.

Крах багатьох теорій і занепад сучасної адміністративної бюрократії Москви викликав втечу не тільки на полі історичних ідей, але й у ділянці геополітики. Зрештою, не допомогли кільканадцятилітні зусилля большевицьких володарів: не вдалося пересунути ваги промислу на північний схід - і, скажім, у 1937 р. Україна дає 70,5 тисяч тонн вугілля, а Урал - лишень 13 тисяч тонн.

Можна сміливо говорити про поворот до України як найголовнішої бази промислового постачання (залізо, вугілля) земель під Москвою. І тепер головним завданням Москви стало геополітично зв'язатися з Україною.

Московський грач поспішає. Його завдання нелегке. Насамперед треба зв'язати саму столицю з водними шляхами, бо, як каже совітський геополітик, "Москва стоїть саме посередині між Окою і Волгою. Волга тече на північ від Москви, а Ока - на південь. Обидві ріки мов порозумілись, бо обходять довкола нашої столиці і зливаються коло Горького (Нижнього)" (Константинов). Отже, перше - це закінчити 128 кілометрів каналу Волга-Москва.

Правдоподібно, в другу чергу буде поліпшено отримання з північчю відповідно до геополітичної доктрини Ордіна-Нащокіна, канцлера Московії в XVII в., що вбачав будучину Московії тільки на півночі. Там було б найважливішим поглиблення дотеперішніх каналів Волга-Балтія та дуже важка будова каналів Кама-Печора й Уса-Обь. Однак поки що Москва провадить тільки літунську експансію на північ.

Отримання Оки, Волги й Балтії каналами з українською системою рік (Дон-Дніпро) дало б Москві врешті хоч яке-таке пов'язання з Україною. Однак, беручи під увагу дотеперішнє темпо большевицької" праці й економічне самовинищення Совітів, - коли це й станеться, то не дуже швидко.

Інші легші отримання, як канал Волга-Дон або канал Сх. і Зах. Маничі, не отримують обох геополітичних комплексів - москво-балтійського і киево-чорноморського.

Врешті при кінці треба було б згадати деякі спроби ввійти в геополітичну гру і з боку сучасного державного організму над Вис-лою.

Ціла територія теперішньої польської держави складається головню з басейну Висли з виходом до Балтійського моря. Третина території належить до чорноморського басейну (доріччя Прип'яти, Дністра й Пруту). Отже, сучасна Польща є надбалтійською державою з деякими чорноморськими тенденціями. Отримання, однак, басейну Дністра і Висли водою (каналами) дало б виразну зміну геополітичної вартості Польщі, а навіть виразну напрямну її еventуальної експансії (Дністер). Від сканалізованого Сяну, каналом до Радимна через ріку Вишню до Дністра і далі до вододілу Пруту (румунська частина проекту) до Новоселиць, разом від гирла Висли до гирла Дунаю. Такий є

польський проект.

Реалізація цього плану коштувала б щонайменше 400 мільйонів злотих Польщі, а 270 млн. - Румунії, а час реалізації - тридцять літ. Поза тим потрібні не менш значні (як для Польщі) суми взагалі на регуляцію відповідних рік у цій справі: Висла-Дністер.

Експансія поляків напрямною Висли затрималася вже в XIV-XV віці, напрямна Дніпра і Прип'яті перетята шаблею Богдана. Лишень одна напрямна Німана (на Інфлянти) залишається Польщі.

Гра трьох грачів триває далі.

32. ВІДВІЧНІ ЧУМАЦЬКІ ВАЛКИ

В попередніх розділах обговорили ми давні й сучасні геополітичні й торговельні шляхи України. Але які особливості мала українська торговельна експансія?

Раса, що вже на початку свого існування показала себе торговельною і мореплавницькою, не втратила свого потягу до моря і торгівлі навіть під час найгірших своїх часів, що ними були часи упадку київської, а потім галицько-волинської державности. На цьому місці треба згадати українське чумацтво, що гідне стояти в проявах білої раси обіч Балтійської Ганзи чи купців Родосу або Венеції. Мандрівне купецтво-чумацтво дочекалося гарних монографій (Рудченко), хоч варте ще докладніших.

Це були традиційні купецькі форми з давніх часів, форми організації людей, що співдіяли з державою Києва, але були старіші від цієї держави. Це до мандрівних купців і вояків одночасно звертається в 1170 р. Великий Князь київський Мстислав Ізяславович із закликом боронити дороги від Києва до моря, бо "вже в нас і Грецьку путь відбирають, і Соляну, і Залозну. А чи не лучче б було, браття, пошукати путей своїх дідів і батьків". Це про них згадує Рубриквіс в 1352 році, коли українці привозили до Теодозії куниця, соболі й інші хутра в критих возах, запряжених волами. То вже були знані аж до половини XIX ст. чумацькі мажі.

Пригадаймо собі, що перші згадки про козаків (грамота міщан Києва з 1499 р.) - це передусім згадки власне про купців рибою, про чумаків, а пізніші уже про тих самих людей як про воєнних людей.

Устрій цього мандрівного купецтва був освячений і устійнений упродовж майже двох тисячоліть. Уже на початку другого тисячоліття по Христі бачимо його яскравим і завершеним. Остання докладна праця (1874 р.) про устрій чумацтва підкреслює прив'язання чумаків до свого устрою. "Чумаки, - каже дослідник І. Рудченко, - мають свої освячені віками обичаї майже для кожного свого посуву. Чумаки повинні виїздити з дому "по закону", їхати дорогою "по закону", навіть спинятися в дорозі, щоб пасти воли, теж "по закону". І до нинішніх часів чумаки суворо доглядають за сповненням своїх законів: артіль завжди буває незадоволена, коли хто-небудь "поломить чумацький звичай".

Один з найпотужніших українських умів, Федір Щербина, в своїй вельми важливій книжці "Нариси українських артілей" (1880 р.) пояснює зміст слова "закон". "Це форми, вибрані шляхом буденного історичного досвіду й традицій. Це - одвічні народні звичаї, передавані з роду в рід, з покоління в покоління, від батьків до дітей, форми, що їх достосовано до загального розвою життя. Чесне слово, раз зложена обіцянка, предківські обичаї, передання старовини - є тут позитивним законом. Зріст і розпад форми, взаємовідносини і загальноприйняті права й обов'язки членів асоціації укриті в самім обичаї, як у неписанім кодексі. Вистачить впровадити в дію обичай, щоб з нього логічно випливали всі формальні людські взаємовідносини".

Така б була теорія чумацького устрою, а як же виглядає сам характер цієї асоціації та її практика?

Вже на зовнішність чумака накладало свою виразну сувору печатку його повне тривог півосіле, півмандрівне буття. "Чумаки, - каже очевидець, - переважно помовчує, замкнений, він дивиться на життя з деяким презирством. У всій його поведінці повно самоповаги. В ньому завжди є іронія, і він завжди готовий розважити жартом товариство, не тратячи власної гідности. Лице його горде й веселе або задумане..." (Новосельський).

Товариські прикмети дуже багато значили в чумака. "Товариші ніколи не зоставлять чумака одного в нещасті: зрада товариша в нещасті уважана за один з найганебніших злочинів. Чумаки, що зробив це всупереч совісті і "чумацькому звичаю", не знайде собі валки, щоб його прийняла в

товариші", - каже І. Рудченко.

Чумацька дружність була потрібна і в важких подорожніх умовах, і в нелегких сутичках із своїми розбійниками (лугарями) та чужинцями. Лишень на території запорозької держави чумацькі магістралі були під охороною запорозьких бекетів. Не диво, що похорони загиблого в сутичках чумака відбувалися часто з воєнними почестями й музикою (І. Рудченко).

Сама організація чумацтва мала подвійний характер: воєнний і торговельний. Валка, що значить властиво обоз, трен, була одиницею воєнного типу і складалася з 100-200-300 возів. Кожен член валки ("добрий чумац") мав рушницю, спис і відповідний запас пороху та куль. На чолі валки стояв отаман із заступником, осаулом, що був авторитетом у справах форми постачання, маршруту й оборони, а в разі нападу - й диктатором. Знанням було мистецтво чумаків, перейняте від запорожців, уставляти з возів, зчеплених ланцюгами, своєрідну фортифікацію.

Одночасно валка могла з погляду торговельного репрезентувати одну чи кілька торговельних асоціацій, що звалися ватагами. Ці ватаги мали характер чисто купецький і були сформовані кількома (до 10-15) господарями на підставі умови. Кожен із господарів виставляв один-два, а то й більше возів. Віз-паровиця, запряжений волами, як вантаж мав нести 3,5 до 5 сотнарів товару і міг принести валового зиску, рахуючи на сучасні американські долари, 200-300 доларів на сезон, залежно від товару. Назагал паровиця могла дати (в середині XIX ст.) близько 100 амер. доларів чистого прибутку в середньому за сезон.

Асоціація, ватага мала спільну касу аж до повороту виправи, і всі прибутки й страти ділила порівну. Лишень в XIX ст. дещо змінилося в цьому.

Кухар варив і'жу ватажанам: на його возі був символ його звання - залізний триніг і казан.

Валка йшла через свої й чужі землі, кермована власними законами; впійманих розбійників судила сама й власними силами виконувала навіть присуди смерті. "Астраханські й ставропольські калмики, - нотує Ф. Щербина (1879 р.), - з жахом оповідають про "півтора-малахая", як вони звать звичайний хліборобський ціп, що ним парили чумаки калмиків, коли зловили їх на крадежі волів".

Керма й закони цих валок мусили бути дуже тверді, бо відбували вони дуже далеку подорож своїми шляхами, а посувалися дуже поволі. В XI ст. три тижні їхав преп. Теодозій з Курська до Києва "з купци. грядуще з вози, со бремени тяжкі". Це давало _6J

Швидкість ця не змінилася упродовж восьми століть. Важливішою була витривалість волів, ніж їхня швидкість.

Дороги мандрівного купецтва українських земель в старовину сягали далі, ніж в останніх кількох століттях (XV-XIX ст.). М. Грушевський згадує на підставі арабських джерел про купецькі валки Києва, що їздили в X ст. до Андалусії (Еспанія), Риму й Царгороду. Маємо грамоту смоленського князя Мстислава (з поч. XIII ст.), де він обговорює умовини руської торгівлі в Ризи, Любеці і взагалі на "готськім березі". Річ ясна, що три магістралі великокнязівського Києва служили в великій мірі мандрівному купецтву.

Знаємо дві важливі чумацькі магістралі в XVII-XVIII ст. Перший, Шпаковий шлях, від імені славного чумацького отамана Шпака, починався на Волині й ішов на Умань і на р. Синюху до Дніпра. Правдоподібно, була це частина колишнього Залозного шляху. Другий. Муравський (давніший Солоний), починався на Лівобережжі й верхівсями Ворскли, Самари, через запорозькі па-ланки доходив до ріки Кінські Води. Заплативши запорожцям мостове (мити), а також мито від хури, ішли чумацькі валки вже без охорони до Перекопської Башти. Там платили мито Кримській орді і йшли або до солоних озер Криму, або до південного побережжя Криму, де були великі міста-ринки Отоманської імперії, виділені з-під влади слабих кримських ханів; Такі міста, як Кафа, були форпостами торговельних артерій Малої Азії під владою турецького півмісяця.

Поза тими знаними дорогами заходили чумаки до західних міст Польщі і східної Пруссії, а на схід - далеко за Волгу. В чумацькому епосі згадується і Крим, і Астрахань, і Варшава.

Яка була розповсюдженість чумацька? Може, це була тільки невеличка група населення України, що нічого не значила в економічному житті ані світу, ані навіть власного краю? Яка була кількість чумаків, яка вартість їх краму?

На підставі урядового обрахунку російського міністерства внутрішніх справ в 1856 р., на самій

Київщині було 17,5 тисяч чумаків, що мали в загальній сумі 70 тисяч паровиць. За офіційними обрахунками з семидесятих років XIX ст. (А.-Bouschen), постійних чумаків на Лівобережжі (Полтавщина, Чернігівщина, Курсько-Вороніжчина) і в Київщині зареєстровано 210 тисяч осіб. "Тимчасових" чумаків нараховує російська влада ще більше.

Врешті поглянемо на вартість того, що возили чумаки. Самим трактом Харків-Таганріг провезли в 1860 р. чумаки товарів на 1,5 млн. срібн. крб. В семидесятих роках щороку привозили чумаки до Одеського порту на 6 мільйонів срібн. крб. збіжжя. Взагалі, як занотували російські статистики в 1865 р., дві третини вивозу з чорноморських і озівських портів на загальну суму близько 40 мільйонів срібн. крб. постачали суходелом чумаки.

Чумацтво, мандрівне групове купецтво - це такий самий вислів духа української раси, як і хліборобство, як і своєрідна військовість - козацтво. Чумацький епос стоїть побіч козацького як мистецький вислів однієї з прикмет расового обличчя України.

"В наших часах, - писав І. Рудченко в восьмидесятих роках, - де чути українську бесіду, там є й чумаки. Від Полісся до Лівобережжя знана є назва - чумак ... Немає того села на Україні, де б не було кількох родин чумаків, а деякі села, переважно козачого походження, виключно займаються чумацтвом".

Не тільки чумацькі артілі-ватаги мали економічне значення. Окремі чумаки так само не раз творили силу капіталу. Чумаки на селі - це були переважно кредитори грішми, збіжжям і продуктами ("до нового хліба"). В 1871 р. одному з чумаків украдено було його власних 560 тисяч карбованців, і це змусило газетних кореспондентів зацікавитись найвищими заробітками чумаків. Виявилось, що мільйонери серед них не є чимось дуже рідким.

Чумацтво відіграло величезну роль в історії української раси від її понтійської і київської доби аж до козацької і сучасної. Вільна торговельна мандрівна асоціація українців - це зміст чумацтва. Зміст цей - це історія української торгівлі, так тісно зв'язана з цілою українською історією.

Як була боротьба за політичні вольности українців, так була боротьба їх за власний спосіб торговельної асоціації. Боротьба ця була й проти монополій своїх володарів (соляна монополія київського Святополка в XII ст.), і проти чужих (встановлення на Україні кагальної жидівської організації торгівлі, що скінчилася революцією в 1648 р.). Врешті, не зможемо пояснити фінансової спроможности держави великого Хмельницького без запорозької скарбниці, опертої на використуванні чумацьких торговельних магістралей. Так само не зрозуміємо добре стратегічних, дуже прецизійних посувів великих князів (Святослава Завойовника), кошових (Іван Підкова) чи гетьманів, коли не візьмемо до уваги чумацької торговельної стратегії.

Чи роля чумацтва закінчилась?

Так, каже дослідник. "Широкість задуму й справедливість, що лежить в основі чумацьких асоціацій, дуже виразно характеризують ці оригінальні твори українського ума. І однак, не дивлячись ні на ці прикмети, ні на блискуче минуле, нам доводиться заживо ховати таке найцікавіше явище народного, суспільного життя, як чумацтво" (Ф. Щербина).

Це писав дослідник в той час, коли прийшли не демократичні, не українські форми капіталізму, в час будови залізниць і вакханалії чужинців-купців на українських землях. Чи ж справді може згинуть щось, що тисячоліттями кристалізувало характер раси? Адже ж чумацтво - це не тільки торговельна організація великого закрою, а й одна з моральних форм у вияві української збірної духовности. Такі речі не гинуть.

І глибокий Ф. Щербина по сумнім сконстатуванні загибання чумацтва додає: "Чумацькі валки перестануть існувати, але народня духовність не перестане, звичайно, творити нові соціальні явища в цьому роді".

Чумацтво мало значення не тільки історичне й економічне, але й соціально-виховне. Воно послужило підготовчим матеріалом до розвитку вищих форм асоціативного труду й інших відносин в теперішніх часах.

Як продовження чумацтва, як протест проти чужих форм капіталізму - уже 30-40 років тому, що сказав Щербина, бачимо, як починається розвій української споживчої, кредитної та інших родів кооперації.

Вона розвивається, як ніде в Європі (крім Данії). Вона об'єднує в 20-х роках нашого століття 14 мільйонів селян. І вона помагає українській революції 1917-1918 рр. Так само, як колись українське чумацтво допомагало українській революції 1648 року.

33. ПОВІТРЯНІ ШЛЯХИ

Ми окреслили старі українські магістралі, зариси геополітики останнього століття з їх грачами - англійським, німецьким і московським та дали зміст української торгівлі. Тепер спробуємо з'ясувати геополітичні можливості України на майбутнє. В цій прийдешній грі, може, буде вже й український грач, а з чужинців, крім згаданих, - правдоподібно й італійський. Ці шляхи будуччини зарисовуються звичайно з політики автострад і повітряних шляхів. Для України в першій мірі - з повітряних шляхів.

В багатьох прегарних книжках сучасних мандрівців є вже інше розуміння світу, як досі. Недарма, скажім, спогади славної пари літунів зветься "Вся земля згори". Літуни бачать ліпше, виразніше і міста, і шляхи, і води, і заклик віддалі. Виразнішають перед ними і геополітичні індивідуальності, і їх шляхи, і їх перспективи.

Світогляд літунів - це найновіша здобич у духовності білої раси. Він потрібен саме тепер, коли струси збірних духовностей подібні до землетрусів. Так само варто їх оглянути згори й облічити можливі шанси духовних злук і конфліктів, як і в сучасній географічній службі облічити шанси полунень окремих країн. Зрештою, в повітряних шляхах і їх тенденціях знайдемо зміст і духовний, і географічний. Один із найбільших знавців повітряних шляхів світу прийшов до виразного твердження:

"Повітряні шляхи - це шляхи також і політичних ідей. Напрявні літунських комерційних сполук так само є напрямними в діянні політичних сил".

Літунський світогляд дає цілком нові перспективи. Залізничні шляхи йшли нерівно, - літак летить просто, як думки, як замір. Коли давніше генеральні штаби й уряди налічували вартість лишень зигзагів залізниць, луків заток чи долонь півостровів - тепер на перше місце все більше висувається інший облік. Промінь дії літака, справність двигуна, запаси палива - це є чинник, що змінить іще багато геополітичних калькуляцій. Більше того, доля не одної держави чи союзу держав залежатиме від літунства.

Проте, практично беручи, установа повітряних шляхів не є легка. Для встановлення, скажім, комерційної повітряної лінії треба зорганізувати осідл літаків, що є дуже скомплікованою і коштовною річчю. Потрібно дуже багато: аеропорти, міжпортові поля осіду, радіогонометри для невидимих летів, маяки для нічних летів, метеорологічні й радієві станції, гангари, майстерні й т. д.

В українських очах перспективи літунства можуть тільки піднести відрубність української землі. Беручи українську геополітичну одність з лету літака, більше усвідомимо собі, що не багато речей в'яже цю одність виключно з Європою. З гирла Дніпра далеко ближчий до нас Єгипет, як Англія, а однаково віддалені Месопотамія, Німеччина, Москва й Італія.

Коли переглядаємо сучасні повітряні лінії України, то мимоволі порівнюємо дуже довгу лінію Київ-Чернігів-Брянськ-Москва і дуже коротку гідропланову Одеса-Батум.

Однак повітряні лінії не йдуть випадково, а ще менше - великі повітряні магістралі. Скажім, Середземне море, що було зійшло на другий план упродовж останніх двох-трьох століть, тепер знов стає в дуже швидкім темпі першорядним інтернаціональним роздоріжжям. Але сталося це завдяки великим політичним посунен-ням Франції, Англії й Голандії, що скермовують всю свою енергію на зміцнення повітроплавного зв'язку з своїми індійськими землями.

Чи ж українські землі теж можуть мати якесь значення для світового повітроплавства?

Не тільки можуть, але вже мали. Під час українського державного життя в недавно минулому німецький грач дав добру науку українським політикам, захопивши Крим. Але це захоплення Криму - було тільки подробицею в великім повітроплавнім плані Берліну. В геополітичній доповіді Бавмана, пересланій 14 липня 1918 р. амбасадорові Німеччини в Києві баронові фон Мумм, знаходимо цікаві роздумування над вартістю повітряної експансії Німеччини через Австро-Угорщину й через Україну.

Бавман, зрештою, не був великим прихильником розбудови повітряних ліній через землі Відня, бо, "просто облічивши, шлях навіть до Царгороду через... Україну є тільки на десять процентів довший від шляху через Австро-Угорщину". Взагалі Бавман волів би комунікуватися з Туреччиною не через землі віденського союзника. "Не треба зменшувати того значення, що його матиме Одеса для повітряної полуки з Кавказом. Можливо, зрештою, що і з економічного погляду треба буде літати до Царгороду тільки через Одесу", - каже він.

Коли в своїй доповіді Бавман підкреслює значення повітряної полуки тільки з Москвою при організації польської державности, то українська держава - це для нього терен для повітряного випадку передусім на Кавказ, а навіть і далі, до Месопотамії й Єгипту.

В своїй доповіді Бавман занепокоєний тим, як будуть заховуватися політики Києва. "Уряд -України, - зазначає він, - уже знайомий з поштовими, повітряними лініями, що влаштовані німецьким військом. Цей уряд ліпше, як якийсь інший, зможе зрозуміти все значення цієї справи. Треба вже тепер, завчасу перешкодити українському урядові, коли б він захотів на майбутнє взяти в свої руки повітряну лучбу Одеси з Кавказом і Царгородом".

Від часів Бавмана значення України для Німеччини тільки зросло. Сучасний Берлін майже закидає пруську напрямну політики (схід Балтії й колонії), а цілу увагу звертає на чорноморський басейн. В 1938 р. Німеччина Гітлера осіла на Дунаю і там розпочала наново напрямну експансії німецького народу, закинenu 600 літ тому.

Але перейдім до менш важливих сучасних тенденцій повітроплавства в європейських державах.

Без сумніву, європейська країна, що для неї найбільш важливим є повітроплавство, це - Британія. Лорд Бівербрук (Beaverbrook) окреслив завдання повітроплавства коротко: "Комерційне повітроплавство так само потрібне сучасній Британській імперії, як колись залізниці Великій Британії... Коли надійде хвиля небезпеки, комерційне повітроплавство дасть потрібних літунів і апарати. Велика Британія завдячувала повстання своєї воєнної флоти морякам, що об'їздили цілий світ, шукаючи доброї торгівлі, а тепер подібно до того зродиться наша наймогутніша бойова повітряна флота із торговельного повітроплавства".

Повітроплавна політика Британської імперії майже виключно присвячена лучбі своїх розсіяних по цілм світі частин. Розбудова британського повітроплавства не легка, бо не завжди існують опертя для її ліній.

Найважливішою повітряною лінією імперії, магістраллю, що годує і збагачує Англію, є лінія Лондон-Атени-Александрія-Багдад-Калькута. Це - індійська магістраль, відвічна магістраль Європи, найважніша магістраль Середзем'я і Риму.

Обіч британської дороги до Індії лягла дорога Голандії, другої великої повітряної' потуги Європи, і врешті третій шлях - лучба Франції з Індокитаєм. Ці всі три потужні лінії творять сучасну найбільшу магістраль Європи - The Road To India.

Можемо зрозуміти причини гарячкової розбудови літунства двох потуг авіації, як Британія і Голандія, або менших потуг, як Франція і Італія: їм треба зв'язатися найгустішою сіткою аероліній із своїми колоніями.

Цілком інший характер має гарячкова розбудова повітроплавства в найбільшій потузі літунства в Європі, в Німеччині. Німецька Повітряна Ганза розбудувала в своїм власнім краю найгустішу і найдовершенішу аерокомунікаційну сітку: повстає враження, немовби ціла Німеччина була тільки дослідним полем для Ганзи. Цього мало - амбітна Повітряна Ганза, як колись її попередниця - Морська Ганза, зв'язала цілу Європу своїми лініями: Скандинавія й Італія, Португалія й Балкани - скрізь ширяють літаки німецької Ганзи. Врешті, від 1934 р. постала лінія Німеччина - Південна Америка, що сполучила, нарешті, німців з теренами їхньої торговельної експансії в сучасності.

Проте найважливішим (з погляду українського) стремлінням німецької Повітряної Ганзи є опанувати одну з двох найбільших магістралей Європи. Про цю магістраль мріяв іще великий Нерон, висаджуючи свої когорти на півдні України. Це - шлях до другого обіч Індії величезного резервуару людей і торговельних користей, шлях до Китаю - The Road To China. Цілях, який був би коротший від дотеперішнього об'їзного через Індію, що триває 14 днів.

Ще в 1926 році два літаки Юнкерса довершили славний дослідний лет на лінії Берлін-Пекін. Та

розрухи в Китаю і спротив Совітів перешкодили реалізації полуки Німеччини з півмільярдом жовтих муравлів через північну чи середню Азію. В 1930 р. німецька Повітряна Ганза заклала вже в самому Китаю повітряне товариство - "Евразія", що мало сполучити китайців із німецькою державою (Шанхай-Лянджу-Совіти-Берлін). Однак Совіти застереглися проти цієї лучби. Поки що "Евразія" обслуговує внутрішні китайські лінії.

"Евразія" на Сході - це одна частина великої магістралі, німецька Ганза з її лінією Берлін-Відень-Чернівці-Бухарест є друга частина тої магістралі, а які ж могли б бути дальші опертя цієї трансконтинентальної путі?

Правдоподібно, ішов би він тільки через українські землі і середню Азію. Чернівці-Одеса, властиво Крим - Тифліс на Кавказі - Баку - це були б пункти опертя "дороги до Китаю". Путь між Кавказом і границею Китаю (Лянджу) важко тепер окреслити.

Трохи її окреслює дослідний лет німецької Ганзи в 1937 р. з Паміру до Китаю. В березні 1938 р. Ганза продовжила свою європейську лінію до Дамаску й Багдаду. Новий пробний лет через Памір не вдавсь.

Не лишень Німеччина цікавиться магістраллю Европа-Китай. В 1937 р. відбулася цікава спроба політичного союзника Німеччини на Далекому Сході. Вперше в історії повітроплавства японський літак "Божеський Вітер" відбув безпосередній переліт із Токіо до Лондону упродовж дев'ятдесяти чотирьох годин.

Українські землі не є ніякою закутиною. Під оглядом торговельним і геополітичним - це одна з найвагоміших земель світу. Це значіння України тільки зростає в сучасному.

Бачимо, що Україна від початку існування осілого в ній населення аж донині була краєм, завжди зв'язаним з великими торговельними магістралями. В будуччині треба сподіватися скорше збільшення її значіння серед видатних геополітичних одностей світу.

Але чи тільки географічні й торговельні умовини творять призначення України як самостійного осередка? Чи нічого не значать расові прикмети її населення?

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

Видно дуже добре збоку, що всі політичні рухи, що присвоює їх мій край, є подібні тільки до німецьких і італійських рухів, - але також видно й те, що ми йдемо до нових форм життя, і ані фашизм, ані комунізм нічого нового нам дати не можуть.

Треба бути дуже наївним, щоб повірити в те, що кимсь протоптаний шлях є добрий і для нас...

Не можна спиратись на старі ідеології, що виростили на сентиментальности.

Треба дивитись на таку людину, якою вона є, а не вбачати в ній ідеальної людини, видумки XVIII століття.

Треба відродити поняття раси, що має перед собою велетенські можливості.

Alexis Carrel, професор,
автор Men The Unknown,

біолог з інституту Рокфелера в Нью-Йорку

34. ЗНАЧЕННЯ РАСИ

Дивно було б і небезпечно трактувати призначення краю як витвір виключно землі й географічних умовин. Багато може вплинути оточення на поведження якоїсь людської збірноти, але все ж людина не рослина, що її формує земля й підсоння. Шляхи комунікаційні і торговельні шляхи багато значать для розвою народу чи раси, але це ще не все. Самою географічною конечністю не можна окреслити перспектив історії. Історичні напрямні не впливають безпосередньо з середовища.

Візьмім приклади. Сусідство Атлантики розвинуло мореплавні здібності англо-саксонської раси, зате сусідство Тихого океану не поширило мореплавного засягу китайської раси. Навпаки, знаємо, що під час найбільшого розвою Хин китайці побудували "для безпечнішого плавання" вздовж свого побережжя канал завдовжки кільканадцять сот кілометрів. "Китайці були зручними корабельниками на ріці, але ніколи не вишколилися до морської плавби" (Горрабін). Положення не зробило їх мореплавцями.

Знаємо також, що для арабських племен, "мореплавців пустелі", кінчалася їхня здатність до пересування з границями пустелі, на березі Середземного моря.

Зрештою, пригадаймо пізніші часи, коли Володислав IV, польський король, наймав чужинців-піратів і проектував переселення хоч частини запорожців над Балтію, як єдиний спосіб польської експансії на тих водах. Цікаво теж, що над Чорним морем ані румуни, ані болгары, ані кавказькі народи не стали мореплавним народом, як це було з греками й українцями.

Бачимо, що мало мати догідні путі, ще треба мати відповідний характер, щоб використати ті путі.

Мало пізнати Україну як один з осередків світового обміну товарів. Для більшої докладности її історичних перспектив треба пізнати ще біологічний характер її населення, її раси. Культурна спадщина, збірна психологія, здатність до життя і взагалі експансії - це все те, що може дуже допомогти расі, власне, в опануванні і навіть переборенні злих умовин середовища.

Коли в попередніх розділах (про призначення землі) перспективи української історії були скоріш суб'єктом географічних і економічних умовин, то в цій групі ідей будемо трактувати Україну як предмет, що створює сам умовини для сусідів і світу. Тут на першому місці поставимо українську расу.

35. ПОНЯТТЯ РАСИ

Окреслювати расу дуже докладно - нелегко, а навіть небезпечно, бо це ж поняття скорше життєве, біологічне, і вже самим процесом окреслювання можна це поняття знищити. Чи ж не було б небезпечним окреслювати поняття "мати"? Однак многобічність його й глибина почувань, із ним зв'язаних, є для всіх зрозуміла. Візьмім хоч би й таке поняття, як "любов батьків до дітей": кожний відчув його або й пережив; існує воно від тисячоліть, однак є занадто живе, щоб стриміти до остаточного удокладнення його в теорії.

Примусовість науковости і шаблон доктрини могли б знищити відразу істотне в українській живій расі. Це ж її найголовніша перша ціха, яка живе в її окремих людях і групах, у безлічі творчих здібностей, талантів, витривалостей і активних сил. Це те, що оточує українця і є ним самим. Тому так тяжко окреслити той чи інший процес, що відбувається у самій расі. Наприклад, є річчю неспівмірною окреслювати силу раси тільки її матеріальними здобутками чи розлогістю влади або науки.

Чи ж не бачимо не раз, що матеріальні втрати і бажання ворогів-чужинців знищити расу тільки збільшило відпорність раси та її гін до життя, як це було з англо-саксонською расою в XVI-XVII столітті. Твердим робить і тверде виховання, і не раз, скажім, масове замикання тисячі шкіл вкінці може стати однією великою школою для тої раси. Дуже часто примусове відірвання раси від її матеріальних цінностей може значно зміцнити прив'язання до власних духовних цінностей. Недарма ж юдейська раса винесла відчуття своєї вічної тривалости, а навіть вибраности, власне, з важкої школи вавилонської неволі.

Відчуття своєї раси як живого організму є очевидне. Сучасний українець не задумується навіть над тим, чому може він покладатися на швидку свідомість і українське національне зорганізування скрізь там, де є расові більші чи менші групи, чи то в югослов'янській Бачці, чи в далекосхідній Приамурщині. Расові реакції є не тільки живі, але й устійнені, і це знають ті, що подорожували. Ось, напр., подорожній спогад з театральної вистави в Ташкенті. "Коли пригадую собі сьогодні, після 15 років, вистави того театру, то не соромлюсь признатися, що тоді я сидів на них до глибини зворушений, зі стиснутим горлом, ледве опановуючи себе. Уявити собі тільки: закутина на кілька тисяч кілометрів від рідних сторін, під боком Китаю, серед чужого мусульманського моря - і тут дають українського "Невольника". Лише слухаючи цю драму на тлі туркестанської екзотики, можна зрозуміти, чому українське "я" реагує на означені історичні мотиви однаково, без огляду на те, де і коли їх слухає..." (В. Кузьмович "Українське нац. відродження в Туркестані").

Це українське "я", що реагує "однаково" скрізь і завжди на клич своєї раси, саме найбільш, може, перешкоджає українцеві окреслити свою власну расу. Відчуття живости й стійкості раси дозволяє хіба тільки на найпростішу методу окреслення її, на сумлінне описування важливіших її ціх, лишень опис раси є її окресленням. Опис її первнів передусім.

Зрештою, так представляють свої раси люди Заходу. Для британця Англія - це бретонці, саксонці, нормани, гаелійці і т.д. Для нього нема нічого дивного, що, скажім, існує кельтський чи шотландський партикуляризм. Навіть для француза Франція - це лігури, кельти, франки, бургунди. Зрештою, сам характер раси не можна описати інакше, як подаючи його складні. В одній із новіших книжок еспанець так описує свою расу: "Еспанію, її характер найліпше уявимо, оглядаючи її складні впродовж історії. Ось індивідуалізм, дух незалежности, відвага, лояльність - це прийшло від найдавніших прадідів - кельтів і іберів. Ось відчуття чести, гордості, пошани до традиції - від римлян, релігійні почування, пошана ієрархії й гідність фізична та духовна - від готів і врешті велика порція фаталізму, войовничість і пасія - від арабів". (A. Jerez, Valencia, 1937). Ці описи первнів мають значення в описі окреслення раси. Але не тільки вони самі. Потрібна так само міра (хоч приблизна) взаємовідносин цих первнів, отже, тим самим поняття, як ці взаємовідносини уложилися в часі. Це дасть хоч частинно динамічне поняття раси, що живе й росте.

Лишень по цих вступних дослідах можна описувати расу як поняття устійнене. Не будемо тут робити пересадки з окресленням анатомічним чи антропологічним. Перше, що звертає увагу в сучасних європейських расах, - це не тип черепів чи м'язів, лишень думання, психологія. Раса відрізняється одна від одної більше своєю психологією, своїми протореними дорогами в думанні й поведінці, навіть своїми духовними звичками більше, ніж будовою тіла.

Слова "раса", що вживалося досі тільки в антропології, тим часом набирає тепер ще іншого значення. "Воно означає, - каже Марсель Ізрель, - також збірноту людей, що мали довге минуле із спільними традиціями, звичаями і спільними думками. Отже, раса різниться одна від одної не так фізичною особистістю, лишень передусім духовною особистістю. Расі в значенні антропологічним протиставляємо расу в значенні історичному".

Духовні риси - це найважливіший цемент раси. І передусім проти змішання французької раси з духовно чужими елементами скермовані такі праці расистів-біологів, як "Вхлинні здібности Франції", "Раса й імміграція" і т.д.

Не відкидаємо, однак, і антропологічних ціх, що, зрештою, в українців назагал цілком виразні. В останніх часах . як показали досліди, духовна одність має й свої підстави в одности біологічній, що її легко окреслити т.зв. групами крові. Групи крові підлягають законам спадковости Менделя, і тим можемо пояснити з боку біологічного тривалість раси в часі (перенесення хромосомами людських характерів). Так, напр., досліди виказують, що українці зовсім не мають групи "В", зате 90% - інших, як "А", "АВ" та "О" (Sailer). Навпаки, в москвинів і монголів є до 80% групи "В", зате брак інших.

Взагалі ім'я Менделя, як, скажімо, ім'я Бергсона, можемо поставити на початку великого світогляду, що зростає в ХХ віці.

Григор Іван Мендель (1822-1884), чеський монах, не був знаний за життя. Лишень в 1900 р., завдяки голландському вченому де Вріс (Vries), праці цього геніального біолога побачили світ. Марсіял із Парижу, Сіменс із Мюнхену, Косович. Бенуа і інші зробили важливі відкриття і доповнення до праць чеха. Мендель ствердив, що тривалість раси (в людей підложжя мови й думки) не тільки можлива, але й існує як нормальна річ, і що можна, знаючи закони її тривання, навіть впроваджувати деякі поправки до цього життєвого явища.

Коли б від метод окреслення раси перейти до самої істоти окреслення, то воно б представлялося дуже кількібичним.

Почнемо від менш важливих і перейдемо до найважливіших.

З антропологічного боку її характеризують подібні поміри черепа й кісгяка, знайдені в подібнім геополітичнім оточенні з подібним зняряддям, посудом чи будівлями, не раз на лоні характеристичної звіринности чи рослинности. З боку історичного - це група населення, що в окресленій території, без особливої перерви в часі, переживала спільну долю. Врешті з боку

демографічного раса - це наслідок змішувань, що відбувалися в тій чи іншій території, причому не завжди існує одність тої території (колонії, групи серед чужинців, мандрівні армії). Врешті найважливіше - це психологічне окреслення. Бо раса - це велика духовна одність з боку морального, чуттєвого. Ця духовна одність спричинює відрухи й поняття, спільні для тих, що складають расу.

Отже, бачимо, що, зближаючись до формули раси, мусили б ми брати до уваги насамперед історію з протоісторією, антропобіологію і психологію, застосовані разом в описі-окреслюванні.

Загально можна було б дати таку формулу раси:

Расою звемо цілість населення, що його духовні прикмети, укриті й явні (як звичаї, мова, властиво мови), а також антропобіологічні риси становлять виразну цілість упродовж часу (історії).

До формули окреслення української раси треба взяти первні, що існують. Отже:

Геополітичні прикмети української території, рік і морів, історія українських торговельних трактів і вузлів, зродження осілого людського життя в цих країнах і розповсюдження спочатку головного первня - месопотамського, далі злиття еллінського, в загальному закінченні формування раси готами і врешті устійнення її великодержавністю, релігією і розмахом культури й цивілізації. Далі треба зазначити вартість домішок і історичну селекцію типів расової активності. Врешті, до формули української раси належить історія ідей її еліти, бо ці ідеї були духовними подіями, що формували расу.

Чи ця формула української раси відкидає дотеперішні поняття української нації, державництва чи патріотизму? Є це питання побічне, а однак супротиставлення понять - скажимо, "раса" і "нація" - може викликати хаос.

Назва "українська нація" - поняття відносно дуже нове (на Україні вперше його вжив Богдан Хмельницький). Саме поняття "націоналізм й нація" найбільше спопуляризувалося за часів Наполеона і взагалі гегемонії французької духовності в Європі. По 1914 р. сили історії показують глибше розуміння людства і більш жорстоку боротьбу рас, ніж у XIX столітті. Не забуваймо також про упадок впливу доктринерського думання французів і про все вище видвигнення англо-саксонського світогляду. Для британця все його публічне життя, його великодержавність є виявом його раси. "Хто хоче зрозуміти історію британців, повинен старатися зрозуміти характер англійців, а цей характер пізнаємо, тільки вивчаючи формацію англійської раси" (J. Stoye). Англійський світ, що його мовою говорить півмільярда людей, більше значення надає біологічному поняттю раси, як створеному династіями й елітою урядування поняттю нації.

Зрештою, поняття і "нації", і "класи", і "державности", і "патріотизму" - це лишень вияви раси, яка їх у собі заключає. Але всі вони далеко плиткіші від поняття "раса" і далеко менше дають підстав до розуміння процесів, що діються чи діялись всередині України. Сучасність України ніяк не може бути докладно окреслена без поняття "раса".

36. ГОЛОВНИЙ ПЕРВЕНЬ - ТРИПІЛЬЦІ

Найменше маємо на меті ставити на початку питання про чистоту раси. Навпаки, повторимо за расистським істориком Гобіно:

"Отже, тільки мішанина, всюди мішанина, завжди мішанина - це є наслідок найбільш певних великих суспільств і великих цивілізацій в їх найширшій розпросторенні і в їх найбільш переможнім поході" ("Нерівність людських рас"). Чим більший розгін якоїсь раси, тим більше чужих елементів вбирає вона в себе. Гобіно каже, що це діється головним чином під час воєн. Ваше де Ляпуж надає більшу вагу просочуванню, але обидва расистські історики-біологи відкидають поняття чистоти раси. Тому можна сказати, що складові, добре згармонізовані лервні й домішки світогляду української збірноти - це є багатство України.

В них є велика й всевітня цінність української раси. Це добре розуміють зичливі чужинці.

В кінці 1936 року висланець англійського короля, лорд Твідомюр, генерал-губернатор Канади, краю, мало чим меншого від цілої Європи, звернувся до канадійських українців із характерними словами:

"...Я передам ваш щирий привіт королеві як привіт від українського народу в Канаді, Я радий, що

знаходжусь серед вас. Я ж перебуваю серед людей, що мають за собою довгу історичну традицію. Кожен британець, а головне шотландець, повинен вірити, що найсильніші народи - це ті, які виникли з різних расових первнів. Тому український народ спеціально є бажаний для Канади".

З цих первнів і домішок української раси вибираємо первень найдавніший як доказ тривалости раси, її безперервного володіння своєю землею впродовж тисячоліть. Цей первень є підложжям української раси, бо творить з антропологічного боку 60-70 (Щер-баківський подає до 90) відсотків української раси; Цей первень є також підставою української психології. Правда, на ньому виростають панівні світогляди, але він спричинює їх діяння в українській расі. Співзвучність із ним визначає гармонійність чи негармонійність духовної домішки. Власне в це підложжя, як у велетенську вазу-амфору, вливалися всі інші расові первні й домішки.

Це протоукраїнський народ трипільської культури, трипільці, як звать його українські вчені.

В своїй дуже цікавій великій праці п.з. "Етнографічний тип українця" пише В. Щербаківський:

"Дуже інтенсивна праця наших археологів уже за совітської влади доповнила наші відомості про передісторію України й утвердила те, що вже ясно було й перед великою війною, а саме, що вже в неолітичну (новокамінну) добу наша територія була заселена, і то незвичайно густо, хліборобським населенням як у степах, так особливо густо в передстеп'ю..." Ці хлібороби прийшли як розселенці з Месопотамії, звідти, де Біблія умістила початок людства.

Сталось це так: "Базове (основне) передньоазійське населення уже в III тисячолітті розрослося так, що зайняло тоді Кавказ, чорноморсько-українські степи й цілий дунайський басейн на Балканах. На Україні це населення було особливо густе в передстеп'ю між Дніпром і Карпатами..."

В Європу малоазійці привезли з собою вівці та свині й приручили місцевих турів... Очевидно, що територія України агрокультуру одержала, як і інші західньо-європейські землі, з Месопотамії, і значить вона від прадавна і до сьогодні зберегла традицію месопотамського культурного круту, до якого належить також південна й частина західня Європа від прадавна. Очевидно, що Україна зв'язана з південною Європою і частина з західньою також цілим комплексом інших, напр., правових і моральних та релігійних, здобутків тої спільної культури, яка центром виходу мала Месопотамію".

Цим своїм культурним колом відрізнялась протоукраїнська раса різко від значно молодших культур, як московська, що культурно належить до північно-азійського відтинку номадського кола, або польська, що належить до кола надбалтійського. Це підложжя раси дає тяглість існування населення України на протязі п'яти тисяч літ.

В. Щербаківський коротко окреслює значення протоукраїнської раси:

"Наші трипільці мусять нарешті одержати по заслугах те, чого варті. Вони створили тут, на Україні, першу тривалу хліборобську осілість, громадянство малоазійсько-еламського типу, матриархального устрою і магічного (може, тотемічного) світогляду. Вони побудували ще в III тисячолітті городи-держави і оточили їх могутніми валами; деякі з тих городів безперервно процвітали аж до князівської доби й охороняли їх доброю зброєю. Вони, власне, склали весь фольклор, який маємо, всі народні обряди, вірування і інше, майже всю усну словесність".

Через це своє підложжя українська раса споріднена з північною Італією і Балканами, із польсько-чеським Шлезьком, із Швейцарією, півднем Німеччини й В.Британії, з Чехією, Словаччиною, а також Францією (Монтандон), як це можна судити з антропологічних даних та з кров'яних груп.

Коли ж перейдемо до психології цього первня, то дуже важливим є підкреслити те, що трипільська культура відноситься до месопотамської", як американська до європейської. Це є духовність осадників, колоністів.

Чому вони посунули з своєї землі на північ? Можливо, що причиною була велика стихійна катастрофа в передній Азії (є дані про це), яка вигнала їх звідти, як вигнала пізніші кельтів із "землі Латама". галлів із Ютландії чи монголів із серця Азії.

В кожному разі, це були колоністи, що важко здобували землю.

Власне характер трипільців - це є те, що найбільш тепер може цікавити. Як важко й уперто вони здобували цю країну лісів, боліт і луговин, як нелегко було їм будувати оселі й пробивати дороги,

перший елемент культури, як жорстоко мусили вони боротися із змінністю і суворістю природи! Передовсім дивує зосереджена енергія, незрівнянна витримка цих темнооких круглоголових людей з півдня. Вони ж були першими осадниками, бо перед ними є лишень сліди бродячих племен-доліхоцефалів.

Трипільці на Україні - це те, що лігури у Франції - перші рільники, хлібороби. Вперше сполучили вони в своїм ритуалі пшеницю й мед як символ цих земель. І цю символічну страву - кутю - споживає й досі кожен українець раз на рік, зв'язавши цей звичай із християнським Різдом.

Трипільці не створили спочатку великих державних організацій, їхня експансія була передусім - опанування природи, опанування величезних теренів племенами чи, може, лишень селищами. За статистикою Льва Падалки, в самій центральній Україні відкопано перед 1914 р. близько 1200 городищ давніх міст. По війні донині відкопано ще кількасот (В. Щербаківський). Пізніш потворилися вздовж доріг держави - оборонні міста. Заслуга трипільців передусім у зв'язанні цілої території селами й дорогами. На їх плечах лишень могли пізніш поставати потужні держави, як боспорська, готська чи київська.

Від тих часів zostалися і досі пам'ятки - високі вали на сотні кілометрів і дольмени, велетенські камені, уставлені по берегах Чорного моря від Кубанщини аж до Подністров'я. Ці камені, може, були висловом культу мертвих чи культу моря (як переконує Каміль Жюлян у відношенні до дольменів в Бретані).

Трипільці надали характеру українському селу так, як колись лігури надали характеру французькому, а пікти - англійському. Є багато даних, що не лиш зовнішній вигляд хат, але й розміщення сіл і головніші шляхи zostалися у спадщину й досі від тих праукраїнців. Їх розподіл ланів, доріг і сіл zostався тисячоліттями як найдоцільніший. Можна справедливо сказати, що трипільці є основоположниками українських сіл, вони сформували села.

Не тільки села, але й психологію сіл. Як мусив прив'язатися до своєї нової землі осадник, що з великим трудом здобув її і здобувати мусив всупереч незичливій природі! Як мусив важко переживати перепади й непогоду змінного клімату! Врешті, як мусив шанувати ті звичаї, які символізували поворот на краще в цій безнастанній боротьбі (збільшення дня, кінець жнив), як старанно передавав він своїм дітям все те, що йому самому й його селу улегшувало боротьбу за життя! Ця терпеливість, мовчазна відвага, передбачливість, скромність, обережність, невідступність від обраної лінії, холодність при невдачах - чи це не образ осілости й одночасно не тип українського селянина?

Цей характер - це підложжя українського характеру. Бо народи-предки - це не тільки архітектура, могили, звичаї, ритуали. Це - характери, що кружляють у крові сучасних українців, і завжди їх діла, їх здобування в них можуть відродитися. І найбільше можливостей до відродження в сучасному має характер трипільського первня української раси.

37. ДРУГИЙ ПЕРВЕНЬ-ЕЛЛІНИ

В І тисячолітті перед Христом Еллада дала своїх осадників у трьох головних напрямках: В Малій Азії, де колонії пізніш стали підставовими пунктами для походу Олександра Великого, в південній Італії, де греки збудували т.зв. "Велику Грецію", і, врешті, - при Чорнім морі. З усіх трьох напрямків найтяжчою, найнебезпечнішою колонізацією вважають опанування чорноморських узбереж, хоч би з уваги на віддаль і суворіший клімат. Недарма греки стільки легенд про небезпеки вмістили в тих околицях (за Есхілом, навіть Прометей перебував за кару в наддніпрянських степах!). В кожному разі, до цієї своєрідної Америки-Понтиди вислала Англія-Еллада своїх найвідважніших людей, свій найбільш будівничий елемент. Недарма стільки тривалих держав заснували ці іммігранти з півдня. Згадаймо тільки тисячолітнє існування Ольбії й Пантикапея.

Ці підприємливі конквістадори-мореходи закладали свої торговельні міста-держави, як знаємо, не лишень на берегах моря, вони сягали й в глиб краю.

Вони розносили скрізь, де були, свою релігію і свою культуру. Знаємо, що культ Гомера довше тривав в Ольбії" (коло гирл Богу й Дніпра), ніж у корінній Греції. Зрештою, багато традицій еллінської, або елліністичної, культури жило ще донедавна на Україні, як, напр., культ пам'яті Олександра Македонського в козацькій еліті. Мандрівець Клерк (1800 р.) згадує, що і культ

Гомера був дуже сильний на Чорномор'ї.

Пантеон еллінів і їх релігія помітно вплинули на корінне населення, на племена і держави трипільців.

"Геродот говорить про храми на нашій території, присвячені Артеміді, напр., в г. Гелоні, в Ольбії, Пантикапеї і т.д і ці слова підтверджуються написами, посвяченими цій богині на камінні храми, в городах. Містерії Діоніса справлялися на нашій території, і храми Діоніса були навіть в г. Гелоні, що лежав досить далеко від берега моря, мабуть, на місці нинішнього Нільського городища в Зіньківському повіті на Полтавщині" (Щербаківський).

Трипільське підложжя і егейське, на яким зросла еллінська духовність, були дуже близько споріднені. Не диво, що еллінські первні легко змішувалися з місцевими, бо це відповідало деяким засадам гармонії духовности.

Маємо сліди еллінів не лишень у мові (каліка, халепа і т.д.), але передусім в обрядах. Пригадаймо хоч би нашого кострубонька, що є рештою тих "містерій, які в таких пишних формах справлялися в Малій Азії в релігіях Атиса та Адоніса і богині-Матері (Кибели), в Єгипті, в містеріях Озиріса та Ізиди, а пізніше - в римських Сатурналіях" (Щербаківський).

Елліни прибували на Україну в більшому числі. Упродовж кількох століть припливали вони сотнями своїх суден, на 50-60 осіб кожне, до гирл Дніпра, Дністра, Богу, Дону й Кубані і посувалися ними вгору, в глиб краю, шукаючи багатств і ринків збуту. Прикраси, посуд, зброю виробляли тодішні атенські фабрики на ціле Середзем'я й Чорномор'я. Для еллінів українські землі мали загальну географічну назву - Скитія. Назву дикого племені дали вони величезним просторам, заселеним трипільцями. Є щось у тім аналогічне з тим, як у IX-X столітті по Різдві Христовім люди київської культури називали варязькими всі моря на Заході від Балтії до Середзем'я від назви невеликого скандинавського племені. В кожному разі, Атени, тодішня столиця світу, прийняли в склад своєї культури "гіперборейців", чи "скитів", і серед семи атенських мудреців був мудрець із "Скитії", з країни Прометея, амазонок і таємничого міста Метрополіса над Бористеном.

Трипільські землі теж прийняли еллінів. Ці пірати, колоністи, вільні і невольні гості з Атен, ці Язони й Одисеї, шукачі золотого руна, і хитроумні Одисеї, купці й військові, спекулянти й розбійники, жерці, мистці й ремісники, напливали й залишалися на Подніпров'ї, Подністров'ї, Подонні і Кубані. В кожному разі, ці люди, що йшли в найтяжчі колонізаційні терени, в таємничу Гіперборею-Скитію, були найвідважніші й найенсргійніші з еллінів.

Вони багато чого zorganizували в трипільському житті. Цілий край був зв'язаний тепер сіткою торговельних пунктів і об'єднаний у кількох містах-республіках. Тому, властиво, можемо назвати їх творцями міст на Україні. Це ж були перші знані на просторах між Балтією й Уралом міста з власною кількасотлітньою історією, політикою й торговельними тенденціями. Бо хоч трипільці й мали свої численні міста, ми небагато про них знаємо.

Дуже важливим у формуванні раси є те, що еллінські міста були лишень серед трипільського населення, зате нема цих міст на схід, серед тюрксько-фінських племен. Елліни мали духовне споріднення з трипільцями.

З цього споріднення зросла друга (по трипільській) праукраїнська культура, що її все частіше називають українські вчені понтійською, замість попереднього терміну "скитська культура" (Ростовцев). Пребагаті її пам'ятки в сницарстві, архітектурі, а навіть письменстві (написи) зв'язані переважно з боспорською імперією, що впливала культурно, з одного боку, аж на Сибір, з другого - на Семигород і Утри (Щербаківський). В ній еллінська культура є значно змінена і висловлює часто місцевий смак і психологію. Цікава є також політична еволюція еллінського республіканізму, що над Чорним морем еволюціонував в бік династичного монархізму. В кожному разі, коли антропологічна домішка еллінської крові лишень у деяких місцях могла бути велика (Причорномор'я, Таврія, Полтавщина), то вплив еллінської духовности в формуванні української раси є величезний. Цю елліністичність, скажімо, у мистецькій культурі українців і донині відчувають сусіди і взагалі чужинці. Можливо також, що первень еллінів відбивається також на здібності українців до мореплавства.

На те, що елліни були батьками українського мореплавства, маємо докази не тільки в

археологічних дослідках. Є вони в найстарішій мореплавницькій термінології українців. Почавши від слова "корабель" (елл. - корабліон), що його українці передали своїм сучасним сусідам, і скінчивши на формах будівництва суден, скрізь є прапечать еллінського духа (Вернадський).

Цікаво, що й сучасна термінологія чорноморського мореплавства, переслідувана царською Росією і офіційно висміювана Совітами, має всі ціхи еллінського походження. Там є також багато українізованих італійських, ба, навіть французьких термінів (напр., трамонтана, пуппа і т.д.).

Врешті, треба пригадати, що еллінські первні є дуже сильні і в одному з праукраїнських культурних періодів, а саме в понтійській культурі (Тальгрэн), що її помилково з москвохапською тенденцією приписував Ростовцев диким скитам, порідненим з алтайцями. Понтійська культура під впливом готів трохи змінилася, і в тому зміненому вигляді прийняла її ціла західня й південна Європа як готську культуру (Щербаківський).

38. ТРЕТІЙ ПЕРВЕНЬ - ГОТИ

Готи, що в II столітті по Христі примандрували з заходу на Придніпрянщину через Волинь, а пізніш розселились по всіх українських землях, включаючи й Крим, вплинули ще більш, ніж елліни, на формування раси. Їх поява й їх володіння зробили дуже багато. Не так важне навіть є те, що створили на Україні імперію остроготів (правдоподібно, їм завдячуємо заснування Києва). Важливіше, що це був первень північно-західній, інший від дотеперішніх південних - трипільського, еллінського та домішок іранської і римської. Значення південних впливів так окреслює протоісторик:

"В історичній добі приходили впливи еллінські, іранські, навіть римські, але це здебільшого було, так би сказати, нове, поправлене й доповнене, видання старих традицій, що жили вже в нашій народі здавна й увійшли в плоть і кров на нашій території; вони тому й приймалися легко, що не тільки не суперечили попереднім, а навпаки - були це наново підчищені, поправлені та осучаснені старі, милі знайомці".

Отже, змішання південних елементів з праукраїнцями не нищило соціальної структури головної маси населення України - селян-хліборобів, що zostавалися по них, правдоподібно, матріархальною масою. Південні домішки не змінювали обличчя праукраїнців. Зміна прийшла з півночі.

Власне перевороту в цій масі довершили германи, готи, племена з півночі.

Треба думати, що готи, ці напівкочові племена, не прийшли як нагла навала, як носителі знищення і спустошення. Коли б так було, тоді б утеча й ховання трипільців на довший час унеможливило б або й взагалі не дозволило б злиття обох груп населення. Перебування готів (300 років найдовше) було б закоротке в порівнянні з тими глибокими слідами, що вони zostавили в українській расі. Взаємне проглинення і впливи відбувалися поволіше і тому основніше. Можливо, зрештою, що германи були заслабі для іншого кермування краєм.

Але вони були сильні своїм характером, сильні своїм почуванням спільноти та дисципліни й виявом цього - організацією. Германи, готи мали спеціальну здібність до військової федерації і до творення військових союзів. Зрештою, є це прикмета майже всіх германських племен. Пригадаймо, між іншим, що взагалі історія германів починається від повстання першої військової їх федерації з лонгобардів, семнонів і маркоманів - т.зв. свевів (де Кулянж). Спеціально ж готи мають в історії традиції народу, що дуже вірно дотримує договорів. Так само знаємо, що готи - це єдиний з германських народів, що так легко освоївся з римським способом урядування. Вони не раз були в службі Риму його найвищими достойниками, як, напр., Алярік, що потрапив накинути римському сенатові вибір імператора, свого ставленика. Врешті, їхня психологія була стійка в будові держав: як держава Аквитанія, вони зв'язали себе з Римом договором, і римські автори часто згадують із похвалою про непорушність цього іпаку - одної з підстав сили тодішнього Риму.

Це було геніяльне доповнення до характеру трипільців: вірність і прив'язаність до традиції одних, сполучена з уродженою військовою дисципліною і здібністю до розгалуженої організованості других. Практичність і твердість одних з духом розмаху й абстракції других. Можливо, що організація готської держави і взагалі вплив готів тому так швидко приймалися на Україні, що вони давали стабілізацію і мир між поодинокими трипільськими численними племенами й

державами-містами, досі порядкованими за еллінськими зразками. Готи не були вищі культурно від елліно-трипільців, навпаки, як твердять вчені, готи понесли в західню Європу культуру, перейняту на Україні (Бунаков, Шелухін). Їхня роля була інша.

Готи дали передсмак великодержавности в глибині теренів України, і це вплинуло на психологію трипільців. Однак найбільшого перевороту довершили вони в самій структурі родини. Це відбилося в містерії українського весілля, що символізує перехід від передньоазійського матриархату до індогерманського патріархату. Готи більше, ніж інший первень, змінили структуру населення назовні (велетенська держава) і всередині (соціальний устрій). "Готи принесли трипільцям імена "князь" і "боярин" як імена кермівної" класи, новий соціальний порядок і відповідну до цього родину та родинну індо-германську номенклатуру".

Готи, а властиво остроготи, що ввійшли в українську расу, були своєрідним ферментом, що прискішив багато творчих процесів у праукраїнській расі. Передусім готська організація життя прискішила витворювання української мови. "Витворювання це почалось іще, мабуть, у II тисячолітті перед Христом, там, де стикалися трипільські та дунайські хлібороби з траками, іллірами, італіками, кельтами і іншими індогерманами. Але формація мови за готів мусила дуже раптово піти наперед, власне, тоді, коли змінено соціальний устрій" (Щербаківський). В кожному разі, спадкоємці готів, анти і слов'яни, в VI і VII вв. по Христі говорять уже праукраїнською мовою, а св. Кирило й св. Methodій, перебуваючи в Криму, характеризували вже мову Києва як одну з найбільш витончених і гнучких мов.

За готських часів понтійське мистецтво двинулося з занепаду, його звириний стиль малоазійського походження вподобали готи. Цей стиль, як готське мистецтво, рознесли готи з України по цілій Європі. Готи також прискіпили християнізацію України, і самі взяли в ній діяльну участь. Тим легше це було їм зробити, що християнство, як витвір арійського духа в Месопотамії, занесене семітами над Середземне море і врешті оформлене еллінами й римлянами, було дуже близьке по духу праукраїнцям. Таврія, Кубанщина, Причорномор'я вже в VI-VII століттях були християнські. Правдоподібно, засяг його був більший, і визнання християнства за державну релігію Київської імперії наступило б раніш IX століття, коли б не неприхильне становище поганської варязької династії (Святослав Завойовник).

Дехто з істориків твердить, що пізніші два слов'янські племена - поляни і деревляни - є найближчі до готів (С. Томашівський).

Найважливіше - це глибинність злиття готської й трипільської психології. Ніякий первень не ввійшов і не ввійде вже так глибоко в духовність підложжя української раси, як готський первень. Він висловився в найбільш людському, найбільш індивідуальному і найбільш вільному в заложенні ритуалі, що має раса, - в ритуалі весілля. Це - містерія, що символізує споєння двох велетенських сил раси - мужеськості й жіночості. Містерія ця має остаточне значення в формуванні раси. Споєні в ній трипільський, готський, а також еллінський первні дають один із найгарніших ритуалів людства. Освячений церквою, ритуал цей триває й досі скрізь, де перебуває українська раса, як символ її одности.

39. УТВЕРДЖЕННЯ РАСИ В КИЇВСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

Трипільський, еллінський і готський первні наситили й створили обличчя раси, дали їй відрубність і живлові традиції. Зате лишень від київської імперії, що зросла на цих праукраїнських традиціях, починається блискучий семисотлітній період свідомої експансії української раси. Ця староукраїнська імперія не створилась випадково. Сам Київ виріс із трипільських селищ, із еллінського Метрополісу, готського Данапарстадиру (М. Думка). Територіяльна експансія цієї держави, що мала за вісь Дніпро, може бути окреслена трикутником: узбережжя Фінської затоки брама до Балтії і тракти до північного Сибіру; Балкани - брама до Візантії і Середзем'я; долишня Волга, Каспій, Закавказзя - брама до Ірану. Часті походи додали рису суворости цілій культурі Києва.

Культурна експансія сягала далі, ніж територіяльна. Допомогло в цім багато раннє прийняття Києвом християнства. Коли ще Святослав Завойовник слухати не хотів про християнську релігію, то вже його спадкоємці вважали за ціль свого життя провадити хрестові походи. Пригадаймо собі тільки велику кількість святих Києва, що їх замучено прамосковитами, як св. Кириак в Суздалі, св. Леонтій в Ростові і т.д. Поширення християнства на величезні простори (передусім серед

московсько-фінських племен) стало завданням раси. Це вплинуло на характер, подібно як хрестові походи дали забарвлення духовності Англії й Франції. Не лишень суворі життєписи "Київського Патерика", але й законодавство "Руської Правди" характеризують ті часи. Київ - це культурна вісь упродовж кількох століть для земель між Балтією й Уралом. Не можна взагалі студіювати, скажімо, польського законодавства чи московських християнських традицій, не узгодивши головної ролі Києва.

Татарсько-половецьке лихоліття (зрештою, не таке спустошливе й велике, як уважано досі) знищило силу окремих князів і хоч принизило сам Київ, але уяскравило ще більшу тугу за єдиною великою владою для цілої раси. Туга ця є і в "Слові о полку", і в "Плачу о погибелі". Туга ця є і в зовнішніх змаганнях династії від коронації папою в Римі Ізяслава й Ірини на королівський престол у Києві (1075 р.) аж до коронування Данила (1253) та його цілого королівського роду. Недарма так полювали москалі в 1915 р. (під час окупації Галичини) за цією короною Данила. Це ж бо символ того, що завжди може відродитися в расі: стремління об'єднатися під авторитетом власної влади.

Корону заповідала, занепадаючи в XIV столітті, велика київська держава дальшим українським поколінням як символ власної історичної місії. Свідомість своїх політичних традицій відтоді живе в українській еліті й масі аж до кінця козацької державності (скасування Гетьманщини в 1834 році). Дещо затьмарена в XIX столітті, ця свідомість відроджується наново по великим здвигу української раси, розпочатим у 1917 році.

40. ЗНАЧЕННЯ ДОМІШОК

Коли первні раси злилися в одну цілість дуже ґрунтовно і діють більше в підсвідомості одиниць і мас, то домішки раси діють більш поверхово та зачіпають у своїм діянні переважно не цілу расу, а лишень її окремі групи. Тим самим і вплив їх не завжди є тривалим у часі, отже, вони мало додають до характеристики чистоти раси.

Однак їх значення є велике. Ними не раз можна пояснити ту чи іншу духовну еволюцію еліти (напр., самодержавство в устрої Пантикапею впливами іранської домішки), психологію окремих провінцій (напр., Кубань - кавказька домішка, дакійська в Бесарабщині), врешті ті чи інші зміни в духовності українців-осадників на нових теренах.

Треба розрізняти два роди домішок. Один має значення фізіологічне - таку домішку можна викрити біо-антропологічними способами. Це - домішка крові. Вона повстає найчастіше з просочування.

В житті рас і в діянні еліт, однак, відіграє не меншу, а може, й більшу роллю домішка імпрегнацією, духовним відбиттям.

Такою домішкою, духовним відтиском є римські впливи в англо-саксонській расі. Ані в мові, ані в крові їх не дасться виразно ствердити, але дух Риму є наочний у формації англійської держави і англійських міст. Діяв тут вплив успіху переможців, атмосфера захоплення їх культурою. І дарма, що римляни, властиво, окупували лишень частину Британії, та й та окупація тривала лишень триста літ. Римський спосіб думання зріднився назавжди з духовністю праанглійців, піктів. Знаємо, що Британія була найбільш спокійною колонією Риму, і Рим покинув її не через незадоволення краю, лишень з потреби стіснити свої границі перед нападами варварів. Тут домішка, імпрегнація була добровільна, позитивна.

Але ми можемо говорити в формації раси й про іншу домішку-імпрегнацію, що повстає з нехиті расових первнів до цієї домішки. Така домішка витворює відпорність. Це домішка-імпрегнація негативна. Візьмімо, зрештою, приклад, що мав і має місце в Європі, з імпрегнацією французької духовності в формі французької революції 1789 р. На російську ліберальну інтелігенцію, а пізніш і взагалі на справи Росії (большевизм) вплинула вона безпосередньо, відтиснувшись позитивно. Ідеї французької революції прийняли російські теоретики XIX століття без застережень до наслідування аж до часу втілення їх у большевицькій державності.

Цілком інший відтиск зробила французька революція на духовності британців. В Британії імпрегнація була негативна. Там прийняли цю домішку англійці як факт жахливої зради традицій власної раси, як огидний, кривавий примітивізм інтелектуалів-кабінетників. Однак факт французької революції вплинув на еліту Британії. Вияснивши небезпеку деяких своїх суспільних явищ (процедура карна, праця малолітніх і т.п.), англійці змінили їх на краще, асекуруючись від

несподіванок.

Вартість домішок завжди є нижча в обличчі раси в порівнянні з її первнями. Не раз домішки можуть навіть супротивитися первням раси, що діють безперервно й є підставою самого існування раси. При творенні тих чи інших духовних синтез в еліті дуже важливо мати це на увазі. Нерегульовані домішки можуть бути великою небезпекою для існування еліти раси, а навіть загрожувати самій расі.

Властиво, стремління до свідомої гармонізації домішок раси й є одним із головних завдань політики раси. Крім того українські расові домішки спеціально є важливі для окреслень окремих областей і провінцій.

Але займімось короткою характеристикою головних домішок української раси.

41. ДОМІШКИ КОЧОВИКІВ

Кочовики (татари, половці, печеніги, гунни і т.д.), що перебували на території України, завжди були культурно нижчі від корінного населення і тому заслуговують на назву "варвари". Отже, можливість домішки варварів треба брати з великим застереженням.

Насамперед народи арійські дуже нелегко сприймають домішки неарійців (а такими були кочовики-варвари). З другого боку, за законом Менделя, домішки в антропологічній расі дуже швидко є еліміновані. Що ж до психологічної раси, то на домішку варварів-кочовиків є ще менше підстав. Варварські народи, маючи вбогішу й примітивнішу культуру, швидше підпадають дифузії вищої осілої культури. Так сталося з домішками монголів і манджурів, що дуже швидко скитайчилися в китайській расі, не змінивши її в ні в чому.

Деякий дефетизм панує серед деяких інтелектуалістів, що дозволяють собі думку про можливість значнішої домішки кочовиків, скажімо, хоч на окраїнах України. Спричинюють ці домішки: пограничність України, вага степових її просторів як доріг кочовиків, велика кількість окремих варварських племен, пажерливість їх наїздів. Розгляньмо ці чотири причини.

Кордони України (особливо східні й південні) не можемо трактувати як кордони Європи, а тим самим спеціально наражені на небезпеки наїздів. Правда, в понятті деяких європейців, напр., Гобіно, кордоном Європи був Дніпро; для інших (еллінів) лівий берег Дону був уже азійським. Не будемо сперечатись щодо окремих погранич, але пограничним краєм європейського світу уважали ми, як уважають самі азіяти ще від часів Джінгісхана, Туркестан. Ця країна дійсно була наражена на безконечне число наїздів і схрещень воєнних шляхів з Малої Азії, Європи, Монголії й Китаю. Зрештою, і з культурного боку в цьому цікавому краю уживаються обіч, наприклад, китайські і елліністичні впливи. Що ж до кількості наїздів, то Україна не мала їх більше впродовж своєї історії, ніж Франція з її нападами галлів, а потім германських народів, норманів, арабів і т.д.

Роля степових доріг взагалі перебільшена в українській історіографії, як показують останні дослідження українських географів. Степове пасмо переходило понад морем і було дуже вузьке, порівнюючи з цілою територією України. Лишень вирубування лісів значно посунуло границю степу на північ та спричинило навіть висихання деяких рік. Але це сталося досить недавно, заледве кількості літ тому.

Знаємо з еллінських джерел, наприклад, що зараз від гирла Дніпра на схід лежала країна, що її елліни звали Гилея, густо вкрита великим лісом (В. Щербаківський). Знаємо також, що ріки Київської Русі були повноводніші, ніж тепер, через велике заліснення краю (Вернадський).

Врешті, сучасна українська археологія категорично ствердила, що, не дивлячись на присутність кочовиків, зносини українських земель із північним і чорноморським узбережжям ніколи не переривались.

Далеко тяжче уявити собі пересування таких кочовиків через незнайомий їм терен, цілком або частинно заліснений. Нехай би навіть ці великі маси людей і не загинули в тих умовах від хвороб, голоду й бездоріжжя, посуваючись тисячами кілометрів ворожої землі. У всякому разі. вони мусили б дуже поволі пересуватись, що цілковито знижувало б їх головну вартість - швидкість руху. І це все мало б відбуватися серед ворожого населення, де мешканці добре знають усі властивості й небезпеки терену. Пригадаймо собі, чи цілі монгольські корпуси не нищили свого часу мешканці Горських сіл у Карпатах, - затопивши варварів у проваллях, загаченими на деякий

час гірськими потоками. "Погибоша, аки обри" - це не одному кочовицькому племені було пересторогою на Україні.

Дуже велика кількість наїзників могла б іще дещо заважити в цих домішках варварів. Цифри? Ба, навіть тепер трапляються дуже перебільшені, навіть у наших часах великі маси в своїх посувах гіпнотизують статистиків. Наприклад, Ліга Націй опублікувала в 1930 р., що у Франції перебувають 400 тис. москалів-утікачів. Тим часом офіційна, адміністративна французька статистика нарахувала в своїх звітах від 1926 до 1932 рр. лишень 80-100 тисяч москалів. А що ж говорити про часи минулі?

Історики при обрахунку сил варварів треба пригадати слова стародавнього арабського історика Ібн-Халдуна: "Коли справа йде про силу якоїсь армії, то треба завжди сподіватись, що історики подадуть багато неправдивих і перебільшених даних. Треба завжди не довіряти таким цифрам і таким словам, як "кількість їх переходить усі границі того, що досі знало людство". І далі Ібн-Халдун спокійно налічує, що армія ізраелітів царя Соломона мала не 600 тисяч вояків, а не більш як 12 тисяч піхотинців та 1400 кінноти.

Число кочовиків-варварів дуже легко подавати на 200-300 тисяч вояків, крім жінок і дітей, як то охоче роблять історики й історіософи. Недарма найблисучіший з польських істориків Гурка почав з усміхом (і науковою метою) "роззброювати" такі орди. Тоді виявилось, що, напр., на підставі кримських реєстрів кримчаки ніколи не могли нападати в числі 200 тисяч. Найбільша їх кількість могла бути 20-30 тисяч завойовників. Взагалі, варто б було "роззброїти" і такого не одного з інтелектуалістів, що пише про "тучі ворогів", і поставити його хоч би при переході новітніми дорогами і при модерній організації 10-15-тисячного корпусу. Тоді б він, може, так щедро не орудував тисячами. Особливо коли б мав на увазі, що, ці кочовики ішли мізерними дорогами або через ліси, болота, хащі й бездоріжжя при дуже нужденнім постачанні.

Чим же пояснити в такому разі існування таких великих чисел в літописах і тогочасних згадках? Ці великі числа кочовиків-варварів показують не те, що Гх було дійсно багато, а сором перед упокоренням, врешті ступінь огиди й відрази до них. Дуже можливо, що це було також і своєрідним *metemento* пропаганди київською елітою пробудження відпорности серед своїх мас. Так робили і римські історики, подаючи перебільшену оцінку кількості варварів-напасників. Це в кожному разі цифри, що характеризують враження ненависного кошмару. Врешті вони є доказом абсолютної нехіті зливання української духовности з жовтолицями.

Зупинившись над явищем психічної нехіті, поставимо питання: чи взагалі інвазії насильників, що тривають назагал недовго, ' можуть дати расі якісь визначніші домішки? Такі речі діються і в наших часах, отже, легкі до спостереження. Власне, тепер французи зайнялись дослідженням, як далеко жорстока німецька окупація під час великої війни змінила їх расу. "Одноліта окупація, - каже Марсіал, - чотирнадцяти французьких департаментів від 1914 р. до 1918 р. не довершила ніякої домішки, і так само окупація лівого берега Рейну союзниками після війни дала дуже малу кількість одружень з німкенями. Психологічний стан - це надзвичайно сильна перешкода в відношенні до домішок".

Треба раз назавжди покинути твердження дефетистів, що, замість того щоб шукати в собі джерела власного державного дефетизму, шукали його в зовнішніх умовах, напр., у пажерливості кочовиків-варварів, чи в ситуації "чайки при битій дорозі". Чи ж не був далеко більше при битій дорозі терен Пруссії, чи ж не переходили вбхід через Ляманш гості й до затишного острова британців? Недарма сміється вже згаданий історик Гурка із своїх земляків, що приписують упадок польської держави "пажерливості сусідів". З пажерливістю кочовиків-варварів давала собі раду українська раса, зрештою, сама досить пажерлива..

Треба ствердити, що наїзди нічого не дали особливо важливого для формації української раси. Напр., тепер, коли зникнення кримських татар іде швидкими кроками, можемо зробити підсумок їхніх 300-літніх наїздів. Це ж кочовик-варвар, що найдовше сіпав українські землі. Як стверджують антропологи й етнографи, сліди ці є ніякі. Те саме, правдоподібно, було і з іншими кочовими народами, що переходили через досить вузьке причорноморське пасмо, як гунни, скити і інші номади. Треба підкреслити, що кожен з них зокрема перебував на території України значно коротший час, ніж перекопська орда в Криму. Зрештою, В. Щербаківський дає докладні пояснення, чому так сталося: "Дикі номадські народи винищували в наших степах хліборобське населення,

що втікало перед номадами й тому не могло перейняти їхніх культурних здобутків, - вони не пасували до хліборобства і були нижчі від культурного рівня осілих людей. Археологічне знайдено матеріальні, культурні останки цих номадських народів здебільшого в степах, і вони обрисовують границі кочовиськ цих народів. Ще менше слідів могли вони внести в духовну скарбницю українства".

Далеко важливіші наслідки, ніж наїзди, дало змішування шляхом повільного, взаємного просочування. Але то не були кочовики. То були домішки, що зазначилися в психіці окремих земель чи окремих періодів історії України.

42. КЕЛЬТСЬКА ДОМІШКА

Це є найважливіша домішка української раси, і значення її є безпосереднє по первнях раси. В формації цілої раси кельти участі не брали.

Войовничі й неспокійні кельти дали багато взагалі європейцям від Британії й Провансу з його Civitas Ruthena аж до княжого Галича, а навіть сліди їх походів лишилися і в Малій Азії (Галіята) В кожному разі вони відіграли велику роль на Україні в III-V віках по Христі як військова сила.

Уже в еллінів знаходимо сплутання географічної назви для мешканців Чорномор'я - скити і кельто-скити. Новітні досліді українських учених виявили багато кельтських назв місцевостей на південно-західних землях України. Відгомін кельтських походів є й у перлі епосу Києва - в "Слові о полку". Знаємо теж і про лист папи Іоанна XXII (1320 р.), де навіть про Київську Русь говориться як про кельтів-галлів.

В поняттях Риму V віку є безперечний зв'язок із назвою "кельт" і "русин". Король русинів (Rex Ruthenorum) Одоакр, що в 476-490 рр. кермував цілою Римською імперією і що був властиво королем кельтів, дав стару традицію козацьким літописцям. Ще в літопису Самуїла Величка (XVIII ст.) зустрічаємо слова про побілу козацьких предків над "ветхим Римом" і володіння ним упродовж 14 літ. Подібні традиції (про походження русинів від кельтів з Фландрії чи Аквитанії) у XVII столітті знаходимо і в офіційного історіографа Людовика XIII (Jague de Charon). В кожному разі домішка кельтської крові, особливо до південно-західної області України, і, можливо, північного побережжя Чорного моря, є значна. Дуже своєрідний характер, зрештою, хоч би такого Поділля, дає підставу називати цю частину краю українським Провансом, чи Гасконню. Зрештою і такі назви, як Сян, Кобрин, є кельтського походження.

В новітніх часах акад. М. Грушевський так само підкреслив домішку кельтів в українців, але вважав цю домішку тільки духовною імпрегнацією. Більше значення прив'язує до кельтів дослідник джерел України проф. В. Пархоменко, який твердить, що одним із головних складнів первісної культури України була "латинсько-кельтська культура".

Поза увагою істориків, маємо на цю тему працю одного з визначних українських правників і істориків українського права, де автор твердить без застережень, що кельти є "одним із предків українського народу" (С. Шелухин "Звідкіля походить Русь. Теорія кельтського походження Київської Руси", 1929). Врешті маємо й кельтську теорію повстання одного з найстаріших гербів в Європі - українського державного герба.

Духовність кельтів є дуже виразна особливо на тлі готської чи еллінської духовності, і тому можна твердити, знаючи українську психологію, що в ній вони не займають панівного місця. Правда, не раз обсервуючи деякі групи українців, доводиться пригадувати загальну характеристику кельтів, що її дав римлянин Страбон:

"Вони збираються в групи, чи юрби, щоб іти в бій, і це все роблять галасливо й без усякої організації, а тому легко падають під ударами тих противників, що вживають проти них стратегії". Однак, піддані добрій організації, в карбах докладної дисципліни, кельти завжди були одним із найбільш творчих елементів Європи.

Великим багатством української раси є те, що в ній, обіч її потужних первнів, на південнім заході її знайшлася й дуже живлова й багато обдарована кельтська духовність. Це домішка, що в свій час спричинила зріст і Франції, і Британії.

43. РИМСЬКА Й ТРАКІЙСЬКА ДОМІШКИ

Староримські впливи в світі не були сильні домішкою крові (подібно як тепер британські в

колоніях). Римляни впливали на причорноморські, галійські, іберійські чи британські народи передусім - імпрегнацією, сильним враженням від вищості своєї військової та адміністративної організації.

Рим, як духовність, з його етруським підложжям, наближеним до егейського й трипільського, в повній гармонії надавався до змішування з праукраїнськими первнями. Землі на південний захід від Дністра - Карпати, Ужгородщина, Буковина, а також вужче Чорномор'я, не раз дають доказ римської імпрегнації у своїй психіці.

Проте треба думати, що на цілості українських земель імпрегнація не була глибока. З одного боку, сильніший і давніший елліністичний первень, як і скрізь, де він був, послаблював впливи римської культури. З другого боку, безпосереднє зіткнення Риму-держави було тільки на частині українських земель (Кубань, Крим, гирла Дніпра, Богу та землі між Дністром і Дунаєм) і то в досить короткім відтинку часу (два-три століття). Були це землі для римлян не менш далекі, як імлістий Альбїон, і землі, виставлені спеціально на військову небезпеку. Фортеці й залоги грали тут головну роль, менше значила тут уміла адміністрація великих теренів, як то було в Галлії, Британії. Торгівля, а переважно й адміністрація зоставалися за час римської влади в руках еллінізованих місцевих людей.

Далеко важливішою імпрегнацією державного Риму був вплив римського права на українську державність. Знаходимо її на по-чатках двох українських державностей: Великого Києва і Запорозького Ордену. В 911 р. Олег, нав'язуючи переможеним візантійцям договір, подає, як руське київське право, майже дослівний переклад з XII римських таблиць (С. Шелухин). Отже, закони про спадщину, такі важливі для формування збірної психології раси, мав Київ із Риму.

Так само на початку козацької державности военні підстави її були взяті з Риму. У книжці Симона Старовольського з 1640 р. п.з. "Institutorum Rei Militaris" знаходимо підкреслення, що запорожці і взагалі українські козаки тому є одним з найкращих військ, що навчання їх є за римськими зразками, а бої провадять вони за римською військовою наукою. Про спільність багатьох термінів козацтва з римськими можна б також багато сказати. Поза тим, що й "Руська Правда", за виразом С. Шелухина, не раз "дихає римським правом", поза безперечним впливом на орден і взагалі козацьку культуру, треба пригадати ще й про існування багатьох норм звичаєвого права, спільного українцям і римлянам, як, напр., "casus notabilis" (С. Шелухин) і т.д. Цікавим теж є закид київській культурі, кинений колись московитами (Суздальський Літопис з XIII СТ.), що вона "безсоромно бере від мізерних римлян" навіть їхні убори.

На західно-південних землях (Бесарабщина, Буковина) легко можна зауважити трако-дакійську кровну домішку. Траки, споріднені в підложжі з населенням України, дали деяке забарвлення мистецтву тих земель. Треба підкреслити, що тракійські племена перебували на чорноморським узбережжі та на всіх українських землях аж по Кубань уже в першій тисячолітті перед Христом. Нахил їх до міського життя був великий, і тому було багато траків серед архонтів і вищих достойників Боспорського царства. Пізніше багато волоських і молдавських аристократів було на службі спочатку Києва й Галича, а пізніш Чигирини, Ба-турини й Глухова. Немало волоської крові пливло й у жилах українських аристократів (як, наприклад, у Гоголя). З усіх сусідів сучасної України люди трако-дакійського походження найлегше розпливаються в українській расі. Проф. Ст. Рудницький ствердив, що на західно-південному відтинку колонізація українців постійно й цілком натуральним способом посувається в напрямі на Дунай.

44. ІРАНЬСЬКА Й КАВКАЗЬКІ ДОМІШКИ

Коли попередні домішки були домішками сучасних Галичини, Буковини, Бесарабії й Херсонщини, тільки частинно охоплювали Причорномор'я й Крим, то-ці дві домішки потрібні головним чином для характеристики Донщини, Кубанщини й почасти Тавриди. Як твердять етнологи, там можна викрити вплив іранців (сарматів) з південного сходу. Вони принесли обмеження прав жінки в подружжі й нову релігію мітрайську, таку, зрештою, пізніше популярну серед римських легіонерів. "Міг бути принесений і колядковий епітет Даж-бог. З ним зв'язане було й іранське Різдво, цебто народження Мітри, завойовницького, місіяністичного бога. Тоді ж таки, мабуть, було принесено й іранське слово "цар"; це взагалі був перший прихід іранців, які на сході України мали великий вплив на Боспорську державу (з головним містом Пантикапеєм).

Цікава доля осетинів, що з народу надозівського став кавказьким і зв'язує (як, зрештою, і багато

інших ниток) населення над Доном і Кубанню з Кавказом.-Свого часу кавказькі народи сягали своїми впливами на ці терени. Та під натиском Києва (князівство Тмутаракань) кавказці відійшли раз і назавжди в свої гори.

Про більший вплив кавказців на чорноморських осадників не можна говорити. Великою перешкодою взагалі для впливання чи злиття цих народів з українською расою є мусульманство. Ненависть мусульманства до людської подобі в релігії (наприклад, там заборонено робити образи людей, щоб не викликати єреси) супротивиться передусім героїчному поняттю людини в елліністичній первні України. Одною з підставових правд еллінізму є, власне, те, що людина завжди може бути осідком божої ласки, а її характер - виявом божої волі. Власне, цей первень глибоко ввійшов в українське християнство і взагалі духовність.

45. НОРМАНСЬКА ДОМІШКА

Норманська домішка крови, що її вияв хочуть бачити деякі дослідники в білявих дітях наддніпрянських сіл Полтавщини й Київщини (Тараща), була правдоподібно незначна. Норманів-варягів не було на Україні в такій великій кількості, як кельтів або навіть і римлян. "Варяги (само слово це означає войовників) були дуже мало культурні, вони були купцями-войовниками. Коли вони осіли в українських городах, то попали в осередки значно культурніші" (Щербаківський).

Коли прибували з півночі нормани на своїх човнах-дакарах (морське судно на 32 весла, так дивно подібне до морських "чайок" козаків), - це було або наймане військо, або короткотривалий напад банд.

Нормани, відважні моряки, вояки доброї школи й своєрідні будівничі, на заході осіли головно в двох країнах, в Англії і Франції, і це немов дві течії їх впливу. У Франції, закріпачивши селян, заклали вони окреме князівство, землю, дуже чужу для лігуро-кельто-латинської решти краю, що лишень у XIX столітті почала офранцузуватися (Марсіял). Навпаки, в Англії нормани знайшли расову співзвучність - вони внесли в англо-саксонську духовність авторитет, ієрархію і навіть мову.

Імпрегнація норманів в українській расі є наближена до англійського типу. Можливо, що їх духовність знайшла глибокий відгук у готському елементі раси. В кожному разі норманська династія (що швидко злилася з культурою Києва) дала дуже багато для розвою експансії української раси. Цікаво, що сам початок кермування норманів описаний слово в слово однаково і в київському літопису т.зв. Нестора, і в аналогічній англійській хроніці Відукінда. Можливо, відіграла тут ролю подібність династичної політики. В кожному разі, нормани дали Києву цю найблискупішу династію, яка коли-небудь існувала між Балтією й Уралом. Недарма ж московити, закладаючи в 1613 р. нову династію в Москві, щоб надати блиску спадкоємцям Романа Кошки-Романовим, випроваджували Гхній рід від норманської династії Києва.

46. ЖИДІВСЬКА ДОМІШКА

Жидівська домішка з крови (антропологічна) є незначним чинником. Важливою натомість є релігійна імпрегнація (юдаїзм) і врешті психологія (типового посередника).

Антропологічну домішку жидівства назагал не можна устійнити з огляду на те, що жиди не творять расової одности. Піттар (Pitard), один із найбільших сучасних антропологів, цілковито відмовляється від окреслення жидівського типу. "Довгоголовий чи широкоголовий, - питається він, - високий чи низький, білявий чи чорнявий, блакитноокий чи чорноокий?" Знаємо, напр., що у польських жидів дуже розповсюджений т.зв. нордійський тип. Знаємо про чорних жидів в Абисінії, жовтих у Китаю і т.п. Властиво, є це 15-мільйонна релігійна діаспора із своєрідною психологією. Можливо, зрештою, що таке середовище мішанців (їх є серед жидівства найбільше) саме тому є посередником серед рас і народів. Остання прегарна праця археолога-орієнталіста Отрана (Ch. Autran) п.з. "Мітра, Зороастер і арійська передісторія християнзму" (1935) дає докази, що і в релігії жиди не відіграли іншої ролі, як посередників, що перенесли великі ідеї зороастрійського, арійського Ірану (апокаліптизм, відкуплення, месіанізм, воскресення і Страшний Суд, янголи й демони, пекло й рай) до християнства через Біблію.

Як міцні релігійно-матеріалістичні колективи (кагали) жиди були використувані українською владою там, де треба було швидко організувати якісь ширші торговельні організації.

Найвизначніший український дослідник жидівства Михайло Тимофіїв каже: "Жиди користувалися

цілковитою свободою і, будучи прибічниками київських князів у фінансових справах, діставали від них чимало полегш і привілеїв. Святополк (1093-1113) вперше вводить соляну монополію, яку відразу ж віддає в оренду жидам". Знаємо також про прихильне відношення до жидівських агентів Ярослава Мудрого.

За часів козацької державности по нещасливим для жидів полонофільстві приходять вони на службу й до українських гетьманів. Перший Богдан Хмельницький досить широко використовує жидів для своєї держави. Тимофіїв навіть докладно окреслює цю Богданову державницьку традицію у гетьманів XVII і XVIII ст: "Жидів не любили, але давали їм можливість працювати, стараючись використовувати для держави їх здібності як фінансових агентів" ("Жиди й народне господарство України"). Зрештою, про відношення української раси до жидів в XVII віці знайдемо в актах такий звіт: "І багато жидів перехрещуються і постає до війська Хмельницького, а ляхи, хоч і хочуть хреститися, та їх не приймають і всіх побивають" ("Акти Юг.Зап.Р.", 1648).

Серед українців-інтелігентів XIX століття були два роди відношення до жидів (тоді до 3 мільйонів на землях України). Перший був беззастережно прихильний. Прикладом цього може бути Дмитро Донцов, що в 1911 р. виступив проти антисемітизму українських націоналістів, а 1906 р. стояв на чолі боївки для оборони жидів проти антисемітів у Києві (див. про це його спогади "1906 р. у Київ", "Наш Голос", 1911). Інше відношення, обережне й недовірливе, висловив Михайло Драгоманов, що писав в 1875 р.: "Жидівське питання заключає в собі слідуєчі проблеми: а) жиди уявляють з себе елемент, що не творить цінностей; більше чи менше всі вони можуть бути підведені від категорію купців, б) купців цих є забагато, а тому утримання їх коштує задорого робочим станам населення". Далі Драгоманов називає жидів "громадою з відсталою релігійною культурою", що має ціхи паразитизму, бо не визнає законів конкуренції.

Під час переломних років 1917-1923 жидівство дуже потерпіло на землях України. Цілковиту ж ліквідацію жидівства на Україні може спричинити сучасна совітська політика. Совіти цілком змінили стан розпорощення жидівства по краю, що є завжди таким важливим для жидівських кагалів-посередників. Сучасне жидівство під Совітами або є виділене в спеціальних, дуже недовірливих колоніях (Біробіджан, Крим), або є в совітській адміністрації Сталіна. В кожному разі, кагал там знищений.

Духовна імпрегнація жидівства є невелика. І досі проти української раси виступають особи жидівського або мішаного походження (Кагановіч, Радивіл, Клушинська і т.д.). З другого боку, одна з московських генеральних ідей, зв'язана з антисемітизмом, прийнялася на деякий час серед чорносотенців на Україні (1907-1917), а також і серед деякого з сучасних інтелектуалістів. Це пропагування т.зв. "Протоколів сіонських мудреців", фальсифікату з сатири М. Жолі, зробленого на замовлення московської політичної поліції.

Проте окремих осіб жидівського походження бачимо в сучасній українській літературі чи політиці. Були вони серед Старої Громади (Беренштам) і соціалістів (Гехтер). В недавній державній добі жиди були членами і монархічного (мін. Гутник), і республіканського (мін. Красний) українського правительства. В УГА був жидівський пробойовий курінь. Врешті, Центральна Рада дала їм культурну автономію, щоб хоч частинно спаралізувати в них комуністичні московські симпатії.

47. ІНШІ ДОМШКИ

Звернімося до двох найменш важливих для української раси домішок. Вони прийшли пізно, не діяли постійно і від початку зустрілися з дуже неприхильними відрухами раси, на що маємо свідоцтво не тільки в психології села й фольклорі. Проте одне й друге джерело домішок дали деякі психологічні комплекси в українській історії, а також дещо вплинули на українську еліту.

Про якісь впливи московського народу ("великоруси", "царські люди" і т.д.) тяжко говорити. Поняття цього "народу" самі московські історики неохоче розглядають ближче. Кільканадцять урало-алтайських номадських племен без культури й держави підбили київські, а пізніш новгородські культуртрегери в X-XII ст. і християнізували, нав'язавши їм богослужбову мову Києва, кріпацтво (для ліпшого економічного визиску) і назву, що вказувала на приналежність до Києва-Руси ("руські").

Монгольське поневолення, що тривало в них найдовше з усіх європейських народів, дало їм

спільне глибоке відчуття святости влади, хоч би й найбільш брутальної, а зате презирство до індивідуальності своїх і чужих людей. Від половини XVII частинно, а від XVIII століття цілковито (встановлення назви "Росія" в 1722 р.) народ цей навіть зрікається власного імені й обличчя, і так не дуже усталеного двома-трьома попередніми століттями, і йде під керму безгрунтової еліти мішанців Петербургу. Чисто московський традиційний націоналізм від протопіпа Аввакума в XVII ст. аж до Леонтєєва в XIX ст. був гнаний і поневірюваний центральною владою, що врешті на початку XX ст. створила адміністративно-воєнне поняття Росія, а не національно-індивідуальне - Московія. Східська Москва в цій хвилині - це лишень адміністративно-поліційно-воєнний центр. З трьох підстав Московії зосталась тільки насильницька влада: християнство, не зв'язане органічно з номадським фінським субстратом, упало, богослужбова мова Києва, що стала підставою т.зв. "русского языка". - в розкладі. Знищення центральної влади в Москві правдоподібно привернуло б на тих землях із XIII-XIV ст. німецького пов'язання кільканадцяти поганських фінно-уральських племен з досить численними, чисто фінно-уральськими островами, які навіть у межах Східців мають свою автономію, такі, як республіки чувашів, черемісів, мордві і т.п.

Зрештою, сам факт впливу московського народу як маси є дуже недавній. Лишень у XVIII ст. порожні простори між Московією і козацьким краєм виповнили українські колоністи (Слобожанщина). Там, де зіткнення було давніше, як на Сіверщині і Донщині, обидва елементи не змішуються.

Взагалі, не знати, чи московини в своїй масі мають якийсь експансивний розмах на захід і південь. У XVIII і XIX століттях, всупереч намаганням Петербургу, вони не виявили цієї здатності, хоч воєнна й адміністративна влада цілими стадами переганяла москвинів на Слобожанщину, над Чорне море, Бессарабію і Крим, щоб хоч трохи обмежити натуральну експансію українців. Та головна маса москвинів (4 центральні губернії) є обезсилена: 1) нівелізаторським антимосковським способом правління (пригадаймо тільки еміграцію в XVII віці дуже цінної релігійної групи "раскольників", що нагадує еміграцію тугенотів із Франції); 2) примусовим вигнанням до колонізації, наприклад, до Сибіру, цілих областей і поколінь; 3) розпорошенням верхів московського народу виключно на адміністрацію серед чужинців, що є найчастіш вигнанням; врешті 4) саме серце того народу. Московська область, завдяки низькій моралі й великому розвою фабрик, ще перед війною 1914 року була вижерта сифілісом, бичем цього розпусного племені.

Отже, фізичних впливів москвинів на українську расу нема ніяких: в історії москвини були заслабою індивідуальністю, щоб впливати й духовно. Імпрегнація з їх боку була дуже незначна і не залишила слідів.

Як відвіку хліборобська раса, українці не мають можливості прийняти московської духовної домішки. Про це знайдемо в книжці В. Щербаківського "Етнографічний тип українця": "На Московщині слідів хліборобства ми не знаходимо раніше IX віку після Різдва Христового, а в Україні ми в землянках знаходимо перепалені зерна пшениці й проса ще з III тисячоліття перед Христом, і при тім в зв'язку з трипільцями або їх культурою, і ніде не знаходимо перерви хліборобства аж до князівської доби, як це видно з розкопів городищ". Одним з найцікавіших висловників московського духа є безперечно М. Горький. Навіть сам характер фінського підложжя свого народу окреслив він, згідно з сучасною наукою, як "народ злодій, волоцюг і розбишак", отже, ловецько-бродячий. В нього, в цього, може, найбільш расового, великого письменника Московії, знаходимо й цікаві описи зіткнення духовності українців і москвинів та абсолютної неспівмірності їх духовностей (хоч би в таких "Шкіцах перехожого").

Далеко важливішою є імпрегнація т.зв. російщини. Це спосіб думання, створений головно петербурзькою елітою, що його головною віссю було адміністрування цілком нічим не зв'язаних з собою територій. По 1917 році на колишній російській території повстало сімдесят національних держав із власним військом і монетою. В так званому "російському типі" нема ніякого виразного расового підложжя. "Росіян" школять, але не родять. Так само й татарин, боярин Борис Годунов, і син німецького придворного аптекаря - Петро Перший, і грузин-клірик Сталін - усі вони є найтипівіші росіяни, бо є найтипівіші адміністратори. Тому русифікація українця є загалом тільки назвою процесу спрощення його індивідуальності до ролі адміністратора, кільця в механізмі Росії.

"Російщина" від князя Безбородька до наркома Гринька - це єдиний історичний вислів сусідства Москви, що, однак, з року на рік тратить своє значення. "Російщення" зв'язане лишень з урядуванням, і не можна його поширювати на цілі українські традиційні вищі класи чи верстви.

Зросійщення окремих магнатів не можна трактувати як унадок цілої аристократії України. Її знищили матеріально (як і в Польщі) голод землі і розвій фабрик, а морально - відпекування від них батьків української інтелігенції (Куліш). Ще менше можна говорити про "зросійщення" взагалі української козацької чи шляхетської еліти. Це був дуже великий віддам української людності: петербурзька статистика налічувала в 1805 р. - 132.687 осіб української шляхти. Це вона, ця шляхта, потрапила в ХІХ ст. ще гостро протестувати проти скасування традиційного українського законодавства, що й зоставив царат для 4 губерній аж до 1917 року. Еліта ця злилася знову з селом, що з нього вийшла (до 1917 р. існували козацькі і дворянські села на Україні).

Зостається, однак, іще одно питання: а чи саме тепер не може відбуватися занецищення москвинами української раси?

Москвини як домішка крові - це явище досі виїмкове в українській расі. Цікавим було, напр., положення московитських сіл (насаджених урядом, властиво, з утікачів від релігійних переслідувань Москви) на українських землях. Українські села цілковито відсепарувались від них. За ганьбу для себе вважала найбідніша українка вийти заміж хоч і за багатія-московина. Найбідніші селяни не наймалися в московитських селах. Московські села абсолютно не змішувались з українськими (чого, напр., не можна було сказати про німецькі, молдавські чи голандські села).

Цікаво, що такі самі московські колонії серед киргизів, уральських і сибірських племен дуже швидко розпливалися серед тамтешнього населення. Так, в основному не раз, що покидали навіть свою християнську релігію для магометанства і навіть поганства. В актах царської поліції упродовж цілого ХІХ століття аж до упадку царату знаходимо багато офіційних донесень про такі факти. Зрештою, і в сучасному журналі "Советская етнографія" знайдемо багато підтверджень цього факту "дерусифікації" москвинів серед поганського населення. Чим пояснити той факт, що обіч розпливання москвинів серед угро-алтайських тубільців є несприймання їх українською расою? Чи не зв'язаність крові з алтайцями?

Виразніше встановив спорідненість московської крові з фінською совітський учений в Ленінграді проф. Е. Самойлов. На підставі його праць, видрукуваних в "Архіві кримінології" (1926, т.1), можна ствердити, що від шлюбу москвина з татаркою або фінкою являються діти з тотожними до батьківських кров'яними групами. Від шлюбу ж москвина з вірменкою чи полькою (отже, не з фінсько-монгольським субстратом) діти не наслідують батьківських кров'яних груп. Тим самим біологічна антропологія підкреслює спорідненість московської крові з фінсько-монгольськими, а не з західньо-південними сусідами москвинів.

Взагалі, останні досліді німецьких авторів (скажім, Саллера з 1935 р.) над кров'яними групами показують, що в українців, як і в цілій західній і центральній Європі, є 90% груп "А", "АВ" та "О", а зовсім нема "В", характерної для москвинів (20%) і взагалі для народів від Уралу до Пацифіку! Таким чином, фізичне змішання, за законом Менделя, дає завжди перевагу українцям з погляду і біологічного, і духовного. Тим самим річ виключена, щоб могла повстати якась значніша московська домішка.

Значення польських домішок теж звичайно перебільшують. Історично не могли вони мати великого значення з огляду на неустійненість самого характеру польськості. Зрештою, звернімося до схеми польської історії, укладеної головно за проф. Курнатовським. Ця схема співзвучна з історією трьох польських столиць, викладеною геополітиком Ф. Буяком, з історією Гнезна-Познані, Кракова й Варшави.

Історія Гнезна-Познані з династією Пшемислідів обіймає історію лишень дуже невеликої частини польських племен. Християнське князівство, основане на балтійським номадським субстраті, тривало недовго і впало під наступом германів та своїх поган, не давши глибших традицій. Далі йде вже "поганська реакція, яка розгорілася на Познанщині, Помор'ї і Мазовії", що мали за сусідів поганських прусаків і поганські, лехитські племена" (Бальцер). Князь Маслав Мазовецький знищив майже цілковито християнство, лишень на невеликому терені на півдні, завдяки видатній

допомозі могутнього володаря Києва - Ярослава Мудрого, утрималося християнство (Казимир Відновитель).

Тут, на півдні, де передньоазійський субстрат є сприятливіший для християнства, під безупинними ударами потужної поганської Мазовії розвивається Краків. На переломі XIII-XIV ст. вдруге рятує це християнське плем'я перед Мазовією галицько-волинський король. Галич і Угри підтримують слабкий Краків супроти Мазовії і чехів, і то так вдало, що, врешті, князь Локетек коронується на короля Польщі. Це, властиво, джерело першого первня польськості, зближеного до своїх дунаисько-лністриянських сусідів, християнського й ієрархічного, навіть досить толерантного. Там торговельні труднощі розв'язують привілеями для жидівства, там зручна дипломатія присвоює собі одну з галузей Гедиминовичів (Ягайло), унешкоджує її литовську (Кейстут) і українську (Витовт Великий) галузі і будує державну унію, зв'язану політичними договорами і торговельними користями. Краківський первень польськості - це найбільш вартісне, що є в ній.

Цілком інший первень принесло перенесення столиці Польщі до Варшави (1633), центру фанатичної Мазовії. Сама Мазовія з її бродячо-ловецьким субстратом, кількасотлітньою війною проти християнства і ненавистю до ієрархічної стабілізації піддалася Польщі лишень у пол. XVI ст. Коли Краків був символом південно-християнського світогляду, що мало різнився від чеського, то Варшава, створена для експансії до Естонії й Литви, стала тільки опертям для колонізаційної експансії до Литви (єдиний народ, що його поляки асимілюють) і торговельно-економічної - на придніпрянські землі.

Світогляд убогої, примітивної мазовецької шляхти (10% населення Мазовії), з її пихою, жадібністю і антитрадиційністю в центральній владі, став другим первнем польськості. Цілу історію Польщі XVII і XVIII ст. можна уяскравити як чергування переваги й боротьби краківського й мазовецького первня польського характеру. Лишень від XIX століття виразнішає і третій, значно слабший, подібний до германського, надбалтійський первень, що антропологічно тягнеться від Балтії вздовж Висли майже до Варшави. Разом із ним приходять і реальний потяг до виходу до свого моря, що з ним зірвав іще Казимир Ягайлонець, надаючи в 1457 р. чужинецькій державі право контролю гирла Висли й узбережжя.

Трудно сказати, чи була якась більша домішка польської" крови до української раси. Рух утікачів - польських селян з-під Кракова в XIV-XVI ст. не полишив слідів на Україні. Знаємо, що на Січі були тільки польські шляхтичі, що йшли туди як до школи (Скалковський). Можна починати рахувати за можливість більшої польської домішки тільки від часів унії в Бресті (1596 р.), коли поляки дістали право набувати землю на Україні. Але по 52 роках Орден і Богдан Хмельницький наново привернули однолітність раси. В революції 1648-1649 рр. загинуло, як налічують польські історики, близько 200 тисяч польських і жидівських осадників'. Можливо, це були перебільшені цифри (жидівські історики подають навіть кількасот тисяч вбитих і вигнаних), в кожному разі, це була велика невдача імпрегнації з Заходу на землі між Случем і Ворсклою.

Правдоподібно, численні відділи і полки українців римо-католиків в армії УНР 1919-1920 р. походили з сіл колишніх польських осадників. Однак іще за Центральної Ради, обіч жидів, і поляки на Україні отримали університети й школи від правительства. Їхня кількасоттисячна меншість, однак, цілковито зникла як національна одність під совітськими урядами Харкова й Москви. Таке є закінчення проби домішки крови, що почалася в XVI-XVII ст. Зрештою, досліді проф. В. Грабського показують, як легко асимілюється польський елемент в українській расі.

Цікаво, чи значною була духовна імпрегнація Польщі, а спеціально в часах відносної політичної рівноваги обох країв, у часах унії?

Про таке перебування в одній державі (унія: Україна (Русь) -Польща - Литва) в своїй політичній синтезі говорить сучасний історіософ поляків К.С. Фрич цілком слушно: "То були три різні народи. Три цивілізаційні сонця їх виховали, і вони в цій своїй одности даремно шарпалися, надарма шукаючи синтези". Ця держава не мала польського характеру, як бідкається Фрич: "Не було польського характеру... Польща не могла жити тоді, бо поповнила добровільне самогубство, розтоплюючись у "річипосполитій трьох націй". Отже, трудно сподіватися, щоб молода неустійнена індивідуальність сусіда могла вплинути на стару українську расу. Через цю неустійненість і новітній будівничий Польщі, марш. Юзеф Пілсудський, в практиці нав'язував

сучасну польську традицію лишень до недавніх часів повстань 1830 і 1863 рр.

Однак імпрегнації спільного перебування в одній державі zostались, лишень вони носять негативний характер. Гурко подає тільки 15 тисяч жидів.

Револуція 1648-49 рр. витворила одну таку сильну негативну імпрегнацію, що ввійшла вже в підсвідомість раси, подібно, як від XV століття є негативна імпрегнація в підсвідомості французів у відношенні до Англії.

Похід польського католицтва, що його символом є теорія П. Скарги і практика А. Боболі, теж витворив негативну імпрегнацію, таку як жива ідея української нації. Ця унія затримала римо-католицтво виключно в польських етнографічних межах.

Врешті третя негативна імпрегнація, викликана антиієрархічністю мазовецької шляхти, допомогла козацтву при встановленні суворої військової організації. Козацька еліта, спочатку маючи надію на розвій у межах варшавської держави, ішла до вивіщення королівської влади, а вкінці вже й до власної держави з дідичністю гетьманів (спроби Б. Хмельницького, І. Мазепи).

Як бачимо, і московська, і польська домішки не вплинули цілком на біо-антропологічний склад української раси. Деякі впливи цих чужинців, однак, зауважимо в психології української еліти. Власне, вкінці спробуємо уяскравити їх найважливішу імпрегнацію, що від одного-двох століть вони накладають на світогляд української еліти.

Мова про річ, яка впливає з самого процесу боротьби молодших рас, опертих культурою на зміст старших, з тими старшими расами. Молодші раси й племена мусять понижувати тих, що з їх скарбниць вони скористали, бо факт позичання, а значить меншовартости, суперечить із їх відчуттям серединности, їх гордістю. Вони, ці молоді племена, є перші, а не той, хто був перед ними перший. Узнання для старої духовности може бути тільки тоді, коли вона, як античні Атени чи Рим, упаде. Коли ж старша раса розвивається і відроджується наново, ці найбільш несприятливі обставини для молодих наступників дають їм жахливе почуття непевности. Тому треба руйнувати те, що свідчить про українську старовину, чи то буде антична Керч, чи старовинний Михайлівський монастир у Києві, чи замок Любарта у Луцьку.

В понятті сусідів українці завжди є щось більш скомпліковане, складне, старіше. Скажімо, для московських примітивістів-відрухівців ("широка натура") українець завжди буде закладний ("хитрий"), його воля занадто мало підлягає зовнішнім впливам ("упертий") і т.д. З другого боку, примітивному мазовецькому світоглядові завжди не подобатиметься нахил українців до ієрархії і традиції ("византизм", "шапка Мономаха"). Зрештою, цілком слушно разить москвина Горького власництво, а проф. Суйковського консерватизм українців. Тому завданням еліти сусідів України є знищити відчуття історизму, бодай в українській еліті, коли не в расі. Цим позбавляють вони українську расу авторитету старої раси, це "відмодження" дає їм поле до експансії. Як приклад такого впливу є заламання історизму Куліша польськими і московськими істориками.

Щодо інших домішок, то варто згадати ще литовську династичну імпрегнацію в XIII-XV ст., угорську домішку крові в еліті південно-західньої України, врешті вже в останньому столітті домішка німців з колоній на півдні України, що досить легко асимілювалася з українським населенням. В боротьбі проти Москви в 1918-23 рр. і чисто німецькі осади героїчно боронили українську землю.

48. ЦІЛІСТЬ, ВІДПОРНІСТЬ І НАСТУП РАСИ

Досі ми описували українську расу, її первні і домішки як щось, що творилося поза свідомістю її еліти, щось, що зв'язане більше з емоціями, які є поза всякими обрахунками. Крім того, брали ми життя раси в часі минулому. Чи не вдалося б, однак, взяти це в сучасному, як свідому оцінку сил і можливостей раси? Для цього мусимо розглянути поняття раси не в історичному аспекті, а лишень як цілість, як організм, що на наших очах функціонує, живе, тобто відкидає або сприймає потрібний їй матеріал.

Займімося спочатку присвоєннями української раси, бо цих присвоєнь було немало на історичній дорозі українців. Зрештою, в історії кожної великої расової збірности є щось, що притягує чужинців. Може, енергія, розмах раси, її боротьба за великі цілі ваблять чужі шляхетні елементи. Поминувши вже три великі династії українців: боспорську - сарматсько-елліністичну, Рюриковичів - норманську і литовську - Гедиміновичів, - скільки було окремих висловників ідей

української раси, але не з пня! Німець Гізель, волох Могила, син грека Капніссі - граф Василь Капніст, угорці і чехи в службі галицьких королів, шотландці, німці й греки в службі великих гетьманів! Чи не був англієць ген. Дžeme Кейт (1740) на чолі української державности як наказний гетьман? Чи сучасний українець не виструнчиться на звук німецького імені Кенігсека з не меншою пошаною, як на звук імені іншого оборонця Батурина - Чечеля? Навіть із сусіднього боку маємо такі виразні історичні постаті, як митрополит Велямин Рутський (XVII ст.), чи полеміст Симон Будний (XVI ст.), чи волинський князь Курбський.

Вже в нових часах, хто знає, чи без чужинної домішки мали б ми невтомну моторність гетьмана Орлика в обороні державних прав України, або чи угорська домішка не допомогла піонерів історісові В. Антоновичеві, економістові Ст. Федакові, а чеська -невсипущому Франкові?

Чи ж відкидати ці чужинецькі позички крові взагалі, коли упорядкувати ці справи? Тим більше, що ці домішки йдуть безперервно. Особливо в хвилях найбільш емоційних для раси, як, напр., боротьба за державу. Чи сербські полки, захоплені боротьбою українців в Одесі в 1918 р., не пішли самохіль битись за Україну? Чи не спалили большевики в 1920 р. серба, д-ра Гелієва, провідника великого відділу'повстанців? Чи не були в 1920 р. в складі української національної армії російські донські полки, а один - чисто польський, тільки з українським полковником? Скільки видатних постатей в армії, в суспільному житті, в літературі є чужого походження або мають домішки чужої крові:

шляхетний росіянин полк. Агапів, віддані бельгійські духовні в дипломатії, талановиті німці-вожді, як ген. Кравс! Чи мало є домішок: шведської (полк. Юр. Отмарштайн, С. Русова, ген. В. Петрів), черногорської (Косач), німецької (Р. Лісовський, О. Бурггардт), грузинської (Дараган) і т.д., і т.д. Можна тільки тішитися з того, що вони є співтворцями української державности і культури. Це є потрібні присвоєння.

А чи й було відкидання? Було дуже багато.

Бо чи ж не є небезпечним надмірне поглинання чужих світоглядів із іншою ієрархією почувань, з іншими відрухами, мораллю, традиціями? Пригадаймо, що в історії українська раса боронилася проти надмірного припливу чужого елемента. Пригадаймо вигнання жидів з українського Вічного Міста, прийняте з'їздом князів в XIII ст. З другого боку, на заході боротьба з зайшлим елементом Любарта і волинської шляхти, а Гербурта в Перемищині, що пізніш увійшла в закон проти західніх домішок Хмельницького. Цей самий гетьман перший розправився суворо з першою московською домішкою на Україні (загибель москвинів під Гусятином). Знана є справедливість Сірка для потурченців і приклад синів Гонти. Неприязнь до чужих домішок виглядає і з козацьких літописів, і з "книг майстрацьких" старовинного міщанства. "Як наша земля очиститься, тоді будем панувати", -так мали казати козаки Острянина. Чисто по-расистськи звучить гімн "Да не буде". Нехіть до чужинців густо зростає в українськiм фольклорі і в літературі початку XIX ст. Останньо велика ксенофобія вибухнула серед українців за гетьманування

Скоропадського, скермована проти російських фахівців, не завжди лояльних до України.

Такий маємо образ сприймання і образ відкидання в житті раси. Чи можемо знайти пояснення цьому?

Коли йде мрва про сільські групи населення, то там, безперечно, відіграє ролю деяка спорідненість духовностей. Першу ролю грають тут психічні моменти. На Херсонщині є багато московських сіл, осаджених там ще петербурзьким урядом, щоб утруднити українцям доступ до моря. Селяни сусідніх українських сіл не зближаються до москвинів, їх разить московське нехлюйство й жорстокість. Для найбільшого українця ганьбою було б іти служити до "нехристиян".

Перешкодою асиміляції молдаван, як пише один із дослідників Бесарабії (Батюшков), є в тому. що їх мораль у подружньому житті стоїть дуже низько. Із спогадів польських судівників в Ряшівщині й Лемківщині, де є обіч польські й українські села, українців відрізняє передусім глибоке відчуття правопорядку . й справедливості в суспільному житті. Поняття споріднености так окреслює В. Щербаківський у своїм "Етнографічнім типі українця": "Ніякий народ не міг уперше народитися тільки в якимсь відомім тисячолітті перед Христом або впасти з неба, - кожен мусив мати своїх предків, і завданням історика свого народу є показати, коли, в який хронологічний момент наш народ одержав зв'язок із своєю територією, звідки він міг прийти сюди й де жив раніше. Отже, показати кровне спадкоємство або спорідненість з якимсь відомим народом старовинности. Для

установлення цього не можна базуватися на одній тільки мові, якою той чи інший народ говорить тільки сьогодні. Ми знаємо, що нинішні прусаки - це германізовані слов'яни, залишки яких ще й досі живуть у Лужицькій землі. Знаємо, що румуни, хоч і говорять романською мовою, не мають ніякої спорідненості з французами, які говорять теж романською мовою. Отже, для установлення кровної спорідненості з іншим народом треба прийняти до уваги не тільки мову, а також расу і культурний круг, до якого належала дана територія і яка-будь інша. Тільки спільність усіх складників може говорити про спорідненість".

Отже, з одного боку, чужинці не повинні бути чужі українським нормам моралі, звичаєвості й правопорядку. З другого боку, багато значить і саме відношення чужинецьких елементів до української раси. Адже ж передумовою сприймання українською расою тих чужинців мусить бути їх прихильне відношення, бажання співпраці, невизнання іншої расової збірності поза українською. В противному разі їх перебування в українській расі є небезпечно для них самих. Аналогій до таких ситуацій можемо знайти багато, і можемо дуже добре зрозуміти сучасного французького патріота, що роздумує над ролю деяких чужинців, що захопили багато місць у науці й промислі: "Небезпекою для французької духовності є те, що ці німці-біженці не виявляють ніякого бажання стати французами. Воно правда, що час зробить своє, але чи раніше не заскочать нас політичні події?" (Марсіял).

Таким чином, сприймання і відкидання расовим організмом залежить передусім від духовної близькості цих чужинців, а також від їх наставлення (бажання стати українцями). Коротше кажучи, тут генеалогія раси (її первні) і гордість раси (зближення до неї чужинців). Вирішують духовні чинники.

Отже, поняття раси як цілості - це передусім поняття відрубної, окремої великої духовності.

Як же бореться расова цілість, якими способами? Розуміння цих засобів боротьби, як і взагалі поняття раси, тепер є дуже важливе, власне, тепер, коли провадиться боротьба чужинців на цілковите знищення української крові. Бо та вже не класова, вже не національна, аде далеко від них глибша расова боротьба розпочалась в 1917 р. на землях України і розвивається на наших очах.

Чи в цій боротьбі важлива є т.зв. чистота крові, антропологічна однорідність раси?

Цю однорідність не легко встановити, хоч не можна повторювати й банального твердження істориків XIX віку, що в сучасності нема рас. Цілком справедливо обурюється ними біолог, проф. Марсіял: "Історики цілком непотрібно ще й досі трактують антропологію як відсталу науку, обмежену раз і назавжди до міряння черепів. А що ж вони собі думають про найновіші відкриття в біології і стосування в практиці антропологічної біології, що одного дня зовсім наново освітили квестію рас? Чи вони хотіли б відкинути закони Менделя в застосуванні до кров'яних груп? І врешті, чи правдивий науковець сміє обмежувати границі науки?.."

Так, антропології давнього типу тепер не вистачає. Надзвичайний поступ біологічної антропології, отже, й ділянки генетики, дають цілком виразні окреслення раси. Славний біолог з Кембриджу Галдейн (Haldane) в своїй "Праісторії в світлі генетики" (1937), описавши початки новітньої генетики (відкриття Ляндштайнером і Жанським кров'яних груп і вияснення спадковості Бернштайном в 1924 р.), закінчує словами: "Отже, ясно, що ми можемо брати гени кров'яних груп як показник расового походження, а не як наслідки клімату чи вплив оточення". Крім цього, треба пам'ятати, що, за законами Менделя, осібняки чистої раси в даній органічній мішанці завжди можуть з'явитися в чистому вигляді, вони утриваються. З другого боку, домішка антропологічне чужих первнів зникає в розмірно короткому часі за законом того ж Менделя. На цьому полягає, напр., очищення китайців від домішки білих. Так само цілком не знати вже (за дослідями Щербаківського) ніякої домішки татарів у сучасному українському типі.

Отже, антропологічну відмінність у типі й кров'яних групах знайшли б ми і в українській расі (хоч би у відношенні до сусідів), але не це є практично важливе і не це вбирає в себе очі при спогляданні на українців.

Бо ж існування сучасних рас - це ж є одночасно і їх формування, і річчю взагалі маловажною практично є здобувати вже тепер доказ повної уніфікації крові (як це робили спочатку в Німеччині).

Отже, в боротьбі раси біологічна однорідність не відіграє важливої ролі. Чистота крові не є важлива в боротьбі раси, бо її практично нелегко ствердити. Напр., більшовики в останніх часах просто заборонили провадити досліди кров'яних груп серед українців. До боротьби раси важливим є ствердити не так однаковість кров'яних груп, як однаковість психологічних реакцій, однаковість у сприйманні життя.

Коли глянемо на Європу, то побачимо глибокі різниці між окремо сформованими духовностями. Ці різниці далеко легше окреслить психологія, ніж анатомія чи антропологія. В межах однієї такої духовності можуть бути анатомічно різні типи, але є лишень одна психологія. Хоч і серед англосаксонців, і серед українців, і в німців можемо зустріти один і той самий норманський тип, але духовності цих трьох груп є цілком різні. Отже. найважливішою рисою для расової боротьби є окремішність духовна, а не антропологічна.

Як же ця окремішність виглядає в наступі і відступі, як виглядає експансія і відпорність раси?

Займімося відпорністю раси і спробуймо окреслити цю форму боротьби раси. Маємо багато прикладів нечуваної відпорності українців. Ось, напр., як описує сучасник психологію однієї з найбільш занедбаних українських околиць: "Свідомість поліщуків на перший погляд мінімальна. Та як приглянутися ближче, приходиться втішно ствердити, що ця свідомість тверда, як скеля, лише глибоко захована. Поліщук свідомий того, що за одвертий вияв своїх почувань його може стрінати всячина, а рекурсувати нікуди. Своє серце розкриває перед "нетутешнім" дуже обережно, аж як зовсім певно переконається, що ніщо за це не грозить. "Ми тутейші, - каже тоді, - такі самі хохли, як над Дніпром, чи в Галіції..."

Це характерний приклад. Взагалі подумаймо, чому в розмовах українців з еліти про різні забуті українські закутини (Приамурський край, села на Мармарощині чи в Бесарабії) вони певні, що, в разі приходу туди української влади, війська чи хоч шкіл ці околиці відживуть дуже швидко й стануть відразу на свідомішому щаблі загальнорасового життя. Чому така певність (підсвідоме, зрештою, обгрунтована на тисячах прикладів з минулого й сучасного)? Адже ж там, на тих землях, нема жодного проводу (чого вимагав би чистий націоналізм), ані навіть шкіл (чого б вимагали чисті культурники), нема навіть прихованих українських традицій. Ця певність оперта на підсвідомому відчужанні вартости якогось глибшого феномену в глибині раси. Що ж то за психологічне явище?

Проф. Марсіял дає цьому явищу назву - *la cellule incompressible* - клітина, затиснена до відпору, клітина, що не дається більше вбгатися. Зрештою, звернімося до самого винахідника цієї назви:

"Що це таке, затиснена до відпору клітина? Це фізіологічна чи анатомічна клітина, це думка, замкнена в такій клітині. Така "зібгана клітина" витворюється в мозку кожної одиниці, що її мову, характер раси чи релігію переслідувано. Можна заборонити одиниці говорити її мовою, можна вчити її дітей тільки чужою мовою, можна втискувати в їх голови цю чужу мову. Але чим натиск є раптовіший, сильніший, тим відпорніша затиснена клітина. Коли ж прийдуть, скажімо, якісь політичні чи суспільні події, які ослаблять цей натиск, наступає такий швидкий, такий потужний і цілковитий вибух клітин, що відбудова мовна, інтелектуальна, духовна й моральна стихійно затирає сліди всякого утиску".

Цей процес "вибуху затисненої до відпору клітини" описує ще ліпше Ернест Дені. Вибух цей він зв'язує передусім з вибраними одиницями. "Це є, - каже він, - розпросторення радості життя і продовження особистости одиниці на ціле середовище, що цю одиницю зродило".

Добрі приклади до того вибуху могли б дати ті, що бачили маневри українських мас в 1917 і дальших роках. Це ж у 1917 р. дуже невеличкому гурткові української еліти вдалося з ніби безформної, денационалізованої військової маси виділити понад один мільйон українців. Мінімальні зусилля вистачають на відділення запаморочених земляків з армій Врангеля чи Денікіна. І в практиці організації української стихії не можна обійтися без застосування вибуху затисненої клітини. Є нонсенсом плекати надію на можливість т.зв. денационалізації українців. Річ неможлива, щоб якась раса могла глибоко вхлинутися в другу, як цілковито неможливо одну одиницю вкласти в другу. Тим більше це є річ неможлива при недокладних (і часто ненависних) контактах чужинців з українською расою. Та ця раса є, зрештою, одна з найбільш замкнених (скритих) і найбільш старих в Європі та, може, одна з найбільш розбудованими духовними звичаями і традиціями між Балтією й Уралом.

Явища "затисненої до відпоручквіттини" бояться большевики, найздібнїші чужі адміністратори на землях України. Їх бажання -"роззброїти" цей психологічний феномен. Роззброєння большевицько-московського типу опиралося головно на широкому вживанні української мови (напр. 1932 р., - 4,5 млн. дітей в українських школах, 4-6 мільйонів примірників - тираж українських газет під Совітами, 5200 назв українських книжок і т.п.). Однак не так важлива тут мова. Знаємо, що в 1917 р. багато українців ішло вмирати за українську волю, говорячи поросійськи, так само як не один шлезький чи познанський поляк бився в 1918 р. проти німців, хоч і не знав польської мови. Важнішим є в визволенні стисненої клітини відчуття власної справедливості, повноти власного расового вияву, чого не дасть ніяке чужинецьке "роззброєння".

Отже, в боротьбі українська відпорність майже необмежена людськими умовинами, і еліта в свій час завжди використовує її для цілей раси.

Відпорність українців дає широкі можливості і для наступу, експансії української раси. Відпорність українців стверджує велику силу їх підсвідомих, расових первнів. Первні ці є триваліші, ніж усі зовнішні обставини. Вони є щось найповніше в душі українця.

Експансія раси передусім повинна звернутися, власне, до окремих українців, що всупереч своєму расовому походженню випадково чи примусово трапили до неукраїнського оточення. Не від українців мають відбирати людей, лишень українці (і то з більшим моральним і расовим правом) повинні відбирати своїх від чужинства.

Чужинецькі ідеї не можуть глибоко просякнути в українця. На жодного з них не можна дивитись як на пропашого. Чи побут, чи жіноче тепло, чи почуття чести, мальовничості, чи історизму - все варто вжити, щоб тільки завернути одиницю назад до своєї раси. Дуже часто такі Павли, що навернулися із Савлів, є дуже цінним людським матеріалом.

Крики про "зраду" - це малодушність і гуртківство. Це найполохливіщі вояки (що їм приходять на поміч найглупіші) починають кричати під час боротьби "зрада!", щоб виправдати свою невитримку. Раси' не можна зрадити. Як можна від себе самого відійти? Обов'язок - відібрати українську кров чужинцям. Не можна зрадити власної крові, можна її тільки понизити, навіть поганьбити. Чи ж не є це моральним обов'язком українця свою кров спасти від пониження чи ганьби? Ще давніше можна було оцінювати всі українські явища з такого, наприклад, пункту: коли ти не член моєї редакції, або не вчився зі мною разом у школі, або не походиш з мого села чи там із Херсонщини - ти є зрадник. Критерій історії є інший. Кавур обіцяв Наполеонові III панівну роль французів в Італії і по усамостійненні Італії не дотримав обіцянки - йому стоїть пам'ятник у Римі. А коли б французькі багнети змусили його виконати обіцянку, чи він був би зрадником? Тут на такі питання расове сумління еліти не завжди відповідь докладно.

У великих процесах історії, що в них рішається доля України, є широкий розмах можливостей, де інтуїція раси грає найважливішу роль. Традиції і ритм раси існують від тисячоліть. Чи ж не сильніші вони від запаморочення одиниці? Коли ж така одиниця - сильна людина - зрозуміє весь свій упадок, чи ж бажання служити расі не буде в ній спеціально сильне?

Здавалося б, вищі питання - це тільки теорія. Однак в 1917-23 рр. були сотні тисяч людей, які з жахом покидали московську духовність і блага прийняли їх до українства, де б вони окупили працею або й життям свій гріх супроти України. Ще й досі ці речі є неповажно трактовані. Тим часом діються великі події і розвиваються нові методи боротьби раси. Ці методи далекі від романтично-соціальних чи романтично-національних. Це тактика і стратегія більш мовчазна, більш непримиренна й твереза.

Скажімо, те, що т.зв. українські большевики в хвилі боротьби Троцького і Сталіна були переважно троцькістами, чи це значить, що вони зрадили Україну для Троцького, чи радше те, що вони прагнули збройної міжусобиці в Совітах, з якої Україна, може б, вийшла вільною. Чи зрадник був Скрипник, коли назовні був визначним большевиком (і мав навіть представляти Україну в варшавському мирі, що його ждали большевики в 1920 р.), а всередині боровся за зміцнення України? Характерні його слова, сказані в Парижі на питання "чи все добре?": "Ні, не все добре на Україні, поки ми не закріпили міцно Донбасу, поки не маємо Криму й Кубані". З ревеліцій Гл. Лазаревського цілком виразно виглядає жорстока боротьба з Москвою Григорія Гринька. розстріляного в березні 1938 р. І взагалі, чи ж не значать чогось розстріли й самогубства українців псевдоленінців чи псевдосталінців? Чи сальви' московських розстрілів - це не сальви на честь

вірності своїй расі? Чи, врешті, велика кількість українців, що "впадають у немилість", і то не тільки в совітських урядах, теж нічого не значить? Чи ж не вимагає це деякого отримання в напастях на них? Адже ж дуже часто ці "прислужники" є саме носіями експансії раси і нищать ворожі духовності ліпше, ніж балакуни по безпечних кабінетах. Чи ж не потягнуло саме до такої праці "зриву з нутра" безперечного патріота Юрка Тютюнника?

Це є експансія раси серед одиниць, вона є й у культурних відносинах. Ідея "грабуї награване" присвічувала і українським ученим під Совітами, коли вони відбирали назад українські цінності, загарбані в XVIII-XIX ст. московською та іншими культурами. Ревіндикація українських первнів з тих культур є неминуча й надалі. Ревіндикація не тільки в малярстві, в історії, але і з духа законодавства і традицій. Те, що є українське, не належить чужинцям.

Які ж є можливості натуральної експансії української раси як цілоти?

Передусім туди, де зможе розвиватися український спосіб думання, праці, суспільного будування й мистецтва, - отже, туди, де є відповідне расове підложжя. Таким підложжям є передньо-азійська раса, в якій одною з галузей є трипільці. Коли поглянемо на карту її розпросторення в Європі, то побачимо, що найгустішим є її підложжя на Україні і по обидва її боки: на Кавказі й Закавказзі та по Дунаю, Балканах і частині Малої Азії. Крім того, за проф. В. Щербаківським, це підложжя розпросторене в Австрії, Баварії, Чехії, Мораві, Шлезьку, Саксонії, Тюрингені до Райну й Бонну. Врешті, менші простори цього підложжя знаходимо в Бельгії між Брюсселем і Льєжом, в Голандії, в Іспанії й Франції (баски), а в перенесенні - в Швеції і південно-східній Англії. Махімум густоти його - це Македонія, Подунайщина, Подністров'я і Подніпров'я. Підложжя це найповніше виявилось досі в державі Олександра Македонського, а пізніш - у Понтійській державі Митрадата Великого. Тепер найбільшою расовою одиницею цього підложжя є Україна. Не в якихось безгрунтовних ідеях, а там, де для неї є спорідненість, і школа, і, може, терен до експансії і впливу.

Другим тереном, спорідненим з Україною, є землі, де українська раса наклала свою духовну імпрегнацію, отже, землі кривичів і надбалтійського Новгороду.

Частину свого призначення знайдуть українці не лише на своїх, але і в вищезгаданих землях.

В першій частині ми пізнали українські землі та їх дороги, потім перейшли до первнів української раси й раси як цілоти, до її практики.

Тепер переходимо до стратегії раси, до її політичної історії, або, що є тим самим з погляду расиста, - до характеру української раси, що висловлюється в її генеральних ідеях.

ЧАСТИНА ЧЕТВЕРТА

...Понеже ми все з Богом починаєм і на Того надежду імієм:

од всіх врагів нас оборонить.

Писан в Чигирині 1649 году, сентября в 29 день

Вошей Милости Желательний приятель,

Богдан Хмельницький с Військом Запорозьким.

(Лист до москвичів).

Найважливішим політичним завданням є зорганізувати

народ як натуральний організм в державних

рамках із пошануванням добровільних груп.

Салазар, диктатор Португалії.

49. ВИЯВИ ДУХОВНОСТИ

Річ цілком зрозуміла, що геополітичні явища повторюються, відживають наново в відповідній ситуації. Адже ж мають підставу в самім терені, що не змінюється. В відповідній порі відживає, напр., і "гребля Трої", і "наступ Боспору", і "Святославове знищення Волзького шляху". Отже, тим самим до деякої міри від цих геополітичних явищ залежить і будучина України.

Подібна річ є і в збірній психології українців. Генеральні ідеї теж повторюються. Зрозуміло чому.

Коли в геополітичних явищах незмінною є українська земля, то в генеральних ідеях незмінною є українська раса. Так як в українських теренах існують свої органічні, відвічні шляхи, переправи-броди на ріках, просмики в горах і порти на узбережжях, так існують і свої органічні шляхи-синтези в збірній українській духовності. Їх треба знати. Не одна з цих генеральних ідей буде ще діяти в душах українців, хоч і в змінній формі.

Бо хоч історія не повторюється в цілості, та фрагменти її повторюються. Але ж генеральні ідеї не всі є однаково тривалі й вартісні. Вони живуть і вмирають. Ось ідея "козацького маневрування" між державами-сусідами геніяльного політика, князя Дмитра Вишневецького розвивається, з одного боку, в триєдину річпосполиту гетьмана-теоретика Виговського, з другого - в триєдину російськість інтелектуаліста Гізеля, а потім інтелігента Куліша, українського Спасовича. Багнети українців у Києві в 1917 р. і багнети большевиків у Петербурзі в 1918 р. - раз і назавжди ліквідують триєдину російськість. Триєдина ж річпосполита зліквідована вже, властиво, зі смертю Виговського. Коли ж Юзеф Пілсудський питає в 1920 р. як звичайно, півжартом: "А може б, ми зробили федерацію?" - український амбасадор у Варшаві Андрій Лівіцький на це міг відповісти тільки легким усміхом. Бо ідея "козацького маневрування" вмерла і на захід, і на схід від України і не відживатиме при найгірших обставинах. З другого боку, ось інша ідея "помочі українцям, слабшим духовно й матеріально", постійно виринає в українській збірній духовності, почавши від проповідей київських митрополитів через Івана Вишенського, Сковороду й Шевченка аж до нинішнього торговельного й освітнього солідаризму.

Які ж з них вибрати? Які генеральні ідеї є найстійкіші, найменш залежні від чужинства, які найбільш українські?

Пізнати їх - це для еліти мати скарб більший, ніж усі матеріальні багатства. Пізнати їх - це пізнати дороги виявлення української збірної енергії. Тільки по таким пізнанні можна говорити про кермування, що є постійною орієнтацією в чужих намірах і в своїх можливостях.

Українські генеральні ідеї - це більш чи менш глибокі вияви українського расового "я". Можна їх узяти в тій чи іншій ієрархії, підвищувати чи понижувати їх, але вони завжди існуватимуть в характері раси. Бо цей характер є так само органічний, як і інші явища природи.

Які ж є межі характеру української раси, яке культурне підложжя, які його головні вияви, врешті, в якому напруженні чи ослабленні вони діють?

50. МЕЖІ УКРАЇНСЬКИХ ГЕНЕРАЛЬНИХ ІДЕЙ

Історію української духовності, діяння її генеральних ідей можемо трактувати як цілість, як одність. В тій одности є вагання, є немов звуження і розширення одної мелодії. Ту одність часами висловлює голос видатної української одиниці або цілого українського загалу. Це є межі висловлювання генеральних ідей.

Вони можуть втілюватися часами в неповторність одиниці, що своїм неповторним існуванням підкреслює потужність своєї раси. І цим дає враження нового.

Ще частіше одиниці для висловлення генеральних ідей зникають в групі, традиції, в повторності. Там підсилюють те, що відвічне в расі, і це дає враження потужності.

Сучасна психологія (Адлер, Юнг, Кретшмер) стверджує життєвість цих виявів повторності і неповторності навіть у типах одиниць (екстра- й інтровертичні, цикло- й схізотимічні).

Чим старіша раса, отже, чим глибше і різносторонніше виявила вже свій характер, тим більшу роль відіграє в ній традиція, повторність, а меншу - одиниця, експеримент, неповторність.

І коли б ми описували межі старої української духовності, то треба було б узяти музичний образ, одну з таких частин українських хорових пісень. На тлі потужного плаву стриманих голосів, що несе і провадить, виринає від часу до часу спів одного голосу, що, однак, швидко зникає в хоровому відвічному плаві мелодії.

В українській расі (зрештою, як і в англо-саксонській) майже нема великих людей-експериментаторів типу Наполеона, чи Петра I, чи Джингісхана, цих висловників цілком чужих для свого оточення ідей.

Українські герої - це висловники туги й праці багатьох поколінь. Вони завершують собою

повторність і уяскравлюють традицію. Їхня особиста творчість - це завжди тільки одна сильна мелодія, що влітається в потужний спів раси.

Митрадат VI Евпатор, великий цар Понту, тільки кристалізує виразніше те, що перед тим сімсот літ оживляло Пантикапей і інші Чорноморські держави. Святослав Завойовник успішно підбиває волзько-закавказький шлях, але розпочали його підбивати п'ять століть тому ще готи з-над Дніпра (а пізніш київський великий князь Ігор). Урочисте прийняття християнства Володимиром Святим прийшло по кількох століттях зросту християнства над Дніпром і Чорним морем. Не можна собі уявити потужних постатей Ярослава Мудрого й Осмомисла без попередньої, дуже довгої системи традицій. Богдан Хмельницький завершував два-три століття козацької стратегії й устрою. Навіть Симон Петлюра не висловив би того, що висловив, без попередньої, майже столітньої мурашиної праці української еліти.

Це були б межі українських генеральних ідей, а яке було б їх підложжя, що з нього вони зросли?

51. КУЛЬТУРНЕ ПІДЛОЖЖЯ

Передусім мусимо окреслити, до якого з двох культурних кругів в Європі належить українська духовність. Це річ дуже важлива, як показали синтетичні праці спочатку в Полтаві в 1917 р. В.Щербаківського, а пізніш (1926) віденців В.Копперса і В.Шмідта. Вони довели, що культурне підложжя витворене тисячоліттями окремою фізично і психічно расою, впливає далі на психологію належних до неї людей і, "подібно планетній системі не випускає людської психіки із своєї площини. Інакше кажучи, як твердить дослідник, кожен культурний круг консервує духовність належних до нього людей у певних рамках. Духовність людей чужого культурного круга завжди здається їм незрозумілою і дивною, навіть ворожою".

а) Культурні круги

Уяскравлена характеристика цих двох прадавніх культурних кругів дає неоціненні послуги для розуміння психології сучасних народів, племен і рас в Європі.

Пізнання кругу пастухів-номадів дає нам ключ до розуміння духовности деяких чужинців. Замість приписувати їм український спосіб думання далеко важливіше пізнати їх культурний круг.

Круг номадів захоплює велику частину сучасної' північної' і східної' Європи. Нормальне номадське життя повстало головно в двох осередках: в Центральній Азії і в Арабії. В одній бачимо дві номадські раси: урало-алтайську та індогерманську, в другій - номадською є семітська раса. Номадська звіроловна, чи пастуша, духовність витворила в родині абсолютне панування найстаршого ловця-батька, а з цілої родини - примітивну комуну, що її члени не мали приватної власности. Врешті, характерним для цього круга є великий нахил до насильства, до безгрунтовної фантазійности, а також і до швидкої тактичної орієнтації. Він є частинним підложжям Франції, Німеччини, а цілковитим змістом П.русії й Москви. Чистий політичний ідеал того круга - це апотеоза сильної одиниці чи деспота (цар-самодержець, вождь пролетаріату), чи вождя (фюрерство). Політична система цього круга -це скоріш диктаторство, таке, як династія, абсолютизм, як демократизм.

Коли полювання, звіроловство і мандри створили номадський круг культури, то хліборобство й осілість дали другий, ще могутніший хліборобський культурний круг. Він найчастіше виявляється в Європі в егейській і трипільській культурі, він є в підложжі Еллади, України, іберійських, дунайських і балканських держав та в великій мірі імперського Риму. Створила цей круг круглоголова раса (передньоазійська, альпейська, лимарська), що її найстаріший центр лежав у Месопотамії.

Цей культурний круг дає найглибше підложжя духовности аж до наших днів. В сучасному він не перестає діяти. Найбільш витривалі народи Європи від України, Балканів, Швейцарії аж до Голандії, Англії і Швеції в своїй духовности прийняли його і до будови суспільства, і до будови держави. В американського біолога Каррела знайдемо характеристику прикмет цього підложжя. Воно дає відвагу, почуття справедливости, Гідність, відпорність і пристрасну любов до своєї землі.

б) Українська родина

В центрі духовности цього кругу стоїть жінка-мати, істота, що єднеє коло себе родину.

Найдавніший символ того агрикультурного населення - це образ Великої Матері, божество прапрадідів сучасних українців.

Зрозуміло, чому образ Жінки-Матері персоніфікує цей круг. Її перевага зв'язана з самим устроєм осілої хліборобської родини, де потрібні передусім вміння господарювати, витривалість у праці і традиціоналізм у праці. Фантазійність і неспокійність мужеського первня не знаходили виходу в щоденнім житті хлібороба. Навпаки, мужеський елемент хліборобського круга призвичаєний більше до самоопанування, узнавання прав інших людей (початки демократизму), а також до погодження з приватною власністю окремих членів родини. Пригадаймо собі, що в українців до останніх часів існувала в родині за звичаєвим правом приватна власність матері ("материзна"), що батько не міг її навіть заставити і що переходила вона в спадщині до доньки.

Поняття матері за сучасною біологією - це поняття вище від мужеського чи жіночого первня. Воно сполучає в собі розуміння і відчуження обох первнів, це є нормативна стабільна сила в людському житті. Материнськість переносить традиції- родини, а тим самим і раси, з покоління в покоління. З цього приводу вивіщення первня материнськості в найдавнішому хліборобському крузі цілком зрозуміле.

Але чистого панування жінки в родиннім житті і в суспільстві не мали, мабуть, уже трипільці. Як же уклалися відносини мужеського первня в підложжі української раси?

В українській расі є й мужеські складні, як жадоба влади й експансії, виразність уяви і зручна наскочність. Проте ці складні є обмежені і зв'язані з жіночими. Українське підложжя має характерні прикмети двопервенности. Рівноправність обох елементів є від прадавна в українському селі. "Парубоцькі громади" і жіноче "понеділкування" є цілком самостійні. З другого боку, все ж найважливішим у селі є родина. Парубок, хоча й сивий, є завжди "ти", він підвищений до титулування "ви" тільки по одруженні. Тільки родина підвищує його мужеськість.

Експансія українського підложжя є повільніша, як експансія номадського підложжя, і менш ефективна назовні, але триваліша. Коли мужеський первень, не раз дуже ризикантний у своїх посувах, втрачає багато з того, що здобув, то жіночий тверезий первень закріплює і перепроводжує в традицію здобуте. В посувах раси, як у війську, посування перших відділів і стеж нічого не значить, доки терену не обійме й не зорганізує головна маса армії з резервами й обозами.

В таким двопервнім підложжі, що розвинулося в хліборобському крузі, енергія мужеськості згармонізована з жіночим первнем і підпорядкована родині. Це є основна ланка українського підложжя.

в) Українська культура

Духовність Тараса Шевченка є найбільш українською з цього погляду. Це ж у нього обіч найбільш демонічних, світоборчих мотивів є мотиви найбільшої відданості родині як "раю на землі". Цього, може, часто не розуміють інтелектуалісти, виховані в російськім або німецькім номадизмі, однак це одна з головних причин злиття творчості Шевченка з духовністю раси.

Чи така двопервність, родинність українського підложжя - це зле з погляду загальнолюдського? Ні, це є найвища форма духовності культури. Вона зменшує небезпеку безпосереднього вияву людських емоцій, що не раз є руїницькими. Існує взагалі тільки дві форми діяння емоцій: коли вони безпосередньо кермують одиницею і коли одиниця доцільно кермує ними завдяки затримувальним звичаєвим нормам. Особливо важливим це є при статевих емоціях і емоціях влади.

Власне, високе ставлення родини як осі культури - це стремління до перетворення нижчих, не раз небезпечних емоцій у вищі, продуктивніші, більш будівничі. Отже, з погляду загальнолюдського, українське культурне підложжя є триваліше, більш гармонійне і здібніше до розвитку, ніж номадські підложжя довкола нього.

г) Українське суспільство

Ставлячи високо поняття родини й роду, українець створює підстави до морального контролю над одиницею. Тому таким важливим чинником українського home'у, роду, суспільства є громадська опінія. Не є вона така пересадне толерантна, як, скажімо, польська чи румунська. Ще менше підстав до порівняння її з опінією в росіян, властиво москвинів, де товариське життя - це ряд

скандалів, самодурства і надужити. В українців - це систематичний контроль передусім особистої моральності. Кари, що накладає громадська опінія, є суворі. Особливо відзначаються цим села. Викинення з села, понизливе відзначення винних (наприклад покриток) є значне. Донедавна ще на півночі України перелюбницю для сорому наго спроваджували по селі.

Зближує це українців радше до наддунайських і англо-саксонських суспільств.

З другого боку, це гармонійне підложжя лагодить відносини всередині раси. Ввічливість українця не має зовнішнього, формального характеру, вона впливає з його культури.

Українське село має цілий кодекс своєї сільської ввічливости. Зустрічаємо згадки у чужинців про ввічливість і козаків, і української шляхти (Клерк, Коль). Те саме можна сказати й про українську інтелігенцію. Цікаво, що тільки ті інтелігенти, що їх викоріяла з рідного підложжя та чи інша духовність, є неввічливі. Зрештою, то є винятки - ці ненависники "рідної" кучі".

д) Українська військовість

Як вплинуло поняття роду, родини на українську військовість? Майже не можна уявити собі українця, прив'язаного до якогось вождя, начальника, без відчуття в тому вождеві джерела родинної зичливости. Найвищий вислів влади - це отаман, коли ж він є й господарем душ,-- це батько. Батько - це той, що дає підвладному певність, що він, підвладний, є членом роду. Російські й чужинецькі кореспонденти на фронті в 1914-1916 рр. дивувалися, звідки то береться, що в українських своїм складом частинах не раз навіть молоді прапорщики "батькували" над бородатими "хлопцями"-вожками. Батько - це титул вождя, що виріс з української раси. Батьком міг бути кожен керманич артілі косарів і чумацької валки, начальник повстанців і гетьман Хмельницький. А коли й дрібних отаманів, і Симона Петлюру однаково звали козаки батьком, це не понижувало вождя. В глибшій і ширшій понятті роду і є різниця між отаманією з її "когортами" і традицією української державної влади.

Врешті ідеал роду, родини заважив і на типі українського войовника. Ціла так звана войовничість українців (козацький народ і досі в очах сусідів є символом народу войовників) не має в собі ідеалів ані германської (військово-чернечий орден), ані уральської (орда) войовничости. Скоріш подібність знайдемо в ідеалах римських чи македонських легіонерів, що, вислугуючи собі землю і дім, і на війні не забували про родину. Пригадаймо собі козацькі думи, де непослух батьків уважали за найбільший злочин ("Дума про Олексія Поповича"). Чи й тепер це не є характерне, що кількадесят тисяч образів, мальованих вояками в таборах інтернованих, це на 95% - квіти, лагідні красвиди й ідилії. Ба, й у сучасних бойовиків підпілля побачимо лагідно кольоровані й умаєні квітами герби. Зрештою, ця лагідність, а навіть "ніжність", що її несправедливо дехто змішує з безсилістю, не зменшує бойо-витости, ані не виключає жорстокости. Дуже часто в колядах або гуцульських чи козацьких баладах зустрічаємо ніжну похвалу шабельці, а відрубана голова, злітаючи, "як мушка, бринить". Це - певна елегантність думання старої раси. Це ушляхетнена родиною мужеськість.

Поняття батька в українській військовости приносить сумління і моральні підстави порядкування в цілій військовій родині. Батько - носій моралі нації. Збірна історична традиція опертя - це край, як Мати, Ненька. Це - "Матка наша" гетьмана Мазепи аж до "Україна - Мати" 1917 року. Почуття роду, отже, є й у війську, і вдома, і в динамізмі, і в традиційності. Українець не може вийти з своєї Родини, хіба що викоринений або запроданий. Родина стає прообразом української групи:

е) Українська група

Українець є завжди в групі, він зв'язаний з групою. Провідник - це висловник родинности цієї групи. Між провідником і одиницею з групи є завжди договір, повсякчас справджуваний. Договір, опертий не стільки на спільний, докладно окреслений меті, скільки на почуванні, кліматі родини.

Сумою таких родин-груп є українське духовне підложжя. І це надає цілому підложжю характер тверезости. Дуже тяжко спримітизувати духовність, що є така складна. Також сильні жіночі первні культури не дозволяють на більші скоки поза індивідуальність раси, поза її традиції. Примітивізмові чи шаманству зі сходу, містичним блефам Заходу з істоти українського підложжя можемо протиставити тільки моральний консерватизм українського життя.

На такому консерватизмі була збудована не одна велика імперія від Дарія Великого аж до королеви Вікторії. Такий консерватизм обмежує розвій ' раси в границях традиції і в почутті

спільної крові. А це зменшує одну дуже реальну небезпеку для раси - її розпорошення. Де поділися і що зісталося від великих імперій монголів, збудованих виключно на номадській духовності?

Власне, міти українського підложжя дають багато для скупчення української раси, а не до розпорошення.

ж) Українські міти

Міти українців є всередині самого життя, включені в його ритм, у законодавство, звичаї, ритуали. Так, кутя - міт хліборобства - включена в ритуал Різдва; так звичаєве право "материзни", "понеділкування" і т.д. - це відгомін міту Великої Матері; весілля - міт поєднання мужеського й жіночого первнів духовності. Зорганізоване почуття українців не висловлюється бомбастично й нахабно, як у людей із номадським підложжям. Але воно включене від століть у життя одиниці. Драматизм еллінського хору - Долі (Мойра) викриємо в хорівій українській пісні. Як кельти й елліни, висловлюють українці свої почуття історизму в баладах і рапсодіях (козацькі думи). Українські міти є переважно щоденні, не святочні, як у інших старих рас. Часто вони вже стали підсвідомими (як пошана до жжочости, а в жінок - міт сексуальної чистоти).

Вони є триваліші від мітів, ззовні накинених, мітів типу германського - вони злилися з ритмом життя раси. Не можемо понижувати їх за скромність. Пригадаймо собі, що найсильніша раса в Європі й Америці, і взагалі серед білих, що творить свій понад півмільярдний англо-саксонський світ, не дала й досі таких бундючних і зухвалих "містичних" мітів, як перша-ліпша повоєнна держава. Її міти, як і українські, є скромні і зв'язані із звичаями і з минулим.

з) Українські культурні тенденції

На закінчення характеристики українського підложжя застановімся над тим, які тенденції воно в собі мало, має, отже, й може мати в майбутньому.

Тенденції ці впливають із самої будови суспільства, опертого на цім підложжі. Цілу українську расу можемо собі уяскравити як суму різнорідних асоціативних груп із чуттєвим, родинним змістом.

Українська група має тенденцію скоріш до обмеження індивідуалізму. Родинність клімату в цих групах одночасно перешкоджає і повстанню містичних масових рухів.

Зате ці немістично настроєні групи у власному інтересі створюють еліту, що є носієм досвідчення, корисного для групи. Така еліта зосереджує в собі якнайбільше знання вартости й можливо-сти своєї групи, зосереджує в собі знання традицій груп, а з нею -взагалі раси. Довше існування таких груп витворює з її традицій ще щось більш випробуване - духовні інституції. В минулому, коли сусіди створили дуже вбогі і нечисленні касти (в Московії, напр., через часті знищення ці касти були спеціально незначні), українське підложжя допомогло створенню дуже розгалуженої і органічно вирослої системи духовних інституцій, державних, військових і торговельних. Недарма "Руська Правда" Києва стала взірцем і для поляків, і для Литви. Там є струнка ієрархія взаємовідносин людських духовних інституцій і груп.

Не вождюм, лишень ієрархія і живі традиції будували найбільшу українську державність. Ця ієрархія дуже стара й витворена далеко раніше перед Київською Руссю. Дуже цікава правнича праця дир. А.М.Андрієвського "Геттїтський кодекс і українська правна культура" (Прага. 1925) вказує на величезну подібність кодексу братнього народу трипільців, геттїтів (2500-3000 р. до Христа) і ієрархії київської імперії. Як каже Андрієвський, геттїтська держава є до деякої міри прототип київської України-Руси часів "Руської Правди".

До останніх часів будує українство свої групи з традиціями в тій чи іншій державній системі. Кооперативні групи (давніш чумацькі), освітні ("Просвіта", давніші братства), військові (традиції окремих частин, як, напр., від 1917 р. Запорозький корпус, синьо-жупанники, УСС) і т.д., і т.д. Одночасно не забуваймо, що це все діється і зростає на підложжі прастарих сільських громад-груп. Загальні політичні ідеї, коли й мають можливість щось змінити в цьому, то тільки уклад груп у тій чи іншій ієрархії.

Так виглядали б тенденції українського культурного підложжя в минулому і сучасності. Це є тенденції, що має кожне старе суспільство і стара раса, - до створення свого роду муравлища,

вулика людей, органічно зріжничкованого суспільства.

Ця тенденція є консервативна.

Чи це значить, що тенденція реакційна, до затримання, отже, й до знищення раси в нерухомості? Коли географ проф. Суйков-ський називає українців найбільшими консерватистами на сході Європи, чи цим робить їм закид? Ні, консервувати - це не значить затримуватися, це є постійно поправляти, не знищуючи. Консерватизм не виключає поступу, лишень вимагає його. Вимагає сталої уваги до того, що вже збудовано, і обережного впровадження нового будівельного елемента. Обережності, чуйності й доцільності вимагає складна структура українського підложжя.

Проте пригадаймо, що український консерватизм не є бездушним консерватизмом звірят, бджіл чи муравлів. Це моральний консерватизм, і змістом його є відвічна боротьба добра зі злом, що невмируще. Це - зміст народів - синів вогню, зміст, принесений з Месопотамії й Ірану. Його символом є знак свастики, знак вогню. Знак цей - найстарший знак трипільської культури і найчастіший старий орнамент українців (В.Щербаківський, Л.Чикаленко).

Ми знаємо в загальних рисах будову українського підложжя. Зміст підложжю дає, однак, цілий характер української раси.

52. ПІДСТАВИ УКРАЇНСЬКОГО ХАРАКТЕРУ

В дуже багатьох дослідників при оцінюванні характеру українця ми знайдемо на першій місці такі і їм подібні окреслення: "Потяг до краси насичує ціле життя українця. Крім ділянки музичної і поетичної творчості, видно це і в одежі, і в оселі, і в любові до природи... Багата поетична натура українця висловилася в незмірній кількості дум, побутових і ритуальних пісень, приказок, легенд і т.д." (О.Пор-Леонович і Я.Ставровський "Побут і культура українців", 1903).

Ця риса, мальовничий індивідуалізм, - це те, що перше впадає до очей чужинцеві. Недарма описи України від Гердера до сучасних мандрівців підкреслюють цю прикмету українського характеру і надають цілому краю назву Еллади. Правдоподібно, такі є зв'язок індивідуалізму українців із еллінським первнем раси.

а) Еллінськість

Еллінськість українців - це, може, найяскравіша зовнішня прикмета характеру їх раси. Щоб цю прикмету докладно виділити, варто звернутись до характеристики еллінської культури в самій Елладі.

Що ж то є властиво елліństwo?

В Егеї і взагалі в Середзем'ї природа не була мачухою - серед неї міг розвинутися творчий дух, що стало шукає, що не хоче піддаватися ніякому призначенню. Він сам є своїм власним призначенням. Природа Середзем'я не є незмірною: людина може зріднитися з нею і, зріднившись, опанувати, знаходити міру оточенню.

"Тому, власне, - каже сучасний філософ, - слова Пітагора "людина є мірилом речей" -це найхарактерніший, найживловіший вислів Середзем'я" (П.Валері).

Віра в те, що людина є мірилом речей, відповідала другій вродженій прикметі елліна. Він вірив, що в нім, який є законом для матеріального світу, є принаймні відблиск світу нематеріального, є відблиск божеського елемента. Передусім бачив він божеський елемент в красі будови мистецького твору чи логічного думання.

Ця прикмета в суспільнім житті давала великий розмах політичній ініціативі. Ніякі попередні державні події не зобов'язували елліна поступати надалі згідно з чинами попередників. Це було характерне для еллінських провідників, що дуже часто поступали в дусі політичних утопій Платона. "Теоретичному розумові елліна, - каже проф. Ростовцев, - ніщо не видавалось неможливим, оскільки логічна будова теорії була струнка й гарна".

Отже, як бачимо, еллінський тип вождя - це людина, що дає гарну будову своєму думанню, це передусім мистець. Цей мистець керми має надати уже своєю особою цілком нове життя своєму суспільству. Йому вільно покинути усі попередні традиції. Для провадження ним повинно було вистачати його творчої фантазії і волі до влади. Вищість вождя була передусім як мистця.

Еллінізм, перейшовши до Малої Азії, зустрівся там із місцевими, головню іранськими впливами, що змінили в тім світогляді дуже багато. Там утворилася відміна еллінізму, де були й своєрідні доповнення, особливо в суспільному світогляді (Юр.Готьє, В.Щербаківський, М.Ростовцев). Великі зміни в еллінізмі сталися й .по прийнятті його праукраїнським трипільським первнем. Передусім в елліністичних осадників повинна була захитатися віра у всесильність індивідуальності: природа українських земель далеко суворіша від Середзем'я, і боротьба із невмолимими стихіями не сприяла самовпевненості одиниці.

У сформованій, у сучасній українській расі не знайдемо елліністичного індивідуалізму як правила. В устрої українського села нема надмірної окремішності: селянин - це член солідаристської асоціації, своєї громади. Хіба, як чужий для раси (циган) або менш вартісний (бурлака), він є окремішний. "Не узнаючи нічого насильного, що б душило особу, чи то буде влада "большака", чи більшість голосів у громаді, - пише дослідник, - українець одночасно є схильний до громадських організацій, основаних на взаємній згоді і гідності їх членів. Доказом цього є живучість прорізних товариств, братств, артілей і інших асоціацій" (Ставровський).

По війні й 1917-1923 роках здавалося, що еміграція викаже творчі самостійні індивідуальності серед чужого елементу. Однак навіть військова еміграція виказала гін до закладання громад, а не до епопей одиниць. Скоріш солідарне підпомагання один одному характеризує й суспільство. Кілька гуртків інтелігенції, що в останніх часах проповідують потребу індивідуалізму серед українців (наприклад, "Вістниківці") - це по своїй внутрішній будові типові солідаристські асоціації. Їхня шалена нетолерантність до інших груп дуже добре характеризує те, що вони самі далекі від зрозуміння вартости індивідуалізму. А однак, наприклад, найбільш індивідуалістська раса Європи, англо-саксонці, є саме найтолерантніша в духовному житті.

Найбільший синтетик і дослідник форм українських асоціацій (спілок, громад) проф. Ф.Щербина підкреслює, що "твердження про якусь расову нехить українського народу до асоціативного первня є цілковита нісенітниця. Українська історія повна актів боротьби за такі форми і відносини, що мають характер найбільш виробленого суспільного життя. Український індивідуалізм супротивиться стадності, однак особиста самостійність українця, його прив'язання до якоїсь власної ділянки праці дуже легко вливається у найрізніші форми й інтереси. Споконвіку артілі грали в економічній житті українця (в хліборобстві, торгівлі, ловецтві) дуже важливу ролю. Артільні засади лягли в основу навіть побутових явищ".

"Врешті, - каже Щербина, - ніде на землях під Росією нам не доводилося зустрічати такого ясного і розумного розбору прав і інтересів сільської" громади, як в українців. Витривалість і завзяття українських громад при обороні своїх інтересів стали прислів'ям. І коли ці всі факти мало знані або й зовсім не знані нашої інтелігенції, то, звичайно, тут нема вини українського народу".

Дійсно, коли переглянемо безконечне число українських торговельно-промислових солідаристських груп (артілей), не можна не визнати слушности великому дослідникові. Навіть в органічній мистецькій житті України існували асоціативні форми (організації хорів, артілі кобзарів, вертепи, "коляда", бурсацькі пиворізи і т.д.). Так само й осадництво українців ішло переважно громадами або хоч родинами.

Протисуспільницький індивідуалізм - це річ дуже рідкісна серед українців перед ХІХ століттям.

Елліністичний індивідуалізм знайшов свій вислів деінде. Потяг української одиниці до необмежености і повноти життя втілює дуже ліричне українське мистецтво. Має воно в собі дуже багато спонтанних первнів. Чужі первні переробляє українське мистецтво на своєрідні, неповторні і насичені силою. Там, де є українці, там завжди є їх мистецтво. На границі мистецтва й суспільного життя стоїть один дуже цікавий вияв характеру української психе - це нахил до будови суспільної утопії. Там знайдемо таку елліністичну рису, нічим не обмежену віру в переродження одиниці шляхом навчання і на підставі краси логічної системи.

Знайдемо серед українців утопії в часах боспорського царства (спроба філософів запровадити устрій Спарти), і київської імперії (утопійний християнізм князів, напр., Бориса і Гліба), і за часів козацьких (пуританське опрощення І.Вишенського), і за часів останніх, почавши від натуризму Сковороди, в якого стільки позичив Лев Толстой, і скінчивши на класократичній, ідеальній державі В.Липинського.

б) Готизм

Проте коли б ми шукали в українській історії прикладів чистої елліністичності в організації української державності, то нам довелося б звернути увагу хіба на міста-держави перед боспорським царством. Та вже за боспорського царства є інші, тимчасові (іранські) впливи. Зате з приходом остроготів і злиттям їх із населенням українських земель усталюється інший первень української духовності. Це готизм.

Готські первні не надають великої вартості або й заперечують у окремої, безгрупової одиниці існування хоч би якого-небудь джерела сили. Можливо, що цей світогляд зродився там, де сили природи були занадто жорстокі (північ, тундри, суворі моря). Щоб перемагати ці ворожі сили, замало було ентузіазму одиниць - потрібні були збірні зусилля, збірний ритм. Але навіть у збірних зусиллях не можна було полягати на якомсь наглім унесенні, спробі чи експерименті. Ці збірні зусилля мали бути перевірені попередньо, цілими поколіннями попередників. Традиція збірних зусиль мусила існувати, якнайліпше справджена століттями.

Ця традиція була передавана через інституції і ритуали одиницям у категоричній формі. Збірнота предків і сучасників наказувала одиниці, що мала робити. Поза збірнотою одиниця була нічим, великість одиниці була на службі збірноті племенній чи расовій. Великість провідників залежала від того, як глибоко вони висловлюють дух збірноти.

Великий вождь був для своїх підвладних тільки великим символом обов'язку щодо духа збірноти. Одиниця могла бути тільки більшим чи меншим висловом збірноти, єдиної надлюдини, створеної зусиллями тисяч предків і мовчазною відданістю сучасників, Найбільшим обов'язком одиниці була солідарність з іншими близькими по крові одиницями.

Готизм починає повніше висловлюватися тільки після заломання державності Києва, що ціла органічно виросла головно з південних впливів, а навіть із південно-східних (В.Пархоменко). Важкі часи початків козаччини (XV-XVI ст.) висунули готські первні на чоло політичного світогляду українців. Про Козацьку Державу Богдана Хмельницького можемо сказати те, що сказав колись Мірабо про Прусію: "Це не є країна, що посідає армію, це армія, що посідає край". Цілий край був, властиво, кермований попередньо вишколеними в Ордені адміністраторами. "Військо Запорозьке" - це було джерело справедливості й законів, і в його імені править Хмельницький "нацією українською". Він успішно протиставляє устроєві Варшави (мазовецько-литовській шляхетчині) свій козацький устрій з готським підложжям.

Пізніше це органічне пов'язання військового устрою з суспільним життям українців прищепилося в усіх найважливіших проявах раси.

Цей готизм був розповсюджений по цілій Україні ("Де крак, там і козак..."). Поняття козак стало висловом ідеалу людини-українця. Недарма сама особа козака така висока в очах сучасників:

"Грішить Богу - хто дає козакам зневагу" або іще міцніше: "Не тільки ховай. Боже, нагану козакам давать, але треба їх як святих шановать" (Климентій, XVIII ст.).

Козацькі форми організації зіставалися дуже довго по відході Січі з України. Подорожник Коль (1838) стверджує, що козацько-готські форми характеризують українську успішну колонізацію, а сучасний англійський геополітик Шорт у "Шкіці геополітики" (1936) просто приписує розвій Росії цим українським формам осадництва. Врешті цікава є здатність українців до дуже швидкого формування військових добровольчих частин, що виказала праця Союзу Визволення України в 1916-1918 рр. серед українців-полонених у Німеччині й Австрії, а рівночасно стихійне творення війська в 1917-1918 рр. вже на самій Україні.

Мистецькість української природи майже нерозривна з її військовістю. Це як би два бігуни характеру: з одного боку - потяг до безмежної насолоди життям одиниці, з другого боку - сувора дисципліна, що не раз відкидає значення одиниці та її життя.

Безтурботна насолода життям, що його висловлює мистецтво, і загальний клімат життя українців з їх оптимізмом і лагідністю, має свої границі. Не можна переступити ані відомих мистецьких меж, ані моральних приписів. "Не знайдемо цинізму в мові й учинках українця... Взагалі українці славні чистотою обичаїв і чеснот. Незважаючи на звичай женихання, спільного спання молоді після вечорниць і "вулиць", дівчата суворо бережуть свою честь, і сумні випадки є дуже рідкі. Впливає тут страх "неслави", жорстокі кари українців". Отже, бачимо, що еллінізм прийняло своєрідний

зарис у характері українця.

Так само своєрідним є готизм українського характеру. Військовість, потяг до безпосередньої групової акції, обмежене відношення між начальником і підвладним. Нема там ані деспотизму, ані рабської підневільності. Є певна свідомість, що служитися спільно чомусь ліпшому. Відносини ж між начальником і підвладним регулює договір. "Високе ставлення ваги особистості роблять українця ворогом сліпих авторитетів" (Ставровський); Хто обсервував українських вояків в 1917-1929 рр., той зауважив, що часом найтемніші з них, хоч і не розуміли пояснень начальника, але потребували цих пояснень для нормалізації відносин.

в) Військо Запорозьке

Еллінізм, і готизм - це дуже різні первні характеру, й існування їх побіч викликає дивне враження. Ці дві синтези життя - це ж майже супротивності, їх існування обіч може розсадити життя кожної організації.

Тим часом найцікавіша расова асоціація українців - Запорозька Січ саме опиралася на ці дві прикмети українського характеру.

А втім, вже само історичне поняття козак має в собі цей дуалізм. Уже перша згадка про козаків у київських магістратських актах - це згадка про людей воєнних і торгових, що воюють і продають рибу, хутра тощо. Козак, властиво, мав більшу подібність до канадських трапперів, ніж до німецьких темплієрів.

Еллінський характер Січі є безсумнівним. Маємо прегарний епос Січі з його ліричними відступами. Знаємо побут і звичаї. Лишень у самій столиці-фортеці він був суворіший, а в цілій Січовій державі, по 17 ладанках, мав вільний торговельно-промисловий характер. Змістом цього епосу й побуту є пошана до вільної й сильної людської одиниці. Сама Січ була цілком виразним, великим промислово-торговельним підприємством, що доводить ряд дослідників цієї держави, як ось проф. Слабченко й інші. Торгівля, соляні, рибні та інші промисли давали прибутки. Двадцять різних старшинських ранг Січі - це були переважно ранги фінансового характеру. Великі прибутки для Ордену збирали "команди" шафарів з підшафарими, писарями і підписарями, стягаючи мито /"мостове" і т. п./ з великого торговельного транзиту. Польський історик Кубаля, окреслюючи геніяльність Богдана Хмельницького, не міг з дива вийти, звідки цей вождь брав значні капітали на ведення війни, платню найманцям-татарам і т. п. Тим часом найвищі шафарі Війська Запорозького, що від його імені кермував гетьман, напевно не одне б могли сказати на цю тему. Взагалі, дуже багато можна було б сказати про економічну політику Запорожжя, що його багатству так заздрила несита Катерина II.

Далеко більш знаний готизм Війська Запорозького. В часах спокійних діяли передусім штаб і воєнні січові школи із трирічним курсом навчання. В разі воєнного стану кошовий Ордену цілковито міняв цілий регламент запорожців з їх 38 кадрами-курнями. Січовий "братчик" відразу ж переходив від вільного мистецько-торговельного побуту до жорстокої, аскетичної дисципліни, де навіть за легку провину (напр., пиття горілки в поході) карано биттям киями й смертю. Звісну серед чужинців витривалість і стійкість козацьких військ у поході треба передусім приписати цій самохтній, пуританській дисципліні.

Еллінсько-готська організація Війська Запорозького не була чимось випадковим. Найстарші й найоригінальніші українські артілі мають в основі один спільний ідеал суспільного життя і відносин. Всі ці артілі (асоціації) збудовані, так сказати б, на взірць Запорозької Січі (Федір Щербина).

Січ - це ідеал українських органічних асоціацій майже аж до кінця XIX століття. Треба згодитися і з Костомаровим, і з Максимовичем та Грушевським, що й підстави Січі вирости з багатьох попередніх століть, принаймні XIV - XV ст. Отже, зовсім натуральне це зв'язання еллінізму і готизму. Але що їх зв'язувало? Який закон давав таку глибоку, часто підсвідому моральну традицію нерозірваності? Ось як виглядала атмосфера однієї артілі із "січового стилю": "В гурті кожний старається працювати якнайчесніше і найзразковіше. Взаємне суперництво - найвиразніша прикмета праці. Всі намагаються вставати по можливості якнайраніш, починати разом роботу й разом її кінчати. Лінощі в гурті не знані, так само як і крадіж та крутість. Взаємні претензії й обман неможливі через взорові порядки цих зразкових артілей. Ні одна з них не розпалась ще

через внутрішні роздори й незгоди. Зрештою, деякі гуртові порядки, освячені звичаєм, є глибоко заховані в самім житті народу" (Ф.Щербина "Полтавська гуртова хліборобська артіль").

Цікаво, що ж дає підставу тим майже ідеальним взаємовідносинам, тим "гуртовим порядкам", що глибоко заховані в самім житті раси? Що є зразком для них, і то зразком давнім, може. й прадавнім? Який закон?

Читаємо в тім самім описі: "Склад, організація і взаємні відносини учасників завжди зазначені тільки в словах. Всі члени-господарі рівні між собою, а відносини молодших до старших і навпаки мають родинний характер".

Так, родинний характер. Навіть термінологія цих відносин:

батько, хлопці, брате - це термінологія родини. Родина - це зразок солідаризму українського типу.

г) Трипільство

Щоб зрозуміти своєрідний зміст української" артілі, треба зрозуміти дух української родини, а того не дасться зробити без окреслення ролі жінки в українській родині. Для цього треба звернутися до духовної історії української родини, до самих її прапочатків, до трипільської культури.

"Трипільська культура, - каже дослідник, - була, безперечно. матріархальна. Трипільці на початку принесли з собою добре розвинену культурно жіночу жрецьку верству, або касту. Трипільське населення уже в бронзовий період, мабуть, створило свою жрецьку жіночу верству, але не стало патріархальним ніколи, навіть і з прийняттям християнства. Завжди на Україні жінка лишалася рівноправною з чоловіком" (В.Щербаківський "Формація українського народу").

Знаємо, що патріархат існує на Україні від часів злиття готів з трипільцями, і пам'яткою цього є ритуал весілля. Однак матріархат, хоч і не в панівній ролі, лишився надалі складнем української раси. Які є прикмети матріархату з погляду суспільного?

Істотою матріархату є перевага жінки в родиннім житті, а далі і в суспільстві. Сліди цього, менш виразні, ніж на Україні, бачимо в духовности багатьох народів західньої" Європи. Найважливіше ж для нас є те, що "в матріархальнім суспільстві і родині існувала приватна власність його членів і переважали засади примітивної демократичности" (В.Щербаківський).

Отже, духовність матріархату, хоч і змінена, залишилася в українській родині, де жінка має дуже велике значення. Вона ж, жінка, була й першим учителем українського солідаризму. Артіль українців, що склалися, правдоподібно, завжди як спілка родин, перейняли цю духовність, яка стоїть коло праджерел української раси трипільства.

Трипільством можемо пояснити той "гуртовий порядок" українського солідаризму і його своєрідний демократизм. Трипільством можемо пояснити надзвичайну підсвідому силу такого поняття солідаризму, яке дозволяє сполуку в українських суспільних організаціях таких суперечливих елементів, як пошана особистої гідности і безоглядна воєнна дисципліна.

Не бачимо в приписуванні великої ролі матріархату в українській духовности ніякого пониження українців. Навпаки, можливо, що українська родина, яка сполучає в собі можливості для найбільшого розвитку не тільки мужеського, але й жіночого первня, є більш вартісна для культури, ніж чисто патріархальна чи матріархальна родина.

В кожному разі, для характеристики українських генеральних ідей треба пам'ятати про прагнення української одиниці до особистої свободи і про моральність провідників, про вроджені здатності мас і груп до міцної воєнної організації і, врешті, як про підставу, - про солідарність українців і велику роль серед них жінки. Символами цього є назви: еллінізм, готизм і трипільство.

д) Характер одиниці

Як бачимо, український характер має сильні підстави, що доповнюють одна одну, але можуть і протиставлятися. Це викликає дуже багату гру почувань, спостережень і рішень. Правдоподібно, між Балтією і Уралом - це найскладніший характер серед інших народів. Навіть пересічний українець дуже часто може оглянути якусь подію чи справи з кількох боків одночасно. Для українця скомплікованість світу є видніша, ніж, скажімо, для його сусідів. Тому, може, так нелегко українцеві прийти до якогось рішення. Хоч, коли він уже прийшов до цього, тоді і чужа

думка, і обставини мало впливають на нього (українська "упертість"). Нехіть до надміру слів і увага до дійсності, до акції характеризує пересічного українця. Ця увага й обережність допомогли, як думає дослідник, "виробленню в українців скритності, стриманості, що переходить у зручну хитрість, а не раз розвиває дипломатичні здібності" (Ставровський). Тому, може, стане зрозумілим вираз одного з найвидатніших етнографів України, що все повторював:

"Великого гріха бере на свою душу той, хто осуджує нашого українця з його зовнішнього вигляду". Врешті зазначимо, що можливість сприймання життя в його складності, а не раз і суперечностях додає деякої філософичної риси думанню пересічного українця. Завважені ж ним суперечності і природні недотягнення людської натури покриває він легким оптимістичним скептицизмом ("тонкий український гумор").

е) Провід

Коли перейдемо тепер знову до суспільної вартості українського характеру, то перше, що ствердимо, - це те, що нелегко добре провадити людей із такими складними характерами, як українці. Особливо нелегко потягнути їх нагло за собою якимись психічними експериментами, - експромтом. Колись із сумом один з "Вісниківців" ствердив, що українці не мають жодного нахилу до містицизму балтійського чи уральського, а тим самим їх "нелегко зрушити з місця". То є правда, але то не значить, що український характер не має своєї "золотої легенди", яка провадить його до акції.

Як впливає з українського характеру ідеал проводу і відчуження батьківщини?

В еллінізмі провідник - це мистець, що творить усе наново, незважаючи на попереднє. В готизмі провідник - це висловник ритму традицій своєї групи чи племені. Трипільство має ідеал проводу в понятті "батько". Провідник - це той, хто узнає в кожному із своїх підвладних "дитину", "сина". Загалом усі три елементи характеру представляють вождя, як того, хто собою висловлює щось вище і на підставі цього порядкує. Що є вище в українському ідеалі проводу?

Спробуймо глянути на ідеал проводу і в історичному аспекті. Як генеральна ідея він прийшов з півдня, з Малої Азії, і був засвоєний боспорською державою, а пізніше Києвом і козацщиною аж до наших днів. Отже, був це ідеал у своїх початках навіть не елліністичний, а елліністичний, змінений духом Македонії й Малої Азії.

Уже в елліністичній релігії і філософії нема виразних меж між людським і божеським. Для еллініста не було нічого дивного, що це божеське висловлюється в вождях, рятівниках і добродіях людства. Але лишень в Малій Азії вождь прийняв на себе цілу божеськість своїх підданих. Тим самим був передусім найсильнішим, всемогучим еством серед своїх підданих.

Найяскравішим прикладом такого ества був Олександр Македонський. Сам похід Олександра був чимось чудесним. Катастрофа велетенської перської монархії від одного дотику молодого македонця глибоко вразила міотично настроєні народи півдня. Дуже вплинуло це й на уяву малоазійських та понтійських народів. Цілій Елладі похід Олександра до Індії здавався дійсним повторенням містичного підбиття Індії Діонізом. Тому не дивно, що влада Олександра ще за його життя була оголошена божеською. "В божеськість особи Олександра вірив і він сам, і велетенські маси населення його держави" (Ростовцев). Легенда про божеського Олександра Іскандера живе й досі в Малій Азії, в Месопотамії і Туркестані.

Постать Олександра Великого відіграла велику роль у формуванні ідеалу вождя і в українців. Знаємо, що ще Митрадат Великий і його ціла династія зв'язували свою традицію понтійської держави з державою Олександра. Еліта київської держави, а також козацької взяла традицію Олександра як пратрадицію українців. Недарма ж і похвальна вірша кн. Костянтинові Острозькому, що в 1515 р. побив Москву, називає цього українця вождем "македонян". В дуже популярній історіософії, генеалогії української держави, в "Синописі" Іннокентія Гізеля, що від кінця XVII до 40-х років XIX ст. мала багато видань, ім'я Олександра оживляє цілу традицію державності. В "Синописі" зате знайдемо понизливе трактування Цезаря, західньо-римського ідеалу вождя. Зрештою, духовно й расово Олександр Македонський ближчий українцям, ніж усі Цезарі, Бісмарки й Наполеони.

є) Моральний наказ

Але найцікавіше, як цей ідеал елліністичного вождя вияскравився в українській елліністичності.

Легенда Олександра Великого ("Александрія") - це була найпопулярніша книжка еліти Києва, а пізніше - і Козацької Держави аж до кінця XVIII ст. Ще на початку XX ст. знаходять дослідники відписи "Александрії" по глухих гірських селах ("Тишівська Александрія"). Олександр Великий був символом володаря і для "дворянина Божого" (лицаря) XIV ст., і для "товариша войскового" (козацького штабовця) XVIII ст. Український Олександр побиває не тільки Асирію, Єгипет, Вавилон, він, на бажання його читачів, побиває в три дні і "сировоядів", якими править цар московський і яких мови ніхто не розуміє, а які обросли до пояса "скотячим волосом". Цей Олександр нищить не тільки потвори "глибокої сторони сівера", він у два місяці підбиває і західню Європу, "німецькую землю з моцними і нездобитими городами", і римське військо із тисячами збройних людей і "гусарами з копіями".

Але, що найважливіше, Олександр провадить усі ці завоювання як скромний і розважний виконавець Божих розпоряджень. Його вищість - це моральна вищість. Він підбиває королівства, діючи справедливо, будує імперію для покарання злих і нагороди добрих. Вождь у еллінів має вищість мистця; у народів Малої Азії вищість божества, врешті, в українців його вищість є глибоке відчуття моральності. Такий є ідеал вождя українців. Чи то буде вибір отамана чумацької валки, або навіть парубоцької ватаги, чи пошана королівського або гетьманського маєстату - підставою буде завжди, поза кваліфікаціями воєначальника чи провідника, передусім його моральна вищість.

Тому найвищий, найвеличніший провідник для українців - це той, що найповніше висловлює собою моральну справедливість. На другім місці лишень треба згадати про те, що має він бути особисто талановитим, і продовжувати давні традиції, і бути зичливим для людей української крові, як того вимагали елліństwo, готизм і трипільство.

Тому потяг до справедливості - це найважливіший рушійний наказ української раси.

ж) Патріотизм

Як же виглядає поняття рідного краю в українців? Це не є ніяке бомбастичне повторення абстрактних гасел, це не є декорування власного краю всіма можливими (навіть чужими) декораціями. Про Україну і про свій патріотизм пересічний українець взагалі не любить говорити. Хто пригадає собі тепер людей, що йшли на просту і скромну смерть за свій край у великих недавніх роках, ствердить, що вони робили це без зайвих слів і без декламацій. Те саме можна сказати й про віддану працю українських учених, кооператорів чи священства. Прив'язання до краю від цього не було менше, як у інших європейців, зате сам характер цього прив'язання був глибоко родинний. Це - дім, "своя хата", де є "своя правда".

"Хата" - це ідеал українського патріотизму. Українські козацькі думи говорять не про бундючну, містичну країну, лишень про "тихі води, ясні зорі", де - край веселий. Про власну велику простору Хату пишуть і Шевченко, і Куліш, і галицькі будителі. Там буде українська родина, цілий Рід. "Додому" хочуть вертатися сучасні українські політичні емігранти. Не до програм, а до привабливих людських форм українського життя.

Може, як формулу українського найглибшого патріотизму і треба б прийняти не смертельне: "Де згода в сімействі, де мир і тишина, щасливі там люди, блаженна сторона!". Не маємо соромитися ані цього ідеалу, ані формули - "хата". Бо є в Європі раса, що не соромиться свого "Доме, солодкий Доме!", а його флота, найбільша морська флота в Європі, офіційно зветься "хатньою" флотою ("Home-Fleet").

Поняття краю як Родини, як Хати, як Дому - це велика річ. Це значить, що для українця в його свідомості навіть не треба окреслювати докладніше українських земель. Там є дім, усе, що найбільш людське, усі ідеали людини, праджерело усіх добрих почувань, і всі можливості розвою. Дім - це те місце, де найбільше людина є людиною. Це осередок людства для українця. Він мандрує по всіх країнах, але то все є несправжнє, лишень коли він вернеться "додому" - там є справжнє життя (Данило Прочанин). Власне, ці терміни "хата" і "дім" найбільше характеризують органічність патріотизму українця.

Ми розглянули підстави українського характеру, а тим самим, почасти і української історії, і українських генеральних ідей. Лишень в границях власного характеру може бути поступ українців. Зрештою, навіть не поступ в значенні недавно ще модного технічно-машинного розвою,

лишень розширення. Розширення, зміцнення і усвідомлення сильних сторін цього характеру - це є поступ. Не можна здобувати іншими способами, як тільки українськими. Не можна йти вперед, як тільки розростом того, що було.

Поняття хронологічного поступу в українським характері? Як же це жалісно звучить. Митрадат, що підбиває Родос, захоплює путь до Єгипту, загрожує Риму; Святослав, що шукає на Закавказзі шляху до Індії; навіть недавній Мазепа з його союзом із Скандинавією (Швеція) і Малою Азією (Порта), а обіч - сучасні стоси декламаторського паперу з їхніми декламаторськими, безсинтетичними "де шукати наших традицій?", із закликом до "роздору в рідній хаті" та презирством до "рідної кучі". Але звернімо увагу на дві фази сили українського характеру: його розростання і опадання, його серединність і пораженство.

53. ВІДЧУТТЯ СЕРЕДИННОСТІ

До ідей - підлож належить відчуття повноти існування своєї раси й краю.

Це відчуття повноти існування опирається передусім на відчуття свого фізичного здоров'я і справності. Традиція пошани до них є стародавня.

Головний антропологічний тип української раси - передньо-азійський (динарський) тип відзначається своєю тілесною пропорційністю і здоров'ям. Є то так званий в біології м'язовий тип (*typus muscularis*), що різниться, скажімо, від травного типу (*typus digestivus*), який переважає в уральсько-фінських народів. Тому піклування тілом і його зручністю були знані віддавна на українських землях, як вияв самої природи української людини. Ду-жання¹, гри і змагання знаходимо і на керамічних пам'ятках і ще більше - в традиціях сільських ігор (напр., скраклі), показів збірної зручності (напр., під час гагілок), дужань і перегонів (напр., у гандарів і чабанів). Знаємо, що до програми трьохлітнього вишколу запорозького новика-джури входило також і фізичне довершення, таке як плавання, фехтування і т.п. Збірні змагання молоді навкулачки (змагання "кінців") по селах пригадували шотландцеві Клеркові (XVIII ст.) його рідний острів. Правдоподібно, і гри, і дужання, як і деякі танці, походять з трипільської доби української духовності.

Про культ тіла за часів понтійської доби знаходимо вже писані пам'ятки. Так, наприклад, в Ольбії з тих часів zostалися кам'яні плити з такими написами: "Тут говоримо про те, що славетний Анаксагор, син Демагора, вистрілив із луку на віддаль 280 сяжнів".

Знаємо також, що в II-III віці по Христі в Херсонесі систематично відбувалися змагання атлетів, вістунів (герольдів), сурмачів і поетів.

Врешті, були тоді й теоретики фізичного виховання. В Пантикапеї проповідував в тих самих часах Сфер Боспорянин поворот до життя, близького природі, з перевагою тіла, а не інтелекту. Він жадав відновлення стародавньої Спарти над Чорним морем.

В київській добі зустрінемо багато описів зручності українців в мореплаванні (походи на Каспій і т.д.), а навіть про їхні винаходи в тій ділянці (морські кораблі Ізяслава II в 1149 р.). Зрештою, і річна, лоцманська служба на порогах Дніпра мала дуже старі, ще великокиївські традиції. Про боротьбу вільну й навкулачки дає поняття літопис у згадці про Кирила Кожум'яку, про поєдинок з Редедою і т.п.

Козацькі часи - це не менший розквіт культури фізичних здібностей, що впливають вже з самої суті тодішнього воєнного і торговельного руху на Україні. Похвала фізичній справності - річ нормальна в письменників тодішньої України. Сромонах Климентій, побутовий віршар XVIII ст., похваляє козацькі воєнні ігри, "що звикли в військах держать, котрими в войнах на брань і на триумф гласять".

Від XX століття збірна культура тіла виявилася в кількох формах організації, зближеної до загальноєвропейської ("Пласт"), до загальнослов'янської ("Сокіл") і своєрідної української ("Січ").

Ця традиція плекання тіла й гармонійного його розвитку має в основі потяг до фізичного ідеалу, бажання досягнути фізичну довершеність у межах своєї раси.

Є цілком природньо, що обіч цього існує віра в можливість досягнути духовну довершеність в межах української крови. Це є певність, що все найважливіше з людських почувань є в українських людях. Це переконання, що найвищі й найважливіші здобутки людства зростали й

зростатимуть в українській расі. І врешті, що єдина доцільна дорога для української одиниці до висловлення себе й розвою є лишень в українській духовності.

І звідти випливає переконання (не раз підсвідоме), що для українця центральним пунктом світу є Україна, українські люди й українські землі. Це є така ж нормальна річ для духовності - визначати свій край за середину світу, як для одиниці фізично здорової визначати, передусім, свій власний організм за найдовершеніший.

Відчуття серединности свого духовного світу - це дуже велика річ. Без нього неможливою є всяка тривала збірна акція всередині й назовні цього світу. Так само цілком неможлива є яка-будь розсудна оцінка чужинецького духовного матеріялу без установа, як мірила, власного світу.

Українці спеціально дуже глибоко досі відчували свій світ як мірило, як критерій для інших світів. Можливо, тут велику роль /відіграло передньоазійське (трипільське) підложжя раси. Це ж підложжя найбагатше з усіх, що досі були в Європі. Воно є джерелом усіх важливіших культур, воно дало християнство, хліборобство, всі досі знані форми державности, торгівлю і багато з мистецтва європейських народів. І досі воно діє не тільки на Україні, але й у найважливіших країнах західної і середньої Європи, даючи творчих людей і творчі колективні форми. На нім може опертися расове відчуття серединности.

Дуже важко докладно окреслити, що то є відчування серединности власної раси. Є це скоріш духовний клімат, що опирається на великі числі підсвідомих духовних явищ. Зате можемо вказати на головні зовнішні прикмети цього відчуття.

Першою прикметою є відрух до оборони свого рідного, своїх вірувань і святощів. Цей відрух був в українських землях від найдавніших часів. Коцевалов, описуючи духовність античних міст над українськими ріками, захоплюється багатим культурним життям тих держав: їхніх філософів, таких як Біон Бористеніт (Наддніпрянець), що жив в III в. перед Христом в Ольбії", як Сфер Боспорянин, Стратонік, Омікр та інші. Між іншим, наводить голос одного з мешканців Ольбії', занотований тодішнім еллінським мандрівником: "Ніякий Бористеніт не стерпить нападів на Гомера й Ахіла: другий, як ти бачиш, - наше божество, а першого ми шануємо майже нарівні з богами" ("Східній Світ", 5).

Такого "нестерпіння нападів" на своє найглибше знайдемо в українській історії й духовності дуже багато від відрухової оборони своєї віри проти "вір поганих" аж до XVIII століття, коли на пропаганду московської духовности й державности відповідали українці, що поза їхнім власним добром "ніде нема нічого доброго, нічого корисного, нічого справді вільного, щоб могло їм (українцям) придатися" (скарга Румянцева на українців перед Катериною II).

Другою прикметою відчуття серединности, може ще важливішою, є своєрідний погляд з нутра раси на всі речі людського світу. Власна раса є джерелом, і мірилом, і правом. Хто може дати право українцям? Воно в них самих.

"Ми - люди і, дякуючи Богові, люди вільні. Хто відважиться відняти від нас дар Божий - нашу совість? У кого вистане сили перевернути нашу думку? Ні в кого".

Це в найтяжчих хвилях України, в XVI віці, говорить київський громадянин (Христофор Филалет-Бронський, в "Апокрисисі", 1597 р.).

Слова козаків з походу Острянина (1638) теж повні певності, що вони - "корінь і твердиня чести та вікопомної слави всього товариства воєнного".

В "Слові о погібелі" з поч. XIII століття знайдемо довгі вилічування народів Європи над Балтією, Дунаєм і Уралом тільки на те, щоб ствердити, котрий із тих народів, цілком або не цілком, "покорений був Богом християнському народу і великому князю" київському. Київ є мірилом і для прочанина Данила, що оглядає Середзем'я і Єрусалим. Сама ріка Йордан подібна йому здається до його Снови на С.іверщині. Королів на заході зве він звичайними князями, тільки в Києві, за його світоглядом, є Великий князь.

Із самої глибини раси повстав потужний гімн козацької України (XVII ст) "Та нема лучче, та нема краще, як у нас, на Україні..."

Ще в хроніках XVIII ст., ще в романах українського патріота Наріжного (1780-1825) є атмосфера того погляду на світ (навіть і на імперський Петербург) з нутра і з ієрархії своєї раси.

Цей клімат погляду з нутра своєї раси є і в найбільшого морального авторитета новітніх часів із його: "В своїй хаті - своя правда, і сила, і воля".

До XIX століття не знайдемо того, щоб українець мав погляд на свою расу ззовні, що була б для нього засобом до чогось. Ба, і в XIX столітті цей погляд на світ з нутра раси висловить Ольга Косач: "Навіть трудно сказати, за які саме якості любиш своє національне; іноді вкажеш ці якості, а іноді ні, а ось любиш" .(Лист до Драгоманова 1887 р.).

Найліпшу формулу цього дав Микола Гоголь. Це помітив у своїй праці А.Белій, ненависник українців. "Україна - це "все, що тільки є на світі", - ось фраза-рефрен, фраза-штамп першої фази творчости Гоголя", - пише Белій.

"Все, що тільки є на світі", має в собі раса для одиниці, всі можливості вияву одиниці. Тому, власне, нелегко одиниці відчуті цілу велич раси; нелегко характерові малого організму вчутися в характер організму, незмірно від нього більшого. Одиниця може лишень здогадуватися, відчувати, врешті усвідомити собі, як багато є поза нею в її" расі. Сил і здібностей одиниці не стало б до повного поглиблення і критичного усвідомлення цілоти раси в просторі, в формації, в часі. Безнадійним є бунт одиниці, що не хоче прийняти расових традицій, способів самовираження і експансії, які повстали дуже давно і коріняться вже тільки в підсвідомості. Зрештою, як можна собі уявити життя раси без цієї, дуже часто підсвідомої спадкоємности, серединности раси, одним словом - без сприймання предківщини. Це сприймання предковичности, на віру від родини, від оточення, ба - від природи і навіть від ворожих побуджень - це є одна з найважливіших прикмет відчуття серединности раси.

Ці три прикмети: відрух оборони свого рідного, погляд на світ з нутра раси й сприймання предківщини - це немов зовнішній вияв українського характеру. Це - його своєрідні межі, його своєрідна ослона для самозбереження в історії, в небезпечній і жорстокій грі пригод народів і рас.

Глибоке підсвідоме відчуття реальности цих меж українською одиницею дає силу і їй, і українській расі. Напруження цього відчуття серединности в расі - це те, що охороняє її' перед небезпекою. Ба, дає їй те підсвідоме переконання, що має кожен здоровий організм у житті, а саме вічної тривалости всупереч усім обставинам.

Може, це мав на думці британський мандрівник Гессель Тільтман, що в своїй "Селянській Європі" (1934) так багато пише про характер українців: "Українців прозвано "бритійцями Східньої Європи". Назва надається. Так само, як і британська раса, вони своєю працьовитістю створили і культуру, і цивілізацію - вищу від тої, що їх оточує. І так само, як і британці, вони мають ту фатальну хибу (з погляду їхніх противників), що вони ніколи не знають про те, що їх переможено".

Але буває, що це відчуття затьмарюється, виступає в расі інший духовний клімат, виступає поразенство.

54. ПОРАЖЕНСТВО

Ніяка ідея не викликала понуріших наслідків, ніякий ворожий похід проти України та її земель не дав таких спустошень, як ідея обниження українства, підложжя поразенства. На ньому були й є збудовані цілі системи світоглядів, цілі окремі історичні події.

Самий потяг до опрощення, до втечі від свого є в деяких границях всередині кожної великої раси. Бо одиниця (чи група одиниць) може не мати в собі сили на те, щоб прийняти, знести й служити цілій різносторонності власної раси. Вміти прийняти свою власну долю і власний характер, не зламатися в найгірших хвилях і попровадити себе самого певною рукою - це дуже тяжке! Як нелегко відрізнити важливе від неважливого в різновидності власного "я" або потрібне й непотрібне в оточенні. Як же не раз боляче протестують проти власної долі всередині раси і одиниці, і групи, і класи.

Це один із бігунів духовної діяльности, бігун негативний - цей протест проти надмірного ускладнення життя. З цього погляду український Сковорода може подати руку швейцарському французові Руссо й англійцеві Раскінові. Те опрощення має в собі також багато із хвиливого відпочинку одиниці в мрії. Відпочинок продовжується і стає світоглядом. Мріяння поглиблює нехить одиниці, кличе до неприймання іншого життя, ніж власні мрії. Це те, що є змістом надгробної епітафії Сковороди: "Світ ловив мене і не спіймав". Український світ його не спіймав.

Хоч і сам протест Сковороди є український, це є українське пораженство.

Що є в тім пораженстві? Які воно має головні вислови в українській расі?

Розгляньмо, що то є, властиво, гасло: "Будь, як природа", що то є те "природне спрощення", втеча до затишку, нехіть до складного групового життя? Чому, власне, ця втеча є природня, а суспільне життя - штучне?

Штучність у суспільному житті? Але вже зустріч двох одиниць вимагає деякої штучности для порозуміння чи співдії. Уже звіриний світ знає деяку товариську й суспільну культуру, закони подружжя, ловів і війни. Звичаєве право людей є таким самим законом природи, як і прагнення свободи ' в одиниці. Лишень суспільна культура дає змогу знайти між ними практичну лінію поділу. Ні, "втеча до природи" - то і є втеча від природи: то є втеча від частини свого "я", то є зменшення себе, отже. пораженство.

Втеча від суспільного життя - це зменшення себе, це - обниження вартости власного життя, це - нехіть до продуктивности ширшому розмаху. Як же жахливо описав Гоголь таке пораженство одиниць і класів! Вони звірячо малі й безсили - ці сварливі Довгочхуни, що викинули прадідівські шаблі, ці Афанасії Івановичі, що обжираються од рана до вечора, ці Коробочки і Собакевичі. Люди, що хочуть бути меншими, що залишаються при інстинктах і нижчих емоціях, бо вони не здатні до сублімації цих емоцій у вищі, більш суспільні. Це - Хутір, або українці на нижчому ступені духовности. Це те, що обіч доктринерського дефетизму зробило ХІХ століття малим століттям української сили. Нема більшої безнадійности, як хуторянська апотега нижчих емоцій. Це про таке пораженство сказав апостол Павло: "Їх Богом є черево, а їх кінець - погибель".

Можливо, втеча до хуторянського примітивізму є підложжям державно-історичного явища (зрештою, знаного кожному народові) сепаратної акції окремих частин України. Скомплікованість організації і завеликий ризик війни Митрадата Великого з Римом побудило Наддністрянщину і Кубань до повстання проти Пантикапею. Непевність долі великої махіни київської імперії, а пізніш - блискучо-о галицького королівства побудила до "самостійного" існування примітивні, безієрархічні групи берладників, бродників, болоховців. В недавній боротьбі українців за державність так само всередині Української Республіки озброювались, підпомагані чужими агентами, примітивні Тараща, Гуляйполе, Пашковецька волость. Бачучи цілий тягар зусилля для здобуття своєї великої державности, вже й на еміграції знайшлися примітивісти, прихильники відірвання кубанських земель. Причину цього недарма вбачає новітній дослідник у страху, який огортає пораженців від думки, що в новітню українську державність "вдарили занадто могутні тарани" (Б.Ольхівський).

Однак пораженство людей татарських в державному житті раси, а людей хуторянських - у суспільному не викликає ще такої нехіті, як інший тип пораженства. Втеча до фізичного примітивізму, до нижчої форми особистого щастя - річ часта в людей у всіх країнах. Коли це й є злочин, то злочин одиниць, часто безвідповідальних у складних справах суспільного й політичного життя. Гірше є пораженство відповідальних осіб, тих, що репрезентують націю, народ, расу, - інтелектуалістів і вождів, що стоять на чолі. Їм не вільно до мірила особистих справ зменшувати відпорність чи сили раси. Можуть висловлювати або великі речі, або ніяких. Бо вони відповідають за маси в сучасному і за їх долю в майбутньому.

Пораженство інтелектуалістів - це явище дуже молоде в українській расі. Заледве кількадесят літ тому вперше почули українці безнадійні Кулішівські прокляття на власну расу і на її минуле. Заледве кількадесят літ тому деякі люди української еліти почали відмовлятися бути спадкоємцями. Не хотіли виконувати обов'язків спадкоємців тисячолітніх традицій. В середині ХІХ століття - надолі був бунт нижчих емоцій. Хутір, а нагорі - бунт інтелектуалістів, перепоених ідеями чужих номадських підлож.

М.Грушевський у своїй "Історії української літератури" присвятив кілька блискучих сторінок характеристиці психічного відчуження української інтелігенції другої половини ХІХ і початку ХХ ст. від традицій княжої доби. Як каже Грушевський, "національне життя добровільно бідніло, затіснявалось і звужувалось, лишаючи без відповідного використання багаті й сильні сторінки своєї історії".

Відмова від обов'язків спадкоємця була легкою: адже ж так легко не захотіти перетравити,

упорядкувати і знаходити силу в упадку недавньої козацької державности, що остаточно існувала в цілій своїй яскравості традицій іще в половині XIX ст., як свідчать чужинці (Коль , 1837-1841 р. та інші). Так легко зненавидіти і свою расу, і себе самого за хвилево програну раси можна тільки з кари Провидіння. Чи не бачимо цього ми тепер, по недавніх велетенських роках? Чи не хотів би дехто порвати в своїй історії всі нитки такого делікатного мережива, як історична духовна традиція раси? Щоправда, тепер це важче зробити, поки живі ще носителі військових та державних традицій.

Але вернімося до пораженства Метлинського, Гребінки, Куліша, Костомарова. Спробуємо охопити його розвій.

Костомаров пояснював упадок державних змагань українців нібито їх нездатністю до державного будівництва. Інші вказували як на причину на "пажерливість сусідів" і "незавидне географічне положення України". Врешті, були й такі, що проповідували вмирання української раси і, наприклад, записували пам'ятки мови вже із вступами-некрологами (Метлинський).

Хуторянство Куліша пхало його до виголошування приходу нового етапу в українськй розвої: раса українців, правда, зрікається назавжди державности на користь москвинів, зате має (за його, Куліша, проводом) створити царство "нев'янучої краси". Сублімація Хутора коли не до державности, то хоч до мистецтва.

Врешті, в Драгоманова знайдемо в істоті речі, подібні до кулішівського прагнення, тільки не "нев'янучої краси", лишень "нев'янучої" соціальної справедливости. Теорії всіх інших дрібніших пораженців укладуться як доповнення до вищенакресленої лінії ("Схід Європи", "Три Русі", "Селянська держава" і т.п.). Зауважмо, однак, що в усіх цих політичних теоріях українці виступають як організм, слабший від московського чи взагалі сусідського, але завжди як самобутній історичний характер. Зауважмо, що хоч і Куліш, і Костомаров, і Грушевський перед війною відкидали швидко можливість повної незалежности українців, але не відкидали її окремої лінії розвою в минулім. Для них усіх Україна була організмом.

Кульмінаційним пунктом пораженства інтелектуалістів була теорія, що відмовляла самобутности українській расі, нищила її як окремий організм. За цією теорією інтелігента всі властивости України повстали із звичайної мішанки прикмет московських і прикмет польських. Теорія була абсолютно неісторична і антирасова, антинаціональна.

"Ми є якоюсь species hybrida, - каже її винахідник, - між народами-сусідами (Польщею і Москвою). І це наше прокляття!.. Ми є народом-бастардом (байстрюком). Ми є культурно-історичним Zwischendingom..." Далі автор цієї теорії попросту долучає риси москвинів до польських прикмет і називає це вірним образом України. Забирається він до цього без усякого історичного обґрунтування, не подає й причин, чому йому розходиться на знищенні української психе і її роздерті між чужими духовними осередками. Додає лишень: "Не буду застановлятися над причинами цього надзвичайно характерного, мною вперше зауваженого явища" (гл. мою статтю в "Tag"-у під наголовком: "Ein Kulturhistorisches Zwischending").

В цій теорії "народу-бастарда" пораженство українських інтелектуалістів дійшло вже до абсолютного знищення органічности власної раси. Це вже не було самопоменшення, це було самознищення, остаточне поневолення духа раси.

Однак події відповіли пораженству. Стаття "Нарід-бастард" була вміщена в січневій книжці львівських "Шляхів" 1917 р., а за два місяці, в березні, сколихнувся той український організм із такою силою і з такими своєрідними прикметами, що механічна теорія бастардизму вже не встигла здобути ніяких прихильників, крім її автора.

Костомарівське триєдинство, прекраснодушїє Куліша, демо-лібералізм, врешті безнадійний бастардизм тепер не мають значення. Бо всі вони були втечею, неприйманням, частинним чи цілковитим, України. Тепер неможливо не приймати організму України, навіть для чужинців. Кожне таке інтелігентське неприймання занадто виразно виглядає на духовні лінощі.

Взагалі, тепер ніяка теорія пораженства, укрита чи явна, не допоможе маскуванню українцеві особистого безсилля. Український духовний організм є занадто яскравий, потужний і всеприявний. Українській одиниці не втекти від нього, не втекти від своїх обов'язків спадкоємця і висловника тенденцій раси. Від недавніх великих років не зроджується ніяка нова пораженська

ідея: дні тепер такі важливі, що ніхто б просто не звернув уваги на теорію, що їх, ті дні, маловажить. Коли тепер існує втеча від України, то вона має характер втечі в хаос, в істерію одиниць, які не можуть чи виховання яких не дозволяє їм прийняти української дійсності такою, якою вона є. Але втеча в істерію - це втеча в безсилля. Кулішівське "народе без пуття" тепер не імпонує. Більше - наповнює презирством до того, хто це каже. Здається, розквіт інтелектуалістського пораженства закінчився.

В кожному разі, бачимо на попередній добі, як глибоко може зайти фізичне й моральне пораженство всередині раси, і то в часах якнайсильніших, якнайбагатших з погляду матеріального. Одночасно бачимо, що зворот до відчуття серединности раси принесли українцям саме роки найбільших фізичних утрат. Однак за вихід з пораженства варто було заплатити гекатомбою втрат, бо завдяки цьому українська раса знов іде власною дорогою призначення.

Яке ж воно є, це призначення українського характеру? Коли характер раси виявив себе найповніше в історії?

Тоді, коли найповніше виявив своє відчуття серединности, в часах апостольства Києва, його великодержавности. Але перед тим спробуймо з'ясувати зміст української державности.

55. УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ

Не завжди є корисно для України ставити на перше місце якусь доктрину чи навіть козацький запал і пику. Це не відповідає характерові українського державного будівництва, не буде дійсного життя.

Найчастіше у цьому нас переконали останні десятиліття. Всякі "тверді закони", і запал декламаторів, і "козацька гордість" кабінетних ліриків - це найзвичайніша розпушта нації. Маємо в практиці "козацьку гордість" авантюриста Полтавця-Остриця і інших віденських і брюссельських козаків. "Тверді закони волюнтаризму" пхнули, властиво, до самовбивчої акції здібного ген. Юрія Тютюнника, використаного большевиками для їх пропаганди і застріленого. Ще менш імпонує тепер така сильна в українців XIX століття ліричність. Ще менше значать тепер заклики до офірности¹ в словах, ліричні гекатомби. Гекатомби дійсності перевищують всяку лірику.

Доцільність акції - це те, що зв'яже поняття державности з дійсністю. Мала згадка з часів великої війни 1914-1918 рр. зілюструє це твердження. Англійським підстаршинам було поставлено тоді питання: "Що є першим обов'язком вояка?" Нагороду в анкеті отримав один із підстаршин за таку відповідь: "Кажуть, що першим обов'язком вояка є загинути для свого краю. Це - неправда. Першим обов'язком вояка є дбати про те, щоб якнайбільше загинуло ворогів його краю". Чиста жертвність (на яку такі багаті українці) - це ще не є здобування державности. Індуси-фанатики, що кидаються під важкі стопи слона британського генерал-губернатора, не будують держави. Але живих людей іще більше, як недоцільна офірність, нищить надмірне доктринерство. Бачимо не одну катастрофу державности, коли доктрину поставлять понад живим організмом, слова - понад життям. Багато цих прикладів на наших очах.

Маємо приклад на експерименті сталінських доктрин. Всі совітські доктрини в практиці спроваджено до однієї: "Людина є ніщо, мета є всім", і вони спинили не тільки духовний, але й фізичний зріст кількадесяти народів під серпом і молотом. Не говоримо вже про знищення старшого покоління. На величезних просторах совітів катастрофічне зменшилися уродини. Навіть беручи совітську статистику, ствердимо, що впродовж п'яти останніх літ в совітах шестикратне зменшилось число народжень (Ст.Глясс). Чи згадувати фізичне знищення Іспанії? Кривава боротьба двох доктрин (своєрідний поділ на Санчо-Пансів і Донкихотів) всередині краю на століття стягнула вділ цей край, що перетворився з сильною державою в колонію сильних держав.

Отже, живий організм України, живий український характер ставимо на перше місце. Все є доцільне, що служить силі українського організму.

Від початку яким є, що тільки доцільність фізичного збереження раси може бути підставою розуміння державности. Не є першим обов'язком живого організму - загинути, а лишень не датися загинути, вийти з небезпеки оборонною дорогою. Тому, коли хтось говорить про українську державність, то перше питання, що йому поставимо, буде: як уявляє він господарку не тільки духовними вартостями України, але її фізичними силами, її людським матеріалом. Не можна

прикриватися тим, що українці - це одна з шести найбільших груп населення Європи, отже, завжди ріками крові пролежать собі дорогу до перемоги. Цей російський спосіб думання навіть для 150-мільйонної Росії був більш як небезпечний. Під час війни, в кінці 1916 року, вибрані послы і сенатори ("Асобое Совещаніє") подали цареві Миколі II дуже характерну доповідь, що стверджувала цілковитий упадок гасла "шапками закидаєм" і грізні наслідки безлюддя для краю. Останні слова доповіді були: "Загалом, цілий державний механізм і все народне господарство відчуває дуже виразний недобір у людях" (Головін). Такий недобір може бути не тільки під час війни, кожен день є війною для раси.

Отже, беручи доцільність тих чи інших українських державних чинників упродовж історії, справджуємо їх вартість для українців під оглядом збереження раси.

Таким чином, доцільне господарювання кров'ю - це є перша прикмета державности, чи в явних, чи укритих формах. Забава в марнотратство крові - це один із найбільших злочинів щодо своєї раси. Легкодухи, може, думають, що не несуть відповідальности, коли легкодушно закликають до марнотратства крові. Однак це є найцінніше з усіх цінностей України, і нема пробачення тим, що викликали безцільне для раси і Провидіння пролиття крові.

Є й інша доцільність. Доцільність духовної господарки. Духовні сили українських одиниць і груп є людські, а тому обмежені. Уміти збудити енергію одиниці, гармонійно сполучити з енергією цілої раси і, що найважливіше, дати ритм постійної продуктивности цілої державної збірноти - річ не легка. Це є одночасно і організація праці, і утримування на доброму рівні морального напруження.

Не можна спиратись на дотеперішніх поділах і одиницях організації інших рас і народів. Скажімо, в сучасних українців границі еліти й селянства не є дуже виразні. Та й саме поняття "селянського класу" ні в чому не відповідає такому ж поняттю в інших європейців. Про це, розмовляючи з Іваном Липою, так висловився митрополит А.Шептицький: "В Німеччині, та і в багатьох інших народів, селяни - дійсно нижча верства, що є надолі в порівнянні з іншими верствами населення. У нас, українців, це не є якась аналогія до класу "дурних Міхелів": ані школа, ані адміністрація, ані військо не довершили ніякої селекції, вибору краших, здібніших одиниць. Найрізніших і часто найздібніших людей має в собі українське селянство. Це не є ніякий окреслений клас".

Це є дуже важливе питання: знайти елементи власної державности й відчутти органічний зв'язок між ними. Головним завданням міцної державности є дбання про те, щоб кожен її громадянин був на своїм місці, тобто там, де може вказати якнайбільшу продуктивність. В противному разі - це анархія, змішання і упадок держави як недоцільної. Тому легко зрозуміємо слова останнього посла при царськй Петербурзі, француза Палеолога: "Царська Росія мусила впасти, бо там кожен не був на своєму місці".

Які ж є методи до осягнення такої доцільности в державній організації?

Останніми часами англо-саксонці узнали це за дуже важливу, чи не найважливішу суспільну квестію. "Кожна людина має бути на своєму місці!" - це гасло великої групи британських і американських учених. Послухаймо одного з найзнатніших у світі біологів, проф. Галдейна з Кембриджу: "Генетика - це є галузь біології, що досліджує причину вроджених різниць поміж організмами. Поступ біології останнього століття провадить до визнання факту вродженої нерівности між людьми. В науково упорядкованім суспільстві треба так само приймати вроджену людську різнорідність, як приймаємо погоду, що її в значній мірі можемо передбачити, але дуже нелегко опанувати. Розбудову відповідної техніки в цьому напрямі осягнуть покоління, так, як колись розвинули хімічну аналізу. В далекій будуччині людство, мабуть, буде поділене на касти, як індуси або терміти" (Галдейн "Нерівність людей").

Для українців мусимо взяти інші методи.

Не чистий індивідуалізм є характерний для українця, лишень українська асоціативна група, громада, артіль. Це є одиниця українського типу більшої організації. Сумою груп є чумацька валка, і союз кооператив, і територіяльна курінна організація Січі. Інстинктом відчули це і соціялісти, будуючи Центральну Раду 1917 р. на засаді корпоративній (був це, мабуть, перший корпоративний парламент в Європі). Те саме можна сказати про Трудовий Конгрес 1919 р. чи Раду Республіки 1920 р. Репрезентували вони стани, професії, заняття і партійні комітети. Цікавою є

організація сучасної української еміграції, що далеко триваліша від російських еміграційних товариств і стоїть під оглядом державним вище від росіян. Це є федерація територіальних груп, що зв'язані з центром своїм виборним уповноваженим, що його тільки затверджує центр. Призначення до нічого не довели, лишень ця форма виявилася найбільш органічною.

Перейдімо до органічного змісту організації української державности.

Отже, органічним складнем української державности є група. Коли вдасться нам окреслити її суспільний зміст, а також те, як органічно уклалися впродовж історії раси взаємини між цими групами, будемо мати образ органічної української державности.

Зміст української суспільної групи повстав із українського культурного підложжя, з агрикультурного кругу. Саму формулу трактуватимемо як річ другорядну; властиво, найважливішою є засада, що кладе українська раса в ту чи іншу українську форму. Найважливішою є засада, що вироблена віддавна і збереглася до останніх часів, бо це б вказувало, що вона відповідає українському характерові і дає вищі і доцільніші форми продукції.

Але чи існує така засада? Геніяльний дослідник форм українських асоціацій Федір Щербина відповідає в своїй блискучій синтетичній праці: "Ми переглянули найрізномірніші українські артілі (асоціації) і взагалі, громадсько-суспільні форми організації, - отже, всі вони мають між собою більш близький зв'язок, ніж би це нам здавалося. Всім їм однаково притаманна одна й та ж сама риса, що проходить через них червоною ниткою. Ця риса висловлює глибоко звичні для народнього життя явища. Риса дуже важлива і істотна. Без розуміння її важливіші прикмети українських форм будуть для нас цілком темні і незрозумілі.

Отже, головна прикмета українських артілей і громадсько-суспільних форм то, що всі вони - чисто звичаєві явища соціального життя, продукт народнього звичаю і традицій. Ці форми вироблені не законодавчими регламентаціями і обіжниками (згори), а шляхом повсякденного історичного досвіду і традиції... Це відвічні народні звичаї, передавані з роду в рід, з покоління в покоління, від батьків до дітей і з поправками відповідно до загального розвитку життя" ("Нариси", 1880).

Цей зміст є вічний в очах Щербини. Форми асоціації можуть розкладатися, навіть гинути, але зміст зостається, бо має соціально-виховне значення. В цьому змісті є можливість розвою вищих форм асоціативних відносин і праці, в них є сила і заповіт будуччини. Чому? Бо цей зміст є український.

Цей український історичний досвід і традиція - це й є той закон української асоціації. Пригадаймо собі, як для українця важливим є, щоб усе було "по закону". "Законність" усього, що робиться, - це є підстава асоціативного думання українця, і чим ближчий він до своєї крові, тим сильніша в нім ця потреба "законности", справедливости, що регулює відносини українських людей на підставі їх власної традиції і звичаїв. Підлягання цій традиції - це вже запорука продуктивности і групи, і одиниці. Кара, яка приходить з рамени цієї групи, це не знущення, лишень вказівка, що проступник переступив звичай.

Яке ж значення одиниці в цій українській асоціативній засаді? Як її трактує закон?

.Власне, з цих слів виходячи, застановімся над оцінюванням одиниць, селекції людей в українському "законі". Одиниця (згідно з ним) є тоді найліпша, коли вона висловлює якнайліпше традиції, дух своєї асоціації. Це є витворення того, що ми б хотіли назвати породами українських людей.

Власне українці мають вроджені здібності - тривало репрезентувати і висловлювати свою асоціацію. В тім є їх сила. Придивімся до пересічного українця в його зіткненні з західнім індивідуалістським ривалізаційним² життям міст. Він не дає собі ради так, як би того можна було б від нього сподіватися. Він звик до асоціації, групи, і то часто родинного характеру, і лишень там може дати максимум енергійної і витривалої праці та продуктивности. Можливо, що й так охоче підтримуваний сусідами міт про "вроджену недержавність" українців повстав з обсервації українців, які діяли поза групою, асоціацією. Гоголь у своїх "Мертвих душах", власне, дав нам образ таких жалісних уламків, викинутих Росією з групового життя українців.

Отже, українські асоціації і "люди асоціацій", - але в яких взаєминах, в якій ієрархії укладені? Правда, в обличчі раси є однаково дорогі і традиція асоціації опішнянських гончарів, і бесарабських виноградарів, і січових лоцманів, і якогось чумацького села чи волинського роду

князів, або роду кравців чи шевців. Міт про шевця Кожум'яку, що рятує від ворогів Вічне Місто на просьбу цісаря Володимира, - це дуже характерний міт для українського демократизму, рівності українських традиційних асоціацій в обличчі раси. Всі вони висловлюють якусь прикмету раси. Всі вони вислови ики зорганізованого характеру раси.

Але укладання і вияскравлення цього характеру відбувалося з часі, в історії. До історії мусимо звернутися, коли шукаємо образу української ієрархії, і то до історії українського права. Чи тільки звичаєвого, не завжди, зрештою, докладно занотованого етнографами й правниками? На щастя, більше знаходимо велику безперервність писаного права в часі, і воно до деякої міри висловлює тенденції звичаєвого права усіх земель України.

До останнього часу (1917 р.) в серці України (в двох "губерніях Малоросії") діяли т.зв. "Права, що по них судять малоросійський народ" ("Своді Законів", т. X). Ці права вирости органічно із законів козацьких часів, із "Литовського Статуту" і, врешті, з великокиївської "Руської Правди".

Останніми часами дуже важливе відкриття зробив проф. А. Андрієвський, правник і колишній член Директорії, в своїй праці в "Збірнику Українського Університету у Празі" з 1925 р. він знайшов джерело, що висвітлює правну культуру українських прапредків - трипільців, зв'язує їх правні поняття з "Руською Правдою" і звичаєвим правом українців і тим самим встановлює вісь української правної культури впродовж близько трьох тисяч літ. Це ще одне пояснення того вродженого в українців потягу до законности.

Андрієвський бере писаний кодекс геттітів (з XIV ст. до Христа), народу-сусіда трипільців того самого часу і зазначає, що "правна геттітська культура, що відбилася в кодексі, дуже близька до старовинної, а також і сучасної культури українського народу".

Андрієвський знаходить дуже багато тотожностей в кодексі і в звичаях та законах старої і нової України. Однаковими є форми землекористування (рілля, сінокоси, сад), однаковий побут еліти (весілля). Так само, як і в українців, в кодексі батько і мати мають однакові права щодо дітей ("Литовський Статут", звичаї), сепарацію дібр подружжя ("Литовський Статут"), споріднення не по батькові, а по матері ("Руська Правда"). Однаково, як у козацьких судах, була кара за перелюбство, те саме посвячення меж, знаний донині проступок пересівання і т.д.

Дуже цікавою є ієрархія за кодексом. На чолі був король із духовенством і князями.

"За королем ішли різного роду воєннозобов'язані. Це аналогії до староукраїнських бояр і зем'ян. Потім ті, що працювали на землях, більш-менш вільні хлібороби, подібні до наших "смердів"; за цим - залежні люди, на зразок наших холопів, наймитів, звичайних і рільних закупів і вкінці - раби. Як бачимо, геттітська держава є до деякої міри прототипом київської України - Руси часів "Руської Правди" (Андрієвський).

Отже, бачимо, що історія українського права дає нам підстави і до уяскравлення собі не тільки взаємовідносин моральних, але й суспільних, дає нам прототип ієрархії груп української раси. Ця ієрархія - це, властиво, вираз цілого характеру раси. Сполучені в ній групи-інституції, родини-асоціації, цехи й родини. Всі ці українські групи, витворені тисячоліттями, мають у власній крові сучасні українці. Вони, ці групи, були цілий час від Києва першого тисячоліття до теперішнього часу. Це є запорукою постійного відродження української державности, як довго існує українська раса. Це стала і конечна функція раси - своя форма державности.

Під тими чи іншими назвами спонтанно будуть відроджуватися українські асоціативні групи і сполучатися з своєю ієрархією. Правдоподібно, люди вищої української ієрархії будуть іншого характеру, ніж "люди асоціації", ніж еліта груп, станів чи цехів. Будуть потрібні до цього люди, які можуть оцінити, вгадати істотну вартість поодиноких груп і устійнити взаємовідносини, найкорисніші для груп і цілоти раси. Врешті, ці люди є здібніші до відчуття раси як цілоти. Найбільші династії в українській державности були неукраїнського походження, як малоазійська династія Боспору, норманська Рюриковичів і литовська Гедиминовичів.

Так виглядав би образ української державности, що органічно зріс з історії і підложжя раси.

Образ цей жив в українській еліті до початку XIX ст. Лишень від тих недавніх часів бачимо виразне роздвоєння його органічного відчуття. Цей дуалізм лишень під впливом подій останнього двадцятиліття почне поволі відбудовуватись. Ми б окреслили це роздвоєння як переростання готизму, з одного боку, і еллінізму - з другого.

Праця своїх і чужих у XVIII ст. зробила те, що деяка частина українців свою готську лояльність і відчуття дисципліни віддала владі Петербургу, ставлячи обов'язок як найважливішу рису одиниці. Відірваність Петербургу взагалі від якоїсь окресленої расової чи національної ідеї багато допомогла цьому. Гоголь, письменник і урядовець, пробував навіть мистецьки аргументувати це каліцтво. Це було українське служіння владі, Петербургу, так, як йому, зрештою, служили, творячи владу, і німці, як ось Бенкендорфи, Бірони, Ренненкампи, і поляки, як кн.Чарторийський, Булгарин і різні люди з заходу.

Переріст українського готизму не потривав довго. Ще ген.Михайло Драгомирів, приятель Олександра III, міг думати, що зможе одночасно і вірно служити цареві, як його намісник на Україні, і зберігати побутові властивості краю, а вже такий магнат Родзянко, що синові Олександра III в 1909 р. подарував вишивану сорочку, був потрактований за це як український сепаратист.

Цей надмір готськості, з відкиненням інших прикмет характеру, витворив службістів, урядовців або людей, як у Галичині й Підкарпатті, що вірили в далекий престол "білого царя". Цікаво, що ці "малороси" і "москвофіли" виступали проти свіжозродженої української інтелігенції. Здається, найбільше разив їх у цій інтелігенції брак того, що вони мали в надмірі, тобто пошани до ієратичності і традицій влади. По 17-ім році більша частина їх злилася з своєю расою. Частина, однак, пішла служити аж до фізичного чи морального кінця різним "правительством", як ось Денікінові й ін., ідучи вже до братовбивства, їхня роля скінчена.

Переріст еллінства в державності еволюціонував далеко корисніше. Зародилося еллінство на цілком протилежній підставі -на почутті. Коли готизм твердив, що українська державність існувала тисячоліття, і лишень по Хмельницьким чи по Розумовським федерувалася чи злилася з Петербургом, представники надмірного еллінства починали цю державність наново, як "кращу" (Куліш), і спирали її виключно на власнім почутті і його відрухах. Коли в готизмі переважали адміністратори, то тут були представлені головно лірики й етнографи. Коли в готизмі була велика тривога за скомплікований державний механізм, державність "літературного типу" уявляла собі творення держави чимось на взірць референдуму з відчитами. В розумінні історії було ще гірше: її часто перемішували з особистими нападами на історичні особи, а знову милих письменників, таких як Котляревського, робили символом української історії. Останніми часами сентименталізм державницького еллінізму прибрав ліричне обличчя типу ніцшеанської бомбастики. Зрештою, літературність його не зменшилася від того, і, читаючи Є.Маланюка, Телігу і т.д., побачимо, що це спадкоємці Кулішівського елліністичного примітивізму і відруховости. Але вже еkleктизм, закінчення.

Далеко важливішими є події, що вияскравлюють справжні риси української державности. По 1917 році безперервно ростуть українські державні групи, інституції і традиції. Ростуть на історичному змісті. Старі інституції оновлюються і сяють силою. Нові набирають глибшого змісту. Все яснішим стає, чому переховалася в українській церкві корона короля Данила, все виразнішає історичний зв'язок із середньовічними братствами сучасних "Просвіт", з давніми валками чумацтва - сучасних союзів кооператив. Навіть на еміграції в Європі, Азії й Америці плекаються традиції військових частин. Не є припадком, що й еміграційна УНР переховує клейнод Мазепи. Державність стає виразною не як літературна історія і не як накинена чужинецька дисципліна, а як розвій асоціацій на підложжі власних традицій.

Тепер, по окресленні характеру раси і характеру її державности, перейдімо до найвищого розквіту тої державности і до генеральних ідей української еліти.

56. АПОСТОЛЬСТВО КИСВА

Як пізнати великість якогось періоду в житті раси? Чи шукати його в головних подіях військовости, мистецтва або адміністративної упорядкованости? Цього всього було б .іще замало з погляду людського, а передусім, з погляду української одиниці. Адже й воєнне діло, і мистецтво, і керма - то лишень вияв однієї з духовних сторін раси. Повнота вияву усіх українських можливостей - це українська великість,

Яке ж може бути мірило цього? Адже ж в однаковій мірі не можуть бути виявлені окремі прикмети раси. Військові здібності, надміру розвинені, дадуть осоружну воєнщину, і безконтрольне мистецтво побуджує до анархії емоцій, врешті надмірна урядовщина смертельно

змертвлює край. Якась гармонія мусить бути між цими і масами інших прикмет раси. Що є мірилом цього, цієї біологічної, здатної до життя гармонії раси? Мірилом, визнаним цілим краєм?

Українська людина. Свідомим і найвищим осягом вияву такої людини є доба Києва, Вічного міста. Вічного не тільки хронологічно (правдоподібно, Київ заснований перед ІУ ст.), але, передусім, силою своєї печати на українцях.

Останні дослідження багато дали для розуміння тої ролі. Київ панує над нами і тепер - панує в мові і в церкві. Зникає цілком поняття якогось "слов'янського яроду". Хто його бачив, де його писемні пам'ятки, де його культура? Занепадає поняття якоїсь "старослов'янщини", спільної усім народам із подібною мовою. Цей ненауковий винахід цілком розрахований тільки на політичні ефекти. Ніхто не сміє на півдні говорити про спільний "пранарод італо-франко-єспано-румунів". Це виглядало б ошуканством.

На щастя, праці славіста Івана Огієнка, археолога Вадима Щербаківського, музиколога Олександра Кошиця та інших так освітили справу т.зв. старослов'янської мови й музики на Україні, що можемо їх просто назвати мовою і музикою Києва, Вічного Міста. Богослужіння, "старослов'янські" співи й книги, що їх прийняли з деякими змінами й чужинці (москвини), - це не мова й музика, накинені ззовні греками чи болгарами, це створене расою власне багатство. Коли ж там і є чужі елементи, то вони перероблені і достосовані до потреб української духовності. Так званий слов'янський алфавит, що його прийняли із змінами й неукраїнці - болгари, серби, москвини, - це переважно твір українського духа. Св. Кирило й Methodій ширили цей алфавит і книги Києва, Вічного Міста, складені ще перед ними. "Як знаємо, - зазначає дослідник, - життя Костянтинове твердить, що Костянтин, будучи р. 860-861 в Херсонесі, знайшов був там євангелію та псалтир, "руськими письменами" писані, а Костянтин Костенецький у своїй "Книзі о письменах" кінця XIV віку подає, що Костянтин-Кирил в основу мови своїх перекладів поклав був "тончайший і красніший український (руський) язык" (І.Огієнко "Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян, 1938). "Уже ці незвичайної ціни відомості, - каже далі дослідник, - наповнюють гордістю українського вченого". Не тільки вченого, а кожного українця!

Чужинці, опановані цією витонченою мовою українською, приписують їй божеський початок. "Все разом скажу, - пише сербський учений XIV ст. Костянтин Граматик, - всі божеські писання українською мовою писані, всі українською мовою прикрашені". В чужинецькому рукопису з тих самих часів "Про смерть св. Кирила, учителя слов'янського язика" знайдемо і про те, що книги для Морави писані українською мовою, і про стародавність тих книг іще перед св. Кирилом[^], врешті, як завершення, слова захопленого чужинця: "Грамота українська явлена тільки самим Богом".

Хто ж говорив тою мовою, що її лишили тільки до розмови з Богом, яка постать українця символізує Київ, Вічне Місто?

Вільні люди - це люди Києва. В одному з перших знаних актів Києва (договір великого князя Ігоря з Романом царгородським з 945 р.) знаходимо вияв найглибшого почування людей Києва. Вони - і християни, і погани - всі присягають додержувати умови договору. На яке ж найбільше нещастя для себе закликаються вони в разі недотримання договору? "Нехай не матимемо помочі ані від Бога, ані від Перуна, - кажуть вони, - і нехай зостанемося рабами і в цьому, і в майбутньому житті".

Стремління до особистої свободи і відповідальність перед релігійними святощами - це перша й найважливіша прикмета київської людини.

Друга прикмета цих людей в очах письменників XVI-XVII століття (та й тепер) викликає, може, не менший подив. "Синопис" XVII століття, бажаючи зсинтезувати характер людей, що дали початок "преславному, верховному і всьому народу главному граду Києву", приписує їх походження синові Ноя, Афетові. Що значить ця формула? Київський історіософ розшифрує: "Досто-яніє царсько, храбрость воїнственна і розширення племени єго, Афет бо толкується розширення". Отже, велика експансія київських людей - це здавалося авторам "Синописа" найважливішим.

Власне, в сполученні цих обох прикмет - прагнення до експансії та почуття особистої свободи разом із відповідальністю перед релігійними святощами - дало найблискучіший період Києва, добу його християнського патосу.

Недарма характерним для мистецтва Києва було виховувати рафінований тип людей, зближених у своєму горінні до божеських початків у людській душі. "Головною метою майстрів Києва, - пише історик українського мистецтва, - було величаво декорувати будівлю і в образах людей представити або Божество, або виїмкових людей, що, власне, наближались до Божества" (Д. Антонович). Релігійний епос, легендарні постаті тих киян, що творять чуда і борються за красу душі, є незрівняний у всій тисячолітній українській літературі. Життя героїв "Києво-Печерського Патерика" (поч. XIII ст.) - це суцільна пристрасть, що спалює їм душі, що шукає виходу в чині.

Сила християнської доби Києва саме в його апостольстві. Блаженний Мойсей діє чуда в землі князя Болеслава \ терпить від нього муки <XIII ст.), київські люди проповідують християнство найдикішим племенам і над Окою, і над Онегою, будують церкви і закладають міста над Білим морем (наприклад, Олонецьк в XII столітті). Врешті, за місіонерами ставлять-залоги, християнізують, накидають свою мову і владу люди Києва, войовники й купці.

Ця поважна й сувора християнська архітектура, це екстатичне малярство, це напружене волею і вірою письменництво світяться найбільшою довершеністю - внутрішньою красою. Недарма київська легенда подає, що один із дванадцяти апостолів приплив з півдня Дніпром, щоб пожити основи для Міста-Апостола.

Які ж напрямні і традиції залишила ця доба найбільшого напруження українського характеру?

Від сучасної Харківщини (Дінця) аж до Волині знаходили археологи, що розкопували оселі з VII-X віків, і молоти, і тиглі, і залізний жужель. Скрізь там кували зброю в тих часах (проф. Довнар-Запольський). І та зброя служила добре Києву - від Закавказзя і Задунайщини на півдні аж до Білого моря на півночі. Недарма перший український підручник історії уважає, що заняттям людей Києва було "упражнение тільки в ділі воїнственнім" (Ін. Гізель).

Традиції територіальної експансії Києва не забувалися в історії українців.

Це ж на початку 1657 р. шведський посол Велінг сповіщає короля Карла-Густава про офіційну заяву канцлера Виговського від імені гетьмана Богдана Хмельницького:

"Козаки домагаються, щоб ваша королівська величність признала їм право до всієї стародавньої України (*jus totius Ucrainae antiqve*)... де існує грецька віра і (їх) мова ... Бо з них глузували б, коли б вони при теперішній нагоді не ревіндукували того... що було від них безправно відібране" (Б. Ольхівський, Варшава 1938).

Традиції вільної торговельної експансії Києва. Треба пам'ятати, що "через усю історію київської дипломатії червоною ниткою проходить оборона свободи міжнародних шляхів, а особливо рік і морів" (Г. Вернадський). Нищення свободи торгівлі на Україні кагалами й старостами було однією з найголовніших причин революції Богдана Хмельницького.

Традиції права Києва є дуже важливі, і невідомо, чи й у нинішніх часах українці не повернулися б до деяких із них. Тепер система приватної власності (оперта на римських праві) захиталася значно, і то не тільки на Україні. Значення київського поняття "функціональної власності" лишень тепер починаємо розуміти. хоч не розуміли цього соціологи XIX ст. (Г. Вернадський).

Також дуже цікавим - явищем, спільним з явищами старогерманського права, є така значна роля символів і емблем у київській правосвідомості. Зрештою, знаємо, що між Києвом і германами багато є подібних норм і звичаїв, як, наприклад, ордалії під час процесів (Вернадський). Дуже цікавим є міжнародне право Києва, що на нім у значній мірі опиралася і дипломатія Козацької Держави. Знаємо, що законодавство Києва стало підставою права Москви-Росії, Польщі-Литви і Молдави.

Мистецькі традиції Києва. Проф. Федір Ернст, окреслюючи українське монументальне будівництво XI-XIII ст., говорить такими словами: "Церкви, як Софія, Лавра, колишні Кирилівська й Михайлівська церкви в Києві, Спас і Слеца в Чернигові, вважають тепер за пам'ятники- світової ваги. Монументальні розписи цих будівель, і особливо мозаїки київської Софії й колишнього Михайлівського монастиря, ставлять пам'ятники українського мистецтва цієї доби поруч із видатнішими пам'ятниками Константинополя, Венеції, Равенни, Палерма й Риму" ("Історія українського мистецтва", 1931).

Могли б ми додати ще одну традицію: збагачення духовністю Києва сусідів у мові, в

правосвідомості, воєнних традиціях і мистецтві.

В кожному разі образ Києва, Міста-Апостола й Міста-Войовника, ввійшов майже в історичну підсвідомість української раси. На початку 1918 року перед парламентом із кількасот українців, соціалістів і безтрадиційних лібералів, постав проект українця, професора історії, але соціаліста-революціонера, проект символу нової української держави. Він був одноголосне прийнятий, і під цим знаком розпочалася нова державна українська традиція. Був це тризуб - знак апостольства Києва, герб Володимира Великого.

57. ВІД ВИШНЕВЕЦЬКОГО ДО ГІЗЕЛЯ

Щоб зробити вигідний перекрій, скажімо, долі української державности в 1919-1920 рр., мабуть, вистане тільки подати назви міст, де був розташований український уряд: Київ - Вінниця - Кам'янець - Станіславів - Кам'янець - Чорний Острів - Тарнів. Де був осідок уряду, там був і військовий, і культурний центр. Там також була й ідеологія, що виправдовувала місцерозташування.

Так само можна було б схематизувати й українські часи від XIV до XIX століття. Галич королівства галицького, Вильно Ольгерда, володаря Чорного моря, Вильно Витовта, другого чорноморського володаря, покорителя Твери й Рязані, Острог князя Острозького, що був *belli gerendi Imperator'*, найбільш тоді, безперечно, сильного українського князівства, далі дніпровські Пороги з їх торговельно-воєнною республікою, далі Чигирин великого Реформатора, а далі вже найрізніші пересування: Біла Церква, і Кам'янець, і Ніжин, і знов Чигирин великого Дорошенка, далі і Батурин, і Глухів, і Бендери, і знов Батурин гетьмана-графа. Столиці, столиці - то є ті сліди історії тих українських часів. Дивні часи, могутні часи живучости і непримиренности раси! Тепер, коли хоч на коротко, але столиця була таки знову в Києві, можемо глянути спокійніше на ці політичні маневри. Можемо вже тепер чуттєво не брати в них участі, не шукати ніяких інших прикмет, крім однієї: за всяку ціну зберегти політичний центр української раси, за всяку ціну зберегти її історичні традиції від часів апостольства Києва. І це вдалося українцям. Бо вже тепер найновіші досліді українських історіографів довели неперервність тої традиції майже аж до половини XIX століття (1834).

В цих часах цікавить нас тільки динамізм української політичної думки, те, що дослідник назвав би ниткою подій, мистецькою правдою стилю, а політик - політичною культурою.

Можна було б назвати часи XIV-XV століття добою безпосереднього впливу Києва. Галицьке королівство, що еталона торговельних південних шляхах (Авсбург - Майнц - Генуя - Венеція через Прагу) перейняло від Києва не тільки його звичаї, судівництво, але, певно, й безпосередньо велику кількість адміністраторів і взагалі вищих достойників. Про велике князівство Ольгерда і королівство Витовта на шляхах дніпровсько-балтійських можемо сказати те саме. Воно напевне мало як підставу традиції Києва й експансію, що є безпосереднім продовженням експансії і боротьби проти розросту волзько-балтійської державної концепції (Старий Сарай, Москва).

Але все ж це вже не був Київ - Вісь, це були великі відхили Києва. По цих відхилах Києва почалася друга доба - посереднього впливу Києва.

Як же бурхливо виглядає XVI століття! Це час найбільш виразної напруженої расової боротьби українців, але одна з найтяжчих діб державности. Властиво, розсіяна ця державність скрізь по окремих князівствах, містах, ба - селах, бо ж центральної влади властиво (поза номінальною назвою) не знайти на українських землях. Аналогії до цього стану хіба треба б шукати в розщепленні великого Риму на дрібні італійські князівства.

Скільки нових політичних сил з'являється довкола української раси! До невеликого краківського королівства, зайнятого більше боротьбою із наддунайськими країнами, в 30-х роках XVI ст. прилучаються мазовецькі простори з Варшавою, і це дає інші, дніпрянсько-німанські напрямні полякам. Оборонена від Витовта Золотою Ордою Москва виростає і пнеться на верхів'я Дніпра. Найбільша ж небезпека - це опанування Чорного моря Туреччиною з її примітивною, але великою флотою. Турецькі наймити, кримчаки (решта Золотої Орди в Тавриді), уважають українські (та польські) землі за місце полювання на людей.

Кожна хата zagrożена, нема центральної влади, хоч у кожній українській людині вона може бути. Історія тих українських часів - то одна з найцікавіших сторінок вселюдської історії. Це історія

нагої людини на нагому острові, - довкола ж нього стихія, що насувається, як загин. Це не історія солом'яних королів з титулами, позиченими від німців, або інституцій, крадених від англійців, - це вияскравлення найглибшого первня відпорности в українській расі - козацтво.

Передусім - це синонім сили характеру. Навіть найбільший ненависник козаччини змушений її окреслити як моральну силу:

"Козаки, при безсумнівній мужности, виказували велетенську винахідливість в обороні, надзвичайну витривалість, силу волі, їх видавання з себе праці, здоров'я, зусиль було незмірне велике" (Равіта-Гавронськнй).

Той характер був і в міщан, і в зем'ян, і в селян, і в здобичників. Це "люди неосілі", як окреслюють їх чужинці, але кожен міг зробитися неосілим на неохоронених землях від Сули й Дінця аж до Дністра й Гориня.

Саме вже в половині XVI століття різні урядові агенти (комісари, воєводи, старости), що придивлялися до цього нового явища, раптом із жахом нотують, що козаки мають "cupiditas dominandi" - гін до панування.

У що обернеться ця козацька "cupiditas"? Вона прийме всю культуру Києва і його найголовніші політичні традиції^ ба, чужинці, як Т'єполо, будуть називати Київ столицею козацької країни. Але там ніколи не буде козацького правління. Київ - це символ їх прадавньої політичної культури, як кажуть самі козаки, від Олега й "Володимира Святого, монархи роського", але не більше. До Києва приходять умирати козацькі вожді. Там стане й могильний камінь гетьмана Сагайдачного (1622) з прегарною епітафією:

"Тут зложил Запорозький Гетьман свої кости, Петр Конашевщ, ранний в війні, дая вольности Отчизні"...

Так, крім символу традиції політики й культури там буде ще й акрополь героїв. Але політика козацька мала інший центр і тактику. Підойму-важницю козацької політики треба шукати деінде.

Перший, хто цю підойму знайшов, вхопив обіруч і спробував обернути історію довкола української осі, заслуговує на титул "засновника традицій козацької політики".

Про нього, волинського магната Дмитра Вишневецького, пише великий історик Михайло Грушевський: "Є безперечна сміливість гадки, безгранична відвага в розмаху цієї енергії - те, що так цінне в людині всіх часів, і я певний, що ця авантурницька, неспокійна енергія не проминула безслідно, а запліднила певними ідеями, певними конкретними прикладами життя... Я бачу виразні аіа.чогіі'. 'певні ідейні зв'язки з ді-яльністю Вишневецького не ті.чьки в самій ідеї' Запорожжя, як постійної" твердині серед степового моря. але й у політиці пізніших козацьких вождів - в їх змаганнях грати міжнародну ролю. онираючися на сусідні держави, що їх інтереси сходилися тут"...

Впродовж тринадцяти літ (1550-1563) своєї діяльності Вишневецький гснійально утврджує дві традиції": 1) на початках 1550-х рр. "на острові Хортиці, проти Конських Вод, коло кримських кочовищ", ставить він замок і громадить навколо себе козацтво; 2). використовує в політиці державне суперництво Литви Жигимонта-Августа. царської Москви й Турецької Порти для зміцнення позиції Хортиці, їздить до Царгороду і має успіхи, їздить до Москви, і йому допомагають. Його, крім цього, оваційно вітає литовський сейм; він бере участь у ливонській балтійській війні, претендує на престол молдавського господаря, погромлює черкесів на Кубані, врешті, полонений у війні, гине в Царгороді.

Його смерть, як і життя, викликає подив. Німецькі, французькі, литовські, польські легенди подають чудесні подробиці про нього. Про нього й досі співають українці одну з найгарніших козацьких балад.

Його правдиво українська, рішуча й творча постать пригадує іншого українця, що заснував місто, недавно відкопане коло устя Гориня, князя Давида Ігоровича з XII ст. Того князя, політика, капіталіста й войовника. що закладав і руйнував міста від Кубані й Наддунайщини аж до Гориня й Балтійського моря. Та Вишне-вецький був: не тільки мальовничою постаттю. Всі походи й дипломатичні посуви Вишневецького - це прообраз майже всіх пізніших носунень козацьких вождів. Це ж, як він, Тиміш Хмельницький претендуватиме на волоський трон. це Тетерю, як і

його, вітатиме сейм, Самойловича - Москва, а Орлика - Туреччина. Ще. може. потім були додаткові подробиці, договори з іншими контрагентами (Швеція, Австрія, Венеція), походи до інших країв (Альпи, Фінляндія), але засада залишалася та сама: використовувати конфлікти і суперництво сусідів для зміцнення козацької держав-пости.

Ключ тої державности - Військо Запорозьке, Орден. Гео-політично це був іззовні ключ до Києва (пригадаймо хоч би печенігів і Святослава), а зсередини - ключ до Чорного Моря. Чи то важливе, що номінальне цей Орден визнавав то владу польського, то шведського короля, то царя. то султана? Мальта була тоді ключем до Середземного моря. але визнавала владу то італійців, то французького короля! Німці-хрестоносці на Помор'ї чи не визнавали так само з тактичних вигод владу польського короля? Це були форми, влада мусила бути назовні репрезентована якимось монархом. Але скільки разів Орден підписував договори, скеровані саме проти того самого "опікуна", монарха?..

Коли Вишневецький закреслив межі козацької політики, то напрямну цій політиці дав Хмельницький. Та напрямна затрималася майже до кінця козацької державности - опертя України на Чорне море. на державу, що володіла тим морем, на спадкоємицю Східнього Риму, на Туреччину.

"Вся діяльність Богдана Хмельницького, - каже сучасний дослідник, - це його відверта туркофільська, всупереч усім традиціям того часу, орієнтація. Ця орієнтація вперше зорганізувала протягом дев'яти років державно-політичні взаємини між Україною й Туреччиною" (В.Дубровський "Про вивчення взаємин України та Туреччини", 1928).

Найблискучіші гетьмани - Дорошенко й Самойлович, Мазепа й Орлик - вірили в велику реальність цієї напрямної Хмельницького.

Вона давала опертя Україні на найсильнішу державу тодішнього культурного світу. Державу, певнішу і толерантнішу від тодішніх християнських сусідів України. З другого боку, давала доступ до нової економічної експансії України на Чорному морі.

Адже ж інші християни вже використовували природне поле української експансії. Як твердить мандрівник Шарден, під час його подорожі (1672-1673) на Чорнім морі була поживлена плавба. Річно, він підраховує, на морі бувало не менше як 1500 торговельних генуезьких і венеціанських кораблів. Ці кораблі з північних (українських) берегів вивозили ікру, зерно, масло, сіль і солону рибу на ціле Середзем'я, навіть до Індії. Привозили ж сюди тканини, аптекарські товари, металічне знаряддя і т.д. Отже, навіть на узбережжі було велике поле до попису для відвічних чумацьких українських валок.

Політику козацьких вождів визначив Вишневецький, найреальнішу напрямну тої політики - Хмельницький, історичний зміст дав Київ, Вічне Місто. Що ж привело до занепаду козацьку державність? Адже ж була вона побудована на засадах військової організації, отже, тим самим завжди була здібна до оборони й наступу.

Саме з тої занадто великої військової й зроджувалася часто небезпека для козацьчини, аж вкінці знищила Козацьку Державу. Уміння козацьчини битися, не ненавидячи, і "ворогові поклін давати", трактування лицарськості як змісту держави - зашкодило.

Занадто високе поняття про значення договорів і надавання ваги міждержавним зобов'язанням знайдемо навіть у Богдана Хмельницького. Віру в непорушність конституційне трактованих вольностей заховала козацька шляхта Гетьманщини аж до остаточного її зліквідування»-

Цікаво також визначити, коли саме прийшли зміни в самій ідеології Козацької Держави. Коли, властиво, посередні впливи Києва почали виразно зменшуватися і серед козацької еліти почали затьмарюватися поняття першости крові, отже, тим самим зменшувалося відчуття серединности раси? Хто був ідеологом цього?

У 1674 р. в Києві з'явилася книжка (брошура), до 1680 р. вийшло її чотири видання, від 1736 р. виходить вона вже в побільшеному вигляді в Петербурзі, а потім у великих накладах виходить її до року 1836 - двадцятькілька видань. В передмові до неї сказано, що "ця книга за браком інших російських історій була єдиним підручником". Єдиним підручником упродовж ста літ (аж до праць найманих німців-істориків, пізніш Карамзина і т.ін.). Отже. на ній виховувалися люди еліти в дуже важливий час для України (поч.ХVIII до поч. XIX ст.). Вплив її на формування думки

величезний і для людей Москви, і для людей Києва. І то аж донині.

Це - "Київський Синопис, або короткий збір (відомостей) від розмаїтих літописців про початок українського (славеіо-російського) народу і первонаочальних монархів Богоспасаємого града Києва". Писана вона українською мовою, а підставою її є старі (до XIV ст.) літописи київські і волинські. Написання цієї історіософії приписують Інокентієві Гізелеві, архимандритові Ки'во-Печерської" Лаври, ненависникові Москви (знаний є його протест в 1666 р.).

Справді, на початку "Синопис" має подібність до всіх тодішніх козацьких історичних синтез, от хоч би й Лосицького (1670) чи Софоновича (1672), що на них він до деякої міри опирається. Там підкреслює Гізель, що від півдня почалася українська державна традиція. Так само, як Митрадат Евпатор зв'язував свою династію з воєводами Олександра Великого, зв'язує з ним Гізель людей Києва, що "помагали й великому цареві Олександрові Македонському, і батькові його Филипу підбивати під владу цього світа держави. Там же за славні чини і труди воєнні цар Олександр дав їм написану в Олександрії грамоту на злотім пергаменті, вольності і землі утврждаючі, перед Різдом Христовим року 310; і Цісар Август (що за його володарства родився Цар Слави. Христос Господь) не смів ("не дерзаше") із вільними і сильними людьми Києва розпочинати війни".

Підкреслена також і друга тенденція "самодержавства" київського, його релігійної і політичної сили. Правда, це "самодержавство" в 1205 р. переходить до "Галицького княженія", але вертається знов до Києва, і там, врешті, в 1321 р. завдяки Гедимінові воно "спиняється".

Власне, цієї зупинки нема в інших козацьких історіософіях. Тим часом історичний великодержавний зміст знаходить "Синопис" деінде, в землі "Мосоха, прародителя мосховитів", де єсть "Москва, народ великий". Більше того, хоч в дуже невиразній формі, є там також згадка, що і над Волгою живуть "росіяни", бо ж то люди, що по багатьох країнах <м.ін. і по Дунаю) є розсіпані. Звідти ж, зрештою, походить і їх назва "розсіяні - россіяни". Цих "розсіяних людей" першим "самодержцем всея Росії і всего російського государства" був Володимир у Києві з пізнішими спадкоємцями, і там "самодержавіє київське тривало 431 рік", потім зупинилось, а потім, немов між іншим, Гізель знаходить його по кількостах літах у Москві, в царя Олексія Михайловича. Отже. нехай живе самодержавіє московське.

Правдоподібно, сам Гізель не прив'язував ваги до свого історіософічного фортелю! Це була така сама присвята книжки чужому монархові, як і в інших книжках Гізеля, просто для отримання грошової заемога-подарунку. Річ часта в тих часах і мало-важлива.

Однак брошурці пощастило, її поширили, видали як підручник у свіжозбудованім Петербурзі.

Вона стала за підставу історіософічної пропаганди так само, скажімо, як совітофільський фільм "Звенигора", накручений колишнім генералом національної української армії в 1928 р. став підставою баламучення опінії заходу та й української щодо дійсного характеру боротьби в 1920-1923 рр. на українських землях. Тривало це, щоправда, коротко. Брошура ж Гізеля діяла ціле ХУІІІ ст., стала підставою теорії єдиної Русі-Росії, розробленої докладно всякими німецькими спецами, як ось Фридрих Міллер. Катерина ІІ під загрозою тюрми. заборонила яке-будь підкопування проти цієї історичної концепції. Лишень по утвржденні теорії триєдинства і спадкоємності російського самодержавства перестало

в Петербурзі видавані "Синопис", і він востаннє вийшов у Києві у 1836 р. Він уже не був потрібен по генеалогії влади Петербурга, він уже не докладно обілював узурпаторів влади Києва. В цім останнім київськім виданні допроваджено там чиймись руками генеалогію місцевої (міста Києва) влади до иерфскції: спис намісників, восводів, далі генерал-губернаіорів, а вкінці вже тільки статистика "Кієвской губернії" і цифрою "казьонного дохода з кієвской губернії" закінчують видавці цю фатальну книжку.

Так, здавалося б, закінчився посередній вплив па Козацьку Державу політичних ідеалів Києва. Але книжки і пропаганда - то ще не все Недарма ж Катерина ІІ, офіційно впроваджуючи автоматизм "триєдиноїва" в своїй державі, назовні мусила рахуватися з дійсним станом речей. Це ж її амбасадор зложив у Варшаві в 1764 р. декларацію, то "ані вона (цариця), ані іТ наступники і не думають уживати гитулу всеросійських цісарів і підносити які-нсбудь права на землі й краї, ікі під іменем Росії або Русі належали Польщі або й Великому Князівству Литовському"

Та й українці мали вже інні ідеологічні історіософії, оперті на природних правах буги "вольним

народом", хоч би в ім я зближеної до Бога свободолюбности й моралі.

Це вже над "Історією Русів" XVIII ст. з трепетом схиляється велика сила XIX і XX ст., Тарас Шевченко. Це ж нею початково захоплюється й нерівний Пантелеймон Куліїн, батько відомого політичного відламу сучасної інтелігенції.

Бо це вже зближається сюліття мрій українських інтелігентів, мрій, що в 1917-19 рр. сублимували в державність, а злилися з характером раси і па наших очах затираються в зусиллі цілої раси до глибшого відчуття серединности.

58. ІНТЕЛІГЕНТИ

Коли по невдачі Наполеона на деякий час між Азією, Балтисю і Чорним морем врешті устійнився російський порядок, в країнах під Петербургом запанувала велика вигідність лучби. Зрештою, не тільки матеріальної комунікації, але й духовної. Тоді, власне, (одночасно з розвоєм російських університетів більш-менш від 30-х років) повстало явище суто російського типу - інтелігенція.

а) Російські інтелігенти

Це не були звичайні інтелектуалісти, що виростали по всіх країнах Європи із власної крові й ґрунту. Це було б дуже небезпечно для Петербургу мати в своїй семидесятинаціональній державі інтелектуалістів, виростлих із крові й ґрунту кожної з цих націй. Бо ж Петербург не вагався гнобити навіть і московський націоналізм (опозиційні московські слов'янофіли). Бо ж найяскравіша людина Петербургу, Микола I, сам переглядав листи усіх видатних росіян. Бо ж жандармський шеф був творцем життя. Досить пригадати, що в програмі третього (жандармського) відділу був догляд над чужоземцями, порядкування відносин між довжниками і кредиторами, мужами й жінками, дітьми і батьками і т.д... Тут уважно переречитували кожен друкований рядок і розмовляли з інтелектуалістами. Одних засилали на Сибір (Достоевський), других оголошували божевільними (Чаадаєв), третіх заманювали дружніми листами й обіцянками посад (Дубельт-Куліш). Взагалі, коло коліски російської інтелігенції (1820-1835) були рожеві добрі заміри і блакитний мундур політичної поліції. Не могла ж поліція дозволити, щоб органічні сили народів і рас розсадили цей великий штучний твір, що його призначенням було воювати для війни, а змістом - адміністрація, поліція і військові паради з молебнями.

Може, головним завданням Петербургу було зламати моральність інтелектуалістів, а потім відірвати від рідного ґрунту за ціну посади. Треба визнати, що адміністрації це переважно вдавалося. Чужинець, поляк, що кільканадцять довгих літ перебував у Петербурзі в час народження російської інтелігенції, ставить її дуже невисоко: "Пізнав я, - каже він, - аристократію російської науки й журналізму. Вона не багато варта. Не знайти в них ані сили характеру й переконань, ані щирости й шляхетности, ані незмінности й безінтересовности. Знаний поет Некрасов був розпусний і брудний до неможливости в грошових справах; Панаєв був безсоромний злодіяка. Знав я й Чернишевського - творця нігілізму в Росії, півбога молоді". Мемуарист оповідає свою розмову з Чернишевським:

- А знаєте, панове, - сказав, ідучи від міністра Валуєва, - він мені запропонував не менше й не більше, тільки продати йому своє перо й журнал "Современнік".

- Звичайно, ви відмовились? - зауважив я.

- Відмовився. Уявіть собі, він мені пропонував п'ятнадцять тисяч рублів у сріблі, тоді як редакція дає мені шість'сім тисяч рублів річно. Коли б, принаймні, запропонував п'ятдесят тисяч, но, то я б іще подумав.

- Ви жартуєте? - спитав я здивовано.

- Ах. Іване Федоровичу, ви людина розсудлива і розумієте, що муру головою не проб'єш. Не мене, то іншого куплять.

В місяць по цій розмові Чернишевський був арештований і кинений до казематів петербурзької цитаделі, а за рік вивезли його на Сибір. Людина ця стала великою і святою для молоді лишень тому, що замало їй давали за зраду переконань, виголошуваних прилюдно... Та він іще був з російських письменників найпорядніший і найсимпатичніший. Інших можна було купити за кілька рублів, даних на розпусту, або за чарку горілки" ("Мої спогади", 1831-1910, полк. Струсь).

-Безгрунтовність інтелігенції впливала з різних причин: її не допускали до урядів, її відмежовували всіма силами не тільки від мас, але взагалі від реального життя. Алкоголізм, сексуальні квестії і брак моральних обов'язків - це те єдине, що рекомендував петербурзький уряд, скажімо, своїм молодим студентам. Остаточо залишав інтелігентам ще безконечне теоретизування.

Може, взірцем того теоретизування була залізниця, що недавно прийшла тоді до Росії? Був простір Росії і легке залізничне пересування по ньому. Станція Іркутськ, станція Київ, станція Баку не різнилися в очах інтелігента-росіянина. Не цікавили його збірні індивідуальності країв у російських межах - він дивився на них згори, з точки погляду розкладу залізничних валок. Він не мав відчуття дійсності цієї землі, а тим більше не почував ніяких обов'язків щодо своєї крові й ґрунту.

Інтелігент потребував попросту духовних струсів, щоб відчути реальність життя, тому стільки вкінці було імпортовано до Росії західних інтелектуальних пікантерій - від анархізму Штірнера до безбожництва Бокля. Інтелігент не визнавав співмірності зусиль, часу і наслідків. Життя так приходило легко до нього самого, що він не уявляв собі інакше поступу, як якогось казкового вибуху. Звідси, може, й повстала його тенденція до революційності й анархізму. Зрештою, може, й мав рацію Е.Золя, коли вбачав істоту анархізму і мрійництва в лінощах.

Може, тому ненавидів російський інтелігент і традицію, і то не менше від російського адміністратора (що, зрештою, робив це з уряду, для "гляйхшальтунгу"). Ненавидів традицію, бо ірадиція дає відповідальне і важке життя, без моральних і інтелектуальних ексцесів. Може, тому ненавидів і минуле, був антиісторичний.

Був той інтелігент антиісторичний, бо, зрештою, історію в Росії робили касарні, поліція і коханки престолу. Але не хотів бути неісторичним, хотів творити історію, але на свій спосіб. Хотів впровадити утопію в світ російської сітки залізниць і поліції від Владивостоку по Каліш. Це була його амбіція. Скинути поліційну сітку, а дати сітку фанатиків-доктринерів. Чим далі, тим більш екстатичний, він су протиставляв свої мрії інтересам Петербургу (японська війна).

б) Російський соціалізм

В кількадесят літ. маточники інтелігентів, російські університети, фабричні гуртки ідеалістів і містечкові гетта. випродукували досить людей, щоб починати боротьбу за владу.

В 1898 році на Білорусі, в Менську, відбувся перший російський соціалістичний конгрес. Там були вже люди вироблені: і теоретики - "ямщікі ідей", і професіонали - "ландскнехти революції", на взірць сучасного Сталіна і т.п.

Це був уже російський соціалізм, дитина російської інтелігенції, з його нехиттю до історичного індивідуалізму (історичний матеріалізм), особистого (примусова рівність), расового й національного (расові, підсвідомі первні оминали цілком; національні мала знищити боротьба класів). Соціалізм цей з великою експансивною енергією не був тривалий, російські інтелектуалісти не вмели сублімувати нижчих емоцій мас. Проводили їх дуже коротко і вигинули в масакрах останніх літ.

Світогляд російських інтелігентів не був органічно зв'язаний з культурним кругом українців. Українці в Росії не дали багато суто інтелігентській соціалістичній думці. Щоправда, як виконавців, їх притягало дешо: теорія промовляла до їх елліністичности, трипільський солідаризм сподівався багато від майбутніх соціалістичних фаланг. Врешті почуття протесту гноблення знаходило свій вихід у замаху: на території України було значно більше бунтів і соціального неспокою, ніж у решті земель під Росією під час другої половини XIX століття. Впливав дух російського соціалізму, не зміст.

в) Українські інтелігенти

Все ж еліта України творилася окремо від російської. Багато причин вплинуло на це і расового (інше підложжя і минуле), й національного (видатна українська державницька традиція до половини XIX ст.), і освітнього (західні чужинці - професорами київського і харківського університетів) характеру. Врешті багато значило й те, що джерелом української інтелігенції було село. Коли російські інтелігенти були зайдами на селах, то українці упродовж кількадесяти літ перед 1917 роком творили діаспори зайд у містах. Ці "українські громади" по містах були зв'язані

між собою з'їздами і відвідинами. Члени громад знали один одного переважно особисто. Моральність їх стояла дуже високо. Коли в 1917 р. дослідники (Л.Гримало-Сідлецький) переглядали жандармські архіви на Україні, не знайшли серед членів громад поліційних агентів. Було щось від весталок і резерватів' у тих громадах: бажання донести хоч українську "віру", хоч мистецтво, хоч моральний клімат, хоч історичні спогади і мову. Може, девізом їх могли б бути дипломатичні слова П.Куліша в листі до москвина С.Аксакова: "Нас - горстка таких, що укриває віру в свою будучність, яка, за нашим глибоким пересвідченням, не може бути однакою з будучиною московського народу" (28.X.1858). Вони виконали це всупереч десятиліттям гноблень і обмежувань. Уже перед 1917 р. висловлювання духа раси частинно перейняли українські соціялісти (значно ближчі до своєї крові від російських), а по 1917 р. роля громад була закінчена.

Варто було б придивитися до головних прикмет членів цих громад, до головних трьох родів діяльності для раси.

Праця громадян дуже проста, майже чернеча й непомітна. Смирення в праці і пуританізм звичаїв назовні. Сама стабілізація назви української раси була характеристична. Тепер це не були ані старокиївські-"сини Слави, славено-росси", акі козацько-бароккові "Роксоляни" чи "Савррмати", ані ніякі "первоначальні слов'яни", "русини", ані романтичні "малоросіяни", - лишень "Україна й українці". Вибрали найпростішу назву, знану, правда, від тисячоліття ("Слово о Полку"), освячену Хмельницьким, але часами вживану досі все ж як простонародню. Зрештою, ця термінологія вже назавжди устійнена, бо пережита генієм і викупана в крові раси.

Було щось Сковородинське в інтелігентській сприйманні історичної місії України. Вони могли б не раз повторити за філософом, що їм миліший свій чесний швець, ніж "безрідний державний радник".

Перша прикмета їх праці була муравлиність. Працювали щоденними, дрібними зусиллями. І як же їм перешкождали в тій праці російська-адміністрація, поліція і російські інтелігенти!

Один видатний громадянин Харкова, отримавши листа, дякує і додає: "Нарешті до мене дійшов, а довгенько десь ходив. Як примітне, мабуть, його нюхали" (Александров). Як же ж старалися і гнівалися за кожен дрібничку російські петербурзькі обнюхувачі! Адже ж Іван Аксаков в петербурзьких часописах за те, що П.Куліш видав свою "Хуторну Поезію", в друку, публічно домагався Сибіру для поета. Як кричав жандармський шеф України на молодого поета В.Самійленка за привезення з-за кордону Біблії в українській мові, як обіцяв його згноїти в тюрмі за те, що той займається "малоросійськими гадостями"! Висилка до диких місць Росії за навчання української грамоти річ звичайна, хіба що винний

"покається" і "буде з ним, генералом, зовсім щирий" (Лист Х.М.Лазаревського з 21.VI.1850). Бо ж цей закид ніде тоді в світі поза країнами під Петербургом не практикований: діяльна участь в утворенні гуртків грамотности для викликання нехіті народу до правительства з метою відірвання України. Після такого обвинувачення сидять Шевич і Стронин кільканадцять літ у Петропавловській жахливій фортеці.

Але при цьому всьому українські інтелектуалісти працювали і не раз давали дуже цінну працю. Скільки ще знайдемо корисного матеріалу до будови нинішніх днів у синтетиків і аналітиків української духовности, таких як Федір Щербина, Михайло Грушевський, Дмитро Яворницький, Микола Костомаров, Кость Харлампович, Степан Томашівський, Б.Барвінський, Лазаревський, В.Модзалевський - і багато їх.

Справді, треба вірити в муравлиний інстинкт цих інтелектуалістів. Вони своїми працями дали матеріал до будови українського "мурашника" духовности. Вміли цю працю укрити в форму найбільш "захисну" перед очима ворогів, однак під тою формою ховали найнебезпечніший зміст, органічну, расову духовність.

Яка упертість життя в цих людях української раси!

Може, ця важка упертість і зробила їх нездатними до чогось рухливішого в житті. Їхні прагнення оберталися в таких вузьких формах: статейка в газеті, реферат на зборах, недільні школи, "просвічування", несистематичне популяризування маловажливих відомостей, виховання без політики виховання. Цю муравлину пересаду, що стала дивною в свободніших часах, осудив М.Хвильовий в своїй "антипросвітянській акції" в тридцятих роках ХХ ст. Занадто вже

малоісторичне було тоді те просвітянство.

Зрештою, проти такої вузькості були протестанти вже й тоді, в ХІХ столітті. Властиво, це є друга прикмета праці українських інтелігентів: з протесту - утеча до власного еготизму¹. Люди просто казали: "Нема історії? Добре, то від мене починається історія!" Найхарактерніший тут є світогляд великого культурного муравля й таланта, а рівночасно хворобливого еготика, Пантелеймона Куліша.

"Від українців, - писав він у листі (1.1.1862), - по ідеї не знайдемо нічого кращого, але в дійснім житті я не почуваю до представників українізму спеціальної пошани".

Куліш був переконаний, що на загал усі "представники українізму" нічого не варті з погляду історика.

Окрім одного - самого Куліша. Займімося цим пораженством, бо воно з легкої руки декого завітло тепер серед українців. Формули цього історичного пораженства подає найліпший дослідник П.Куліша - Віктор Петров: "Куліш не належав до тих осіб, що, нехтуючи сучасне, покладають надії на прийдешнє або утворюють культ минулого... Він вірив у сучасність, бо вірив у себе й своє призначення. Він вірив, що йому призначено в століттях зробити те, чого не зробили його попередники і чого не зроблять наступні покоління. Куліш дискредитував минуле задля сучасности. Дискредитація минулого задля сучасного - характеристична риса для всієї... діяльності Куліша... Як на себе, так і на свою добу він дивився як на осередок, як на "сосредоточіє" всієї української історії. як на час оновлення нації" ("П.Куліш у 50-ті роки, 1929).

Знайомі, знайомі ці формули - дуже знайомі й тепер українцям. Скажімо коротко: мегаломанія плюс історичне пораженство.

Одночасно яка спроба зриву з прадідівщиною: як гостро виступав Куліш проти української воєнної традиції, традиції великого Києва! Нарікають на українську шляхту часів Куліша, але вона не зробила такого антиісторичного зриву, як зробив це "гарячий Куліш". Ані Кочубеї, ані Галагани, ані Дорошенки, ані інші шляхтичі й аристократи не зривали так з історією, як еготики-інтелігенти. Здається, що без цього зриву інтелігентів дотривала б українська шляхетська еліта в такому ж стані до 1917 р., як дотривали правобережні дідичі до повстання своєї Польщі. Недарма ж, описуючи за часів Куліша козацькі села й українські замки Лівобережжя, мандрівник Коль каже, що там побожність для слова "Україна" (Мала Росія) є не менша, ніж до слова "Полонія" у шляхти на Правобережжі. Від інтелігентів типу Куліша був удар у цих "служилих людей" української історії.

Утеча до еготизму українських інтелігентів - це своєрідний світогляд. П.Стебницький, пишучи про Куліша, окреслює його "надзвичайну самовпевненість", "невпинну завзяту боротьбу, яку він провадив проти власної минувшини", його "злісне нищення і запльовування старих ідеалів, які, проте, не давали йому спокою до кінця днів", і врешті його оскаженілість, з якою він "накидався на своїх "ворогів", як Дон Кихот на вітряки". Власне, пригляньмося до цього донкихотства в суспільній думці. Зрештою, його добре описав один із сучасних інтелігентів.

Передусім дивує площинність цього донкихотського світогляду: все є ясним, як залізнична лінія Київ - Святошин, або Львів - Рудки. Україна - це поле, де стоять вітряки, де торгують свинями м'ясарі, а мукою - мельники, де важко ходять санчопанси і легко їздять донкихоти. Їздять, маючи в собі вогонь абсолютного динамізму. Все, що їм до голови прийде, роблять. Старі скромні млини видаються їм відьомськими малоросійськими замками, свиней, призначених на поживу, вони забивають замість драконів, відривають Санчо Пансу від щоденних простих обов'язків, і ніколи не оглядаються назад ані на своє минуле, ані на минуле своєї раси.

Але й у Сервантеса еготиків - донкихотів обсервує з блакитної даліни палац губернатора. Це влада Петербургу обсервувала українських еготиків і, признаймо їй, на загал дуже лагідно поводитися з цією породою українських інтелігентів. Петербург толерував і муравлів, і донкихотів. Лишень третього роду діяльності української (як і своєї) інтелігенції не зносив. Не зносив соціалістичних бунтарів.

г) Українські революціонери

Бо все ж, ломимо своїх абстрактних доктрин, ці українські соціалісти стриміли до опанування українського села, а потім - і міських мас.

Правда, своїм плоским світоглядом і звичайністю українські соціалісти не раз безжалісно нищили характер і культуру українського села, значно вищу від усяких марксизмів, - на то не було ради.

Зрештою, нищення села йшло і з другого боку в дуже швидкім темпі. Залізниця на Україні були не тільки до перевезення інтелігентів.

В найцікавішій (а може, взагалі єдиній цікавій) книжці В.Леніна "Розвій капіталізму в Росії" (1899-1907) розріст капіталізму на Україні займає чи не найбільш важливе місце. Це був час попросту вибуху продуктивних сил. Процент зросту промислу пригадують такі ж самі пропорції на початку совітських п'ятиліток. Скажімо, загальне число кінських сил зросло трикратно в 1876-1892 рр. Кількість товарів (в пудах), перевезених залізницями в 1868-1904 рр., зросла 25-кратно. Прикладів гарячкового зросту міст коштом села повно є в праці Леніна. "В Кривому Розі, - пише він, - зросло населення від 6000 в 1887 р. до 17000 в 1895 р., в Кам'янській з 2000 до 18000 осіб" і т.д. Край став капіталістичним. Можливо, що це пониження для традицій української раси, що в її еліті запанували нижчі міти сублімації інтересів мас над розвоєм одиниць. Але, з другого боку, це усувало велику небезпеку дегенерації еліти в ліричній відособленості від своєї раси.

Соціалізм в історичному аспекті - річ конечна після кулішівського культурництва і народницької пересадки з популярним шкільництвом як самоціллю. Українські соціал-демократи, а навіть соціалісти-революціонери були відрадним явищем в расі в порівнянні з анархічними ліриками, донкихотами. Соціалізм витягнув інтелігентів з їх затишків і зв'язав з масами. Та й масам пригадав, що бути українцем - не значить лише читати книжки, співати й декламувати. Крім того, дав провідників, що хоч трохи були ознайомлені з відруками мас. 1917 р. міг би випасти жахливо, коли б перед тим не працювали серед мас соціалісти. На щастя, також 1914-16 роки вишколили в війську значне число молоді сільської інтелігенції (старшин і підстаршин). Ці люди разом із соціалістами були ближчі до характеру раси, ніж воднисті теоретики-ліберали, і вони винесли гідно першу хвилю наступу росіян в 1917 р., наступу російських соціалістів.

Це було прегарне явище, цей 1917 рік, коли нова російська соціалістична еліта по поваленні попередньо! царської, кинулася із своїми прорізними грошовитими "всеросійськими союзами" і т.п. організаціями на Україну, щоб опанувати українські маси. Кинулася, несучи знані гасла із знаними наслідками, - кинулася і зустріла скажений опір невеликої групи українських революціонерів, що супроти всіх законів простору й часу десятирилися і двадцятирилися на землях України, щоб не допустити до проводу чужинецького елемента. Без уваги на те, яку ліцитацію гасел вони при тому перепроводжували. Знаємо, що всі так звані тактичні угоди з росіянами українці зривали відразу, як тільки почували, що виповнили рідний ґрунт потрібним їм змістом. Назовні, натурально, говорилося про всевітню революцію, братерство соціалістів і т.п. В цій боротьбі імена цілого ряду українських соціал-демократів і соціалістів-революціонерів зостануться в історії як постаті патріотів власної раси.

Зрештою, про те, що не соціалізм був тоді для них найважливішим, свідчать хоч би факти: блискуча національна організація полонених у Німеччині й Австрії "Союзом Визволення України", що дала десятки тисяч кадрів національних інструкторів (близько 50-60 тисяч), або Берестейський мир, де зручність українських соціалістів заїмпонувала німцям, або блискуча мобілізація опінії України в "Трудовому Конгресі" 1919 року, скермована з фурією проти большевицької пропаганди в часі наступу Москви, і т.д., і т.д.

Що вождь української армії вийшов, власне, з цих ідеалістично-гуманітарних теоретиків - це теж характеристичне для психіки українських соціалістів, що все ж, поза помилками в головному, у боротьбі були синами раси.

Соціалізм, дитина ліберальної інтелігенції, в 1917 р. хоч частинно зрівноважив всю шкоду, що могла принести неактивність лібералів. Далі в 1919 р. енергію раси репрезентувало вже українське військо.

Властиво, в останній воєнній історії українців гине інтелігентське, кабінетне думання. Тут, в обличчі загальної небезпеки, розвіювалися всі інтелігентські "відсебетництва". Що допоможуть фрази, коли треба було знати дух свого людського матеріалу і можливості маневрування ним серед ворогів. Тому в недавній воєнній історії України висунулися на чоло й військові спеціалісти з російських вищих штабів (Юнаків, Сальський), і прості, як простим був Клемансо в 1917 р., журналісти (Симон Петлюра), і сільські вчителі (Г.Коссак, Юр.Тютюнник). Теорії їх були часто

суперечні з чинами. Офіційні висловники боротьби класів • стриміли до об'єднання всіх класів України, як соціалістичний уряд, визнаючи парламентаризму попирали диктатуру, скажім. Головного Отамана, мирні кооператори засновували армії, вихвалювачі легальності і традиційності влади робили військові "пучі", як у Рівному в 1919 році. Був навіть вибраний диктатор і талановитий проповідник безжалісної боротьби з Москвою, що під час тої боротьби винісся до Швейцарії. Були різні парадокси, але, хвала Богу, не було одної страшної речі, ідолопоклонства перед теорією. Спочатку були чини і люди, а потім слова. Нарешті була боротьба раси з усіма її емоціями, усіма добрими й злими прикметами характеру українців.

59. ПОБІЧНІ ІДЕЇ

Побічні ідеї - це або подуми, створені чужинецькими урядами, або накинені українцям чужинецькою опінією. Правда, вони відіграють іще деяку роль в світогляді пересічного українця, але не мають ані рушійного характеру, ані значення для будучини. Всі вони походять з ХІХ століття. Це скоріш псевдогенеральні ідеї.

а) Схід чи Захід

Протиставлення Заходу Сходові - явище досить недавнє серед українців. Зрештою, протиставлення це цілком зрозуміле в Англії (кіплінгівське: "Схід є Схід, а Захід є Захід!"), що географічно лежить в найдальшому західньому куті Європи і справді є уосібленням Заходу. Менше зрозумілим є таке протиставлення до України з її дуже серединним становищем. Ще менше є ясным те, до якого саме "Заходу" зарахувати Україну. Бо ці "Заходи", "Сходи", "Європи" - це все агітаційні штучки, скермовані проти сусідів. Для француза з Парижу східним сусідом є німець з Кенігсбергу, для німця з Кенігсбергу уосібненням сходу є саме ті, що мають охоту репрезентувати на Україні Захід. Що то є врешті - Захід? Парламентаризм, династії, лютеранство, гітлеризм, марксизм, лібералізм, вільне будівництво і т.д., і т.д.? Можна загубитися в цьому всьому, але не віднайти себе. Географічне й культурно землі на захід і південь від України поділені на два морські сточища - Балтію й Середзем'я, що відповідає приблизно двом підложжям: германсько-номадському й агрокультурно-передньо-азійському. Головна роль останнього й додаткова першого в формації України є значна. Так само є знане пов'язання України від праісторії з півднем. Але це все не дає підстав до віддавання першенства тій чи іншій державі на "Заході".

Навпаки, стара генеалогія раси (ХVІІ-ХVІІІ ст.), хоч би і в "Синописі" Гізеля або в козацьких хроніках, з нехиттю згадує про "ветхий Рим", що "древніми Руссами, предками нашими року 470 бил взят", а про Цезаря згадує як про маловажливу постать в порівнянні з Олександром Македонським. Що ж до німців і Балтії, то до ХІХ ст. нема й згадки про пошану до них. Коли, описуючи велич Києва, "Слово о погібелі" (1238 р.) і згадує їх, то тільки на те, що цей молодий народ "радувався, далеко (від Києва) перебуваючи за синім морем", обіч Литви, що зі страху "з болота не виглядала". Врешті, найближчий наш західний сусід досі ще не є, властиво, дуже балтійський. Ціла краківська доба Польщі - це доба повної переваги середземноморсько-чорноморських впливів.

Може, оборона Заходу . як генеральна ідея, виглядає ліпше від протиставлення Захід і Схід? Ще донедавна можна було твердити, що київська держава впала, щоб затримати блискуче зорганізовані хинсько-монгольські армії. Тепер, однак, це не вдасться, коли знаємо, що і головні причини упадку Києва були інші, і наступ монголів цілком не був загамований. Азійські кінні армії напоїли коней в Адрії й Балтії, а вернулися на наказ з Азії, не дбаючи про підбиття "Заходу". Не говоримо вже про "оборону Заходу" в ХУ-ХУІІ ст., коли той "Захід" пактував за плечима козаків із "Сходом". Врешті недавно відбулася така "оборона Заходу". А чей же Ленін назвав у своїй відозві серед "шістнадцяти західніх імперіялістичних держав, що оповістили війну Совітському Союзові", і Україну. Чи це дало право представникам її уряду хоч увійти до Женевської Ліги Народів? Чи можна таку ідею вважати за поважну й реальну в житті? Тепер найбільш істотним явищем серед народів є протиставлення своєї власної долі мітові Європи, Заходу.

Зрештою, цю "оборону Заходу й Європи" на деякий час взяв на себе й Петербург, поки, перейменований на Ленінград, не знайшов ліпшої пропагандової ідеї. Повстання цієї ідеї, мабуть, треба завдячувати великій кількості німців в початках російської історіографії (ХVІІІ ст.), які

охоче впоювали російській еліті генеральні ідеї германського світу.

б) Кочовики

Подібною псевдогенеральною ідеєю є друга, не менш популярна теорія, що її Гурко-Кряжин, В.Пархоменко і ціла плеяда молодих українських істориків залічує до "закоцубілих схем". Говоримо про те, що змістом державної України є боротьба з кочовиками, зі степом. Це мало ніби вплинути навіть взагалі на характер українців.

Знаємо, однак, що під час формації української раси і т.зв. переселення народів степ не відіграв майже ніякої ролі в житті українських земель. Та й пізніше, вже за київських часів, як пише Гурко-Кряжин, "замість безпорядкової зміни населення, за М.Соловйовим, - якогось марша кочових народів, ми спостерігаємо тут складніші процеси етнографії... при дивній стійкості місцевої осілої людности".

Хижаки, кодро степу, злобні варвари в світлі нових дослідів не виглядають так страшно, і не їм, натурально, можна приписати упадок Києва (причини - упадок дороги до Середзем'я і виродження еліти).

в) Ліс і степ

Схема російських істориків від М.С. Соловйова аж до В.О. Ключевського (з їх українськими наслідувачами), схема "лісу і степу" відходить цілковито. Гурко-Кряжин висміює таке речення Ключевського, як "степ втручався в це життя у лісовій смузі тільки злими епізодами, татарськими навалами та козацькими бунтами" і називає це "смійно плитким окресленням, як страшний "хо-хо" старої няньки. Метода яфетичного мовознавства, археологія, протоісторія змінюють цілковито це поняття".

Обережно заперечує "лісостепову" схематичність і великий знавець історії київської держави В.Пархоменко. "Хозари, алани, черкеси, печеніги, тюрки, половці та інші мешканці степу... не тільки інколи нападали на слов'яно-руську територію, але втягували її людність до свого життя - з торговельними, скотарськими й іншими інтересами, за якими стояли різні культурні впливи путящого Сходу" ("Про походження Руси").

Зрештою, кочовики брали участь у боротьбі князів між собою. Їх дружини закликали собі на допомогу українські володарі, як, скажімо, дружини яких-небудь християнських князків. Пригадаймо собі, що опорою київських князів були кочовики. Чорні Клобуки, спеціально поселені під Києвом.

Аналізуючи київсько-половецькі відносини, акад. Покровський зауважує, що в дійсності вони ні в чому не різнилися від княжих усобиць, і взагалі, "уявляти собі половців як якусь чужу й темну "азіятську" силу, що важкою хмарою висіла над представницею "європейської" цивілізації" - Київською Державою, ми не маємо найменшої" підстави".

Зрештою, постійно в кожній державі є відосередні течії і зовнішні руйницькі, і нерозумно було б сподіватися, що може існувати держава цілком безпечно.

Та і в тих нападах були свої підстави. Це була політика. Кочовики, наприклад, були в зв'язку з Царгородом і виступали спеціально проти норманської династії в Києві. Кочовики над Доном (бо там був їхній центр) мали свою столицю, а над Чорним морем навіть визначні власні торговельні порти, як, наприклад, половці. Їхні податкові і митні системи були ліпше впорядковані, як у тодішніх надбалтійських племен. Не бракувало їм і власних культурних цінностей, тривалої ієрархії й аристократії. Не можна їх навіть прирівнювати до так званих "руських" людей, угро-фінів над Окою.

"Степовики (і печеніги, і половці) грали велику роллю як посередники в торговельних зносинах між Руссю і Сходом. До половців ішли товари з-за Каспію, Хорезму і аж з Закавказзя через аланів". Вони не відділяли, а скоріш (зрештою, для власної користі) в язали Русь із багатством Сходу. "Торгові каравани войовники пропускали іноді навіть кризь свої бойові лінії" (Вернадський).

г) Монголи

Коли В.Пархоменко і Гурко-Кряжин нищать міт про "забороло половецьке", В.Покровський те саме робить із мітом про "монгольське забороло". Уже від давніших істориків знаємо, що Київ в

перших роках по підбитті його під протекторат Азії провадив давню жваву торгівлю, але Покровський іде ще далі. Він розглядає "степових хижаків", татарів, на підставі новітніх дослідів і стверджує в них "високий рівень військової техніки, наявність власної державної політики, брак патологічних руїницьких тенденцій і, в кінці, високу адміністративно-фінансову техніку". Розкопи в столиці Золотої Орди ("Старий Сарай") лише доповнюють ці дані пам'ятками надзвичайно розвиненого міського побуту (штучне зрошення, центральне опалення, брукування вулиць і складна архітектура).

Знаємо, що відвічні чумацькі валки йшли з земель Києва через велетенські митниці монголів над Окою і Волгою через Хорезм аж до Хин монгольськими безпечними шляхами з військовими і відпочинковими станціями. Працювали в глибині Азії так само сницарі і ювеліри тодішнього Києва. Плано Карпіні бачив в 1245 р. русича-ювеліра Кузьму при дворі цесаря монголів. Трон цесаря був роботи Кузьми. З другого боку, монголи дбали і про вихід товарів до Балтії через Новгород. Зберігся лист до новгородського князя з 1270 р.: "Менгу Тимурове слово до Ярослава князя. Дай путь німецькому гостю (купцеві) в свою волость (державу)". У відповідь на це був лист Ярослава до міста Риги: "Путь ваш чист єсть (без мита) по моїй волости".

Не можемо говорити про заламання добробуту Києва татарами й кочовиками, можемо говорити хіба про заламання духу великості Києва в тих часах, але причини заламання духу є в нім самім.

Звідки, однак, з явилася теорія "відвічної ненависти й боротьби з кочовиками і Сходом"? Покровський уважає, що повстала вона, як одна з головних ідей петербурзького уряду, під час його війни з Туреччиною (1877-78). Тоді треба було нашвидку спрепарувати "відвічну ненависть слов'ян до сходу". Подібні речі тепер робить уряд Сталіна, пропагуючи "відвічну ненависть до Німеччини" і спираючись у тому на середньовічний суперництві Великого Новгорода з тевтонами.

д) Слов'янофільство

Ще одна псевдогенеральна ідея, хоч і була розповсюджувана російським урядом і суспільством, зродилася не в петербурзькій державі. Це слов'янофільство, настроєва ідея, що відповідає до деякої міри народам з агрикультурним підложжям, які розмовляють зближеними до себе слов'янськими мовами.

Почалось це від чехів, почалося від літературного романтизму, найбільш еkleктичного з напрямків у літературі. В 1824 р. словак Колар видав поезію "Донька Слави", де закликав: "Потіште вашу матір-Слов'янщину - ви, росіяни, серби, чехи і поляки, об'єднайтеся в одну батьківщину". Треба слов'янам, як пояснював Колар, "зробити зусилля над собою і вернутись до початкової одности, до джерел". В 1837 р. з являються знаменні Шафариківські "Слов'янські стародавності".

В джерелі чеського панславізму є саме поети і філологи. Назовні виглядало це на філологічний романтизм, утопійний расизм. В основі цього своєрідного расизму лежала й чеська ненависть до німців, і чеське захоплення німецькою філософією. "Чеський панславізм, - каже польський дослідник, - вилонився з німецької доктрини Гердера. Натуральною, хоч переборщеною, консеквенцією її на чеськім терені є зречення індивідуального національного зусилля на користь штучного твору, Славії" (М.Шийковський "Перегринати").

Це був попросту крик чехів і словаків: "рятунку!", звернений до Петербургу. Однак спочатку відгукнулися на нього не Петербург, лишень гноблені народи. Спричинився до цього і бунтівничий 1848 рік. Він надав трохи бунтівничо-жалісливого настрою книгам поем і книгам філософії. В політичній програмі, властиво, було тільки розчулювання. Попросту не випадало говорити про народи, що не мучаться, не натякають на зрив і не мріють. "Слов'янофільство, - каже французький дослідник, - мрія людей 1848 р., легко прийнялося у слов'ян тому, що їх наукове виховання, як і їх політичний досвід, рівнявся зеру" (Ернст Дені).

Але швидко петербурзький уряд зорієнтувався, що панславізм може придатися в експансії як вигідна генеральна ідея. Спочатку російський міністр Уваров засновує в Москві слов'янський музей (1837), а потім і катедру слов'янської філології з патріотом-українцем О.Бодяньським. Однак ідеї панславізму, хоч які романтичні, дають на території України революційно-утопійну організацію "Кирило-Методіївського Братства" із скептичним Шевченком і добродушним Білозерським.

Заарештовані братчики представляють справу досить туманно. Як сказав на допиті Василь Білозерський: "Діяння слов'яністів є в тім, щоб розлиттям загальної освіти доводити племена до того, щоб вони самі зливалися в одно" (Допит з 28.V.I 847 р.). Але другого українця, грізного намісника Польщі Паскевича, ці наївні слова не ошукали. Місяць пізніше в своєму рапорті до царя він просто зазначає: "Так, як германізм розбудив провінціальні народи, а не спровадив німців до одного народу, так і слов'янізм, відродивши провінціальні ідеї, суперечні з ідеєю російської народности, не тільки її не зміцнить, а навпаки - зрушить її з основ".

Кирило-методіївці та інші прояви слов'янофільського міту в Росії змусили Петербург бути обережнішим із слов'янофільством: воно було гноблене в краю, і в Москві, і в Києві. Зате експортоване (як тепер комунізм) в чистому вигляді до держав, де були слов'янські первні. Від походу в 1849 р. Паскевича на Угорщину починається виразний слов'янофільський рух у Словаччині й Чехії та в Галичині, де він носить докладнішу назву москвофільства. До деякої міри і одно, і друге було матеріально підтримуване петербурзьким урядом аж до наших часів. В трохи ішому вигляді було стов'янофільство й на Балканах.

Міт слов'янофільства є типовою механічною доктриною. Недарма творець ! Інтернаціоналу (1864) анархист Бакунін (1814-1876) так нею захоплювався. По упадку царського Петербургу, по вигзсанню філологічного романтизму зосталася тільки ця ме-хажстичність панславізму, а в чехів - страх перед Німеччиною. Власне, висловом такого страху й є новий претензійний проект Славії' чеських панславістів із столицею-центром десь коло Нового Санча та двома-трьома народами, що говорять зближеною мовою в трикутнику Будапешт, Львів, Бресляв. Що слов'янофільство чехів було досі скермоване проти українців, мали ми докази в 1918 р. Тоді беззахисний чеський корпус отримав від Центральної Ради дуже значну поміч у грошах і зброї, однак відразу ж тою зброєю розпочав бойову сутичку із союзником України (бій під Бахмачем). Так само і теперішня боротьба за мову навчання кидає цікаве світло на прагнення чехів відірвати галузку українців, що живуть на Закарпатті, від матірнього народу і його поросійщити. Бо ж це не випадок, що чехи назвали ту країну не "Карпато-Рутенія", лише - "Карпато-Руслянд". Чей же для празького уряду багато доцільніше, щоб українці набралися російської національної свідомости, ніж би мали духовно і культурно злитися з українством поза межами держави... Думка чехів, щоб російщенням Закарпаття забезпечити собі підставу для коридору до Московщини, має вже більше як 80 років. Вже в 1854-1867 рр. близько 80 панславістично настроєних чеських загорільців намагалися прищепити на Закарпатті свої русофільські ідеї. Є то смутні факти, однак не тратьмо надії, що цей невеликий торговельно-промисловий народ у власнім ім ересі змінить керму свого слов'янофільства.

В сучасних українців, однак, є нехїть до самого поняття слов'янської культури, не кажучи вже про братерство. Федір Ернст у своїй "Історії українського мистецтва" ледве -кількома словами згадує про "злиденні елементи слов'янського мистецтва, що прийшли до нас десь коло IV-VI ст.", цілу увагу присвячуючи понтійському мистецтву та іншим елементам української культури;

Хто такі, властиво, ці "слов'яни", чи була якась праслов'янська група серед європейців?

В Західній Європі, а спеціально в Великій Британії, досі живуть кельтійські організації (колегії бардів Великої, Малої Британії, Галлії і т.д.), що мають серед себе визначних людей (згадаймо тільки Лойд-Джорджа), що студіюють велику спадщину друдів і мріють про відродження кельтів насамперед у Франції, далі в Люксембургу, Швейцарії, еспанській Галіції, Тиролі і т.д. У своїх працях вони підкреслюють походження слов'ян від кельтів. В кожному разі ця теорія значно обнижує самостійне- значення слов'янства, а передусім цілком нищить поняття т.зв. праслов'янщини. Поняття це, зрештою, і так усе більш зависає в повітрі по новітніх дослідах сумлінних учених.

Поняття праслов'янщини відкинено. Ніхто не бачив цих праслов'ян, і вони не залишили ніяких праслов'янських пам'яток. Не праслов'яни жили на Україні, лишень праукраїнці. Що ж до споріднености слов'ян , то, за синоптичною таблицею В. Щербаківського, є їх дві цілком різні групи. Україна разом з болгарами, сербами і чехами, належить до групи з осілим і хліборобським підложжям.

е) Комунізм

Від тенет слов'янофільства перейдім до іншої, теж для українців псевдогенеральної ідеї, до

комунізму-ленінізму.

Цей російський комунізм-большевизм не є твором українських людей. У рядах большевиків до 1917 р. обіч великого ядра жидів і москвинів було 155 естонців, 102 білорусина, 274 поляки, 1259 латишів і тільки 273 українця (С.Діманштейн "Десять літ нац. політики партії"). Так само серед теоретиків ленінізму не було українців. Расово він не відповідав українському характерові. Великі групи українців (ліві есери) та окремі визначні особи (Скрипник, Шумський) ввійшли до партії з адміністрацією большевиків, намагаючись діяти як державники в рамках комуністичного устрою. Зрештою ці українські представники ленінізму, як і інші їх колеги, вигинули вже по запанування військово-поліційного деспотизму на землях під Москвою. Та державність українська в совітсько-ленінській добі була знищена Москвою значно швидше, ніж попередня козацько-гетьманська. Петербург підтинав її систематично півтора століття (до пол. XIX ст.), сучасна Москва для знищення УССР видала тільки 15 літ. Своєрідною кінцівкою розповсюдження безжалісної доктрини ленінізму був факт в Ужгороді на здвизі "Просвіт" дня 17.X.1937, коли українські комуністи присягали на вірність українському народові разом з іншими національними групами українців.

Усі ці генеральні-ідеї є нереальні, вони заслонюють дійсність.

Як можна відкидати Схід? Схід не ізольований світ від Заходу, він тісно з ним зв'язаний переплітанням впливів, зударенням інтересів і намірів. Не можна вивчати життя України, не знаючи Сходу. "Не можна в студіях над історією України опертися тільки на осудах романс-німецького світу". - каже сходовознавець В Бартольд. Слов'янофільство закаламутило поняття народів над Дунаєм Вислою і Дніпром так. як закаламутила поняття про землі між Уралом і Балтією плоска доктрина ленінізму.

Це не тільки побічні, псевдогенеральні, нереальні ідеї - це шкідливі неморальні ідеї. Затушовуючи індивідуальності рас і народів. вони перешкоджають усталенню тих індивідуальностей нищать можливості існування рівноваги і гармонії між ними а тим самим сіють знищення і руїну на землях між Балтією, Уралом і Чорним морем.

60. СУЧАСНІ ІДЕЇ

По кількісній фурії (1917-1923 рр.) української інтелігенції, що хотіла при мінімальних засобах збудувати українську велику державу в Європі, розпочалась реакція. Річ, звичайно, не в поразках і втратах, що ждуть кожну державу в світі, а річ у тім, як прийняти цю поразку. Безнадійности, скиглення німецького типу по Віденському конгресі (1814-1815) чи російського по-большевицькій окупації Петербургу (X, 1918) не було майже цілком і нема. Це не відповідає ані характерові, ані зрівноваженому підложжю українців. Але цього мало. Треба визнати, що є атмосфера гордості в поглядах на 1917-1923 рр. Українці не приписують пажерливості сусідів свої невдачі. Причини поразки свого 45-50-мільйонного народу в боротьбі з понад 130-140 мільйонною масою сусідів вони приписують тільки собі.

Від 1922-23 рр. і досі українці пошуковують, навіть досліджують, хто відповідає за недавню державну невдачу України?

Таке неспокійне, гнівне, не раз аж розпачливе шукання має й свої позитивні сторони. Шукання причин поразки вже вийшло з кабінетів політичних і військових стратегів і ввійшло майже до щоденного життя. Врешті зробило своє і ненависне заглядання в очі окремих людей (ба, окремих груп. партій, частин суспільства) з запитанням: "Може. власне, ти винен у тім, що ми. нехай хоч хвилино. програли?" Обудилось і бажання перепробувати наново всі дотеперішні вартости українців.

В одному з військових спогадів про великий відступ української армії в 1919 році є речення:"Хто знає. може, той вартовий старшина, що вночі полінувався зірватися до польового телефону, завинив найбільше у відступі цілої армії?" Це є. власне, найхарактерніший вислід того ревізійничого неспокою, що закиди виновности в історичній події' перекладають уже на щоденних людей і майже щоденну їх діяльність. Бо, властиво, в історії' все є важливе. Непідготованість сигналіста може впровадити в блуд цілі штаби, а генерал, що спізнюється під Ватерлоо, нищить імперію Наполеона.

Раптом стає виразним, що великі речі зв'язані з характером людей, які ті речі виконують, а не з

їхніми програмами. Українці мали націонал-соціалістів (Макаренко) ще в 1903 р.. Лігу Народів (М.Грушевський) в Києві в 1918 році, а врешті, прегарними програмами і теоріями будови держави (В.Липинський, Міхновський, чотири проекти конституції" і т.д.) могли б обдарувати з десяток держав Європи.

Отже, треба пізнати характер українців і їх збірнот у будівництві й руйнуванні. Це ж така дуже важка річ - пізнати (і пізнавати вже потім цілий час) себе і діяти відповідно до свого характеру.

Коли б стався такий перелом в духовности української еліти, поразка недавніх років цілком оплатилася б.

По цьому тільки вступі, по окресленні тла роздумувань можемо приступити і до самих роздумувань про сучасні ідеї українців. Для виразнішого окреслення не прив'язуймо спеціальної ваги до котроїсь із них. Зрештою, всі вони мають одне гасло, так часто випикуване на золото-блакитних прапорах 1917 року: "Вільна Україна".

а) Український соціалізм

Найповніше висловила себе в межах українства ідея українського соціалізму. Тепер вона є предметом дуже жорстоких нападів, її дехто звинувачує як причину недавнього упадку української державности. Теорію будовання Української Республіки на базі чистого розуму і суспільної утопії відкидають з обридженням сучасні критики українських соціалістів. Правдоподібно, теорія ця вже не відродиться.

Але поза теорією були й люди, і навіть дуже видатні українські люди, соціалісти. Дехто хотів би викинути їх із українського роду. Проте пригадаймо, що і перші селянські протицарські повстання, і останні протибольшевицькі були в великій мірі чином соціалістичних провідників. Першими речниками ідеї державної самостійности України за часів Великої війни були соціалісти; перші полки Придніпрянщини, організовані в таборах із полонених у Німеччині й Австрії у 1917 і 1918 рр., - це було діло соціалістів із "Союзу Визволення України" Олександра Скорописа-Йолтуховського, Андрія Жука, Мар'яна Меленевського, Володимира Дорошенка й ін. Відбирання соціалістам 1903-1917-1923 рр. всякої заслуги для раси сучасними демагогами пригадує таке саме відбирання заслуг українській шляхті XVIII століття народниками на взірець Куліша.

Дехто подає думки, що треба було б вождів-соціалістів 1917 року з їх гаслами замінити вождями-демагогами з 1937 р., і маси були б тоді несоціалістичні. Це неправда. Можливо навіть, що вожді 1917 року по духу були найменш соціалістичні. Зате в низах і серед рядової інтелігенції багато було таких, що хотіли жити і вмирати тільки за таку Україну, яка має в руці червону квітку - символ соціальної справедливости. Не один із тих, що гинули за український соціалізм, були характерами, що їх треба тільки шанувати. І те, що їх надихнуло, є в кожному великому народі. Знані є люди і групи людей, що навіть своє особисте життя і щастя приносять у жертву для полегшення долі гноблених злиднями людей. Не соромляться цього в цілім світі, а розуміють таких навіть у розбійничих бандах. Це є в натурі сучасної цивілізації.

Коли будемо шукати джерел соціалістичних мітів людяности через Генріха де Мана і Фур'є, Сковороду і Руссо аж до Еразма з — Роттердаму і Франца з Ассизу, то знайдемо що виріс він із двох дуже органічних течій людства: із гуманізму Ренесансу і християнської колективістичної традиції. Як цілком слушно зауважив Стахнюк, навіть марксизм спирається на попередні англійські і французькі досліди. Збочення марксизму полягає у впровадженні на перше місце ненависти. Цей міт має свої підстави і в колективістичнім трипільстві українського характеру.

Тим пояснюємо поєднання українського соціалізму з українською кооперацією. Кооперація України, що її духовним батьком, мабуть, треба уважати українського магната Галагана, приятеля Куліша і Шевченка, уже від початків XX століття і донині перебуває головно в руках українських соціалістів.

Цікавою рисою українських соціалістів, головно з Наддніпрянщини, є їх не вороже, а навіть зичливе відношення до християнства і духовенства. Можливо, що тут грало ролю і духовне походження багатьох соціалістичних лідерів. Правда, на заході України були напасті на український клир, але й там великий радикал Іван Франко складав віддані й захоплені вірші для митрополита графа Шептицького.

Коли українські соціалісти зроблять за вісь свого світогляду творчу енергію й ініціативу одиниці в

рамках солідаризму, вони знов зможуть придатися до експансії раси, хоч і не в такій формі, як у минулих роках. Зможуть вирвати з рядів комуністів, особливо російських, не одну одиницю і групу, корисну для України.

б) Український націоналізм

Повстання українського націоналізму треба в історії зв'язати з іменем Богдана Хмельницького, що, як твердить П.Меріме. "здається, перший винайшов в Європі боротьбу національностей". В історії новітнього українства честь називатися першим націоналістом належить Ользі Косач (Олені Пчілці).

Ще в 1887 році, в часі найбільшого ліберального донкихотства і відірвання від землі і раси, вона твердить, що "націоналізм існує у людей і по своїй природі мусить бути у людей". Видаючи в 1911-1912 рр. в Полтаві журнал "Рідний Край", вона широко розвинула програму українського націоналізму з гаслами економічної самовистачальності, з симпатією до духовенства і всебічного розвою українського державного життя. Тоді ж проти неї виступили найбільш крайні українські марксистки (Донцов). Націоналізм Ольги Косач мав характер скоріш расового солідаризму.

Пізніш треба пригадати програму "Братерства Тарасівців" (1891-1893), брошуру М.Міхновського "Самостійна Україна" (1900), перевидану Союзом Визволення України 1916 р., далі публікацію У.Н.П. в Чернівцях "Справа української інтелігенції". а відтак "Катехізм українця" (100 тис.наклад), вид. "Вернигорою" (1918р.).

В часах недавньої державности було кільканадцять політичних груп із націоналістичним світоглядом, таких як українська народня партія, група "Вернигори". "Братерство Мазепинців" і т.д. Вони не відігравали важливої ролі і врешті на з'їзді в Києві об'єдналися в т.зв. партію самостійників, що поставила собі за ціль опанувати своїми людьми провід армії. Не завжди добре дібрані люди її програли на користь соціалістів (Оскілко).

Націоналізм по 1923 р. - це скоріш реакція на програму соціалістів. Найповажніші ідеологічні спроби з'являлися в часописі "Розбудова Нації". Книжка Донцова "Націоналізм" є блискучою ліричною реакцією на пасивність українців, без глибшої української синтетичної думки. Це, властиво, інтернаціональний націоналізм, дуже подібний у своїй концепції до марксизму (головний двигун - ненависть і руїна всередині раси).

Праця Донцова як публіциста досягла свого найбільшого напруження в 1922-1932 роках. Це була головно антисовітська полеміка, що демаскувала облуду їх пропаганди в Галичині. Тут Донцов стоїть обіч інших протисовітських діячів еміграції. Але головно терор Москви відкрив очі найбільш незрячим. Тепер, коли Москва почала будувати тип "совітської людини", Донцов не має в собі нічого до протиставлення їй "української людини": його роля не є ролею конструктора.

в) Відрухи й традиції

В шуканні себе і своїх традицій нетерпеливість пхає українців до духовного явища, що його можна було б назвати потягом до ворожбитства. Висловлюється він виявами нижчих емоцій і браком відповідальности в відношенні до власної раси. Багато спричинилося тут деяке відчуття меншовартости по поразці, що висловлюється в помпатичній демагогії. Зрештою, цю демагогію бачать українці і в чужинців з номадським культурним підложжям. Так само звідти приходять розуміння історії не як постійного зусилля раси, а лишень як вибуху мальовничого запального ентузіязму, як наскоку, з пізнішою заплаатою за це . безтурботним життям, своєрідною посадою. Назагал гасла, пропаговані в цій атмосфері, є чужинецькі і то переважно з сусідських, не найкращих взірців. Критика ворожбитів наївна. Непошана до засад еліти і ієрархії відбивається передусім на тих, хто висловлює цю непошану. Тло до цих усіх теорій творять особисті відрухи і претензії. В цілому ворожбитстві найважливішим, однак, є не інтелектуальна істерія, а нехить цих прорізних ворожбитських гуртків бути спадкоємцями в українській історії. Це майже цілковите повторення явища культурницької кулішівської нехиті. На щастя, тепер є інші часи - тепер є духовні сили, що успішно протиставляються цьому неспокоєві і пораженьству. Це сили традиціоналізму.

Найближчий у часі є воєнний традиціоналізм. Культ боротьби недавніх років зростає поволі, але певніше від усіх відрухів. Ще замало розуміють сучасники, якою великою річчю були вимарш на фронт легіону УСС в 1915 р., вступ до Києва в 1918 синьожупанників, зорганізованих Союзом

Визволення України, і врешті - полки богданівців і полуботківців. "Війна, і тільки війна підносить до найвищого напруження всі засоби енергії людей і зазначає своїм стигматом великі народи і раси" (Муссоліні). Спеціально серед молоді виловлюється свідомість значення тої боротьби. Покиль що є лишень культ жертв (Базар, Крути, М.Міхновський), але зближається вже й глибше розуміння боротьби не як жертви, а витривалости.

Новітній державний традиціоналізм українців, або, скоріш, легітимізм, може мати в майбутньому величезне значення. Все залежить від того, як довго зможуть носії державности всупереч усьому чинити так, як би ця державність існувала далі.

В українськiм, досить слабiм монархічнiм легітимiзмi . тепер тяжко зорієнтуватися. Невiдомо, чи цей монархізм для його носіїв є традицією верховного морального авторитету. символу традицій раси, як у Британії, чи скоріш кондотьєрсько-фюрерівською тенденцією? Великим мiнусом українського монархізму є брак хреста крові, брак воєнних традицій.

Цікаво, то серед іншого, без порівняння сильнішого, демократично-республіканського легітизму на перше місце висовуються історичні, гетьманські традиції, а майже зникли соціалістичні. Культ гетьманів плекають майже виключно українські демократи. а не гетьманці.

Врешті не можна поминути ще однієї ідеї. а радше історичного клімату, що дає багато традиційного сучасним українцям, - це клімат західнього П'ємонту України.

В кінці ХІХ і початку ХХ ст. західній П'ємонт відігравав не меншу ролю від східнього П'ємонту - Гетьманщини в кінці ХVІІІ і на початку ХІХ ст. Його індивідуальність виразна й творча. Це -одна з найцікавіших земель в історії обіч чорноморсько-таврійського державного центру, князівського Києва і гетьманської Полтавщини та Чернігівщини. Тут менше відчувається мореплавський характер української раси, зате тут тільки zostалися великокиївські традиції. Пошана до своєї аристократії зменшилася недавно, а нехіль до власної ієрархії пробуджена заледве кільканадцять літ тому. Але хоч тут уже нема українських аристократичних родоводів, проте є ще родоводі' іншої ієрархії: в україно-католицьких "Шематизмах" легко знайдемо традиції ХІ-ХІІІ століть.

Властиво, духовність цього П'ємонту була менше змінена козацькою традицією і мілітарним устроєм Козацької Держави ХVІІ-ХVІІІ ст. Як слушно каже дослідник, "еволуція Галичини повільніша, лінія цієї еволюції простіша" (Б.Ольхівський).

В теперішніх часах ніяка земля не дорівнює галицькій в одній дуже важливій стабілізаційній позиції української духовности: витворення добре вишліфованого типу українського громадянина, свідомого своїх прав і обов'язків, і хоч і не з мальовничим, але дуже глибоким українським солідаризмом.

В сучасних українських генеральних ідеях бачимо велике багатство і різномірність.

Правдоподібно, формальна різномірність їх тільки буде збільшуватися. Але, реально беручи, ці всі ідеї можна вкласти в дві тенденції. Одна - еллінського типу творчість базується передусім на натхненні, на красі льогіцизму, не раз попросту на більш чи менш примітивному експромті - несподіванці. Друга тенденція - це чисто готське прагнення вкласти ціле буття українських груп і одиниць в один розмірений ритм, пов'язаний традиціями. Обидві тенденції часто переплітаються в сферах українських ідей.

Можливо, що тільки глибоке відчуття підложжя української раси, солідаристичного трипільства помогло б усталити ієрархію для обох тенденцій українського характеру. Свідомість цього характеру і його вислову в історії, може б, зблизила українців до поняття дійсної еліти, носительки цієї свідомости, а передусім дала б одність організації, одність історії і одність погляду на будуччину.

ВЕЛИКІ ЗАПОВІТІ

61. ОДНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЇ

Син київської землі проф. Михайло Грушевський для чужинців був символом великої потужности - і наукової, і моральної. Менше був щасливий у практичній політиці, як, скажемо, у чехів Тома Масарик, але його монументальна історія України знайшла визнання навіть у ворогів. Це була несподіванка для росіян - такий порив енергії в одній людині Сотні томів праць /сотні!/, звязані з іменем Михайла Грушевського, - чи ж нема в нім якоїсь таємничої сили? Московський

письменник-україножер А.Белый бачить у добродушному професорові-науковцеві Грушевському якогось чарівника, диявольського Чорномора, що викрадає українську Людмилу від петербурзького Руслана. Українці назагал не люблять складати за життя визнання своїм визначним людям, однак устами Івана Франка назвали працю Грушевського "величавою основою української історичної науки та невичерпальним джерелом національно-політичного й соціально-культурного самопізнання і усвідомлення. Історія ця вводить нас справді вперше в сім ю європейських народів". Не менше визнання було серед німців і англійців, а навіть французького і російського ученого світу.

Однак цей суто український характер, повний неспокою і будівничої творчосги, не працював сам. Він не любив навіть розмов про значення одиниці в праці. І досі є згадки в львівському храмі Мінерви про методу праці цього титана науки. Михайло Грушевський побуджував до праці цілу групу. Його прибуття до Наукового Товариства було мірилом напруження праці в видавництвах, пошукуванні і збиранні матеріалів. Грушевський репрезентував цілу історичну секцію Товариства і був визнаним авіоритетом для членів секції. Це була асоціативна група українського типу. На самій горі творчого інтелектуалізму, ствердім це, була українська асоціативна група. Така сама група, як і в підложжі раси, зв'язана неписаним внутрішнім договором її членів із своєрідним отаманом. Це явище серед української еліти є правилом. Із цього правила випливає і характер провідника, і характер провідництва, і зміст суспільного життя українців.

Найхарактернішою рисою українського духовного провідника є скромність. Вона впливає з відчуття залежності українця від української групи. Є вона навіть у письменників: Шевченко завжди був зв'язаний із "земляками", і співзвучність з ними була для нього своєрідним моральним контролем. Знайдемо ту саму громадськість /і зв'язану з нею скромність/ також у Івана Франка. Біограф Франка підкреслює, що він мав "ясну, здорову думку, невичерпану енергію та працювитість. Незвичайна скромність, великий розум, простота, ввічливість, а при тім esprit, скептицизм та іронія окрилювали Франкову постать і робили її" приємною при зустрічі. Ані дрібки гордості, чванства, пиhi ви ніколи не помітили б у Франкові" /М.Мочульський/. Про скромність засновника київської школи істориків і провідника українства в кінці ХІХ ст. Володимира Б.Антоновича ходили цілі легенди. Врешті почуття своєї зв'язаності з групою і особисту скромність мали також і недавні воєнні вожді українців. Поминувши менші прізвища, пригадаймо, що по перемозі в грудні 1918 року, в відповідь на тріумфальну зустріч киян, "Симон Петлюра, як завжди, зрікався усяких похвал, перекидав увесь успіх на мужність своїх співробітників, особливо вихвалював таких героїв, як Болбочан" /С.Русова "Мої спомини"/.

Ніякий індивідуалізм українців не сміє вийти поза межі групи, межі звичайности. Провідник українських людей - це їх висловник. Він не накидає їм своїх фантастичних експромтів і не екситує екстатичними видамими, як це є в людей номадського кола. І це є традиція провідництва. Візьмім, наприклад, опис ролі провідника - отамана пересічної чумацької валки з кінця ХІХ століття /пирятинської/. "На чолі валки є отаман, керманіч, голова і начальник. Йому безпосередньо підлягають всі члени артілі, хоч його влада обмежена чумацькими звичаями і взагалі цілком не є широка і самовільна. Отаман старається докладно виконувати чумацькі звичаї і постанови. В противному разі йому завжди загрожує заміна" /Щербина/. Чумацька приказка говорить: "Отаманом артіль кріпка", - і це був зміст провідництва - завершення групи із власними традиціями праці. Такою є роль кожного провідника українців аж до нинішніх часів.

Група дає поле до діяльності кожному із своїх членів, а найбільше - провідникові, однак великість і тривалість акції належить до неї. Розмах є вже в самій давності існування чи торговельно-воєнної чи просвітньої групи, чи попросту оселі. Одиниця лишень виконує біологічні функції існування, експансії чи оборони групи. Є річчю неспівмірною провадження українців без їх на то згоди. Їхні суспільні емоції назагал є проти всяких політичних експромтів і зигзагів, і в цьому вони ближчі до британців, шведів і данців, ніж до німців, поляків чи росіян.

Типовим є вивищення Симона Петлюри в бурхливих українських роках. Підтримуваний комунофілом Винниченком в суперництві з евентуальною кандидатурою Махновського й інших, він виріс без театральних жестів і несмачного еготизму, як головний отаман військ. В очах українців був вищий і від надмірного фантаста Винниченка. і від "завчасу 50 літ рожденного" М.Міхновського. О.Лотоцький називає його "поплавком" на поверхні стихії подій і людей на Україні. Петлюра був передусім висловником кермівних груп української еліти. І за вміння

висловлювати їх, за витримку, справедливість і за особисті прикмети став вождем відродження українців.

Варто приглянутися до сучасної політики західніх українців. Занепадають там усі спроби фюрерівства. Ці спроби кінчаються найчастіше тільки створенням ще однієї асоціативної групи в українським суспільстві, а ідеологічно цікавіші ідеї по частинах присвоюють собі інші суспільні групи. Не в російського типу орді і не в змеханізованій по-німецьки масі можуть висловити себе українці, лишень у традиційних і міцних групах. Добровільне об'єднання тих груп коло одного суспільного явища чи засади - то є сила українського суспільного життя, підстава його організації.

Тому одиниці, що самохіть виходили з груп, своїм поведженням підкреслюють тільки силу і тривалість груп. Брати полковники Мурашки /XVII ст./ тільки підкреслили своєю анархічною акцією традиційність і силу елітарних груп хмельничан. Суспільна необдумана акція Куліша тільки підкреслила міцні підстави старих громад над Дніпром і традиційність тодішньої галицької еліти.

узнання груп для якоїсь акції є велетенської ваги річ, бо за цим узнанням часто йшла вірність і безпосередня акція групи. Українське село-громада - це теж одна з найважливіших українських груп. Москаль Бражньов, що приїздив з карними експедиціями на Лівобережжя, і поляк К.Прушинський, що обсервував діяльність адміністрації на Волині, - один і другий бачать в українським селі-громаді дуже міцну, дуже важливу і своєрідну фортецю. Під час Зимового Походу 1919-1920 рр. розуміли це і українські державники. Це в тих часах ген. Омелянович-Павленко оповідав з гордістю, як "українське село організовується, само своїм власним розумом розпочинає справжнє громадське будівництво...", а селяни вітали українську армію і казали: "Це наше військо"/С.Русова/.

Група, союзи груп, провідництво в групі, узнання груп - в основі своїй те саме, що мали селища трипільців, те саме, що було підставою елліністичних міст упродовж тисячоліття. Те, що було підставою князівських з'їздів за часів Великого Києва, Генеральної Ради вже скристалізованої Гетьманщини, а навіть у корпоративности Старих Громад XIX століття. Те саме, що в економічному житті валка чумаків і сучасний союз кооператив, що - братства і "Просвіти" в культурі, що - хори, цехи і мистецькі асоціації в мистецтві.

Українська раса - це раса солідаристів, яких суспільний ідеал - група, а не індивідуальність. Найприродніше місце українця - це перебування в групі, а ніколи - поза групою. В групі розвивається він найліпше. Українське суспільство було, є і буде як образ взаємовідносин груп.

Тому нема іншої дороги до організації української раси, як тільки укладання взаємовідносин українських груп. Ніяка імпровізація, ніякий експромт-історія, лишень - договір груп як вияв одности характеру раси.

В своїм рефераті в 1909 р. на Просвітньо-Економічному Конгресі у Львові Андрій Жук подав схему організації і впорядкування раси на широку скалю. Дорогою до цього мали б бути асоціативні групи •кооперативної форми. "Кооперація зорганізує нас у націю, - казав він. - Коли розпорошена тепер народня маса буде зорганізована в економічні і культурно-просвітні інституції, коли вся сіть наших інституцій буде об'єднана в союзи і федерації, тоді наш народ прибере форму організму, нації" /"Економіст", 1909/.

Форма, вигляд організму, сіть об'єднаних асоціативних груп -це є найстаріша українська традиція внутрішнього впорядкування. В "кооперативному націоналізмі", як його згїрдливо назвали тодішні ортодокси /Порш/, власне, відродилося відчуження українських прастарих форм організації. Назвїм його "кооперативним расизмом". Бо, прийнявши в себе зміст /традиції/ раси, така система організації українців буде найбільш зближена до їх духовности. »

Зазначимо, що об'єднання українських груп всередині раси завжди відбувалося шляхом добровільним, шляхом договору. Чи то буде "спрягання" в праці, чи "загони" в війську, чи інші українські об'єднання - ніколи не буває згноблення української групи, лишень добровільне відступлення частини своєї сили й поваги для створення надгрупового проводу. Це забезпечувало найбільшу продуктивність груп, а тим самим і цілоти.

Чи ж усе повище сказане має тепер якесь практичне значення? Адже ж на чотирьох п'ятих частинах української землі /під Москвою/ знищено підставу цього - українську групу. Чи реально

тепер говорити про українські асоціативні групи як підставу організації раси?

Пригляньмося до організації праці в т. зв. "советській" Україні. Там відбувалася найсильніша боротьба між Москвою і українською расою в 1930-1932-1935 рр. Боротьба економічна передусім. В 1931 р. українське село повстало єдиним фронтом проти новоутворених колективних господарств, одверто саботуючи заготівлю збіжжя і споживчих продуктів. В 1932-1933 рр., як пише дослідник, Росія провадила на Україні справжню колоніальну війну. Однак по цих роках цілковито змінено політику організації українського села. Змінено під натиском цього села.

Про це говорить представник дуже заслуженого роду Лазаревських у своїй цінній праці /Гліб Лазаревський "Земельний устрій Советської України", 1938, "Варяг"/.

Мова про утворення милої для Москви форми "радгоспів", сільськогосподарських комун, де було б "усе спільне, тобто належало б комуні, а звідти всю продукцію контрахтувала б і забирала держава, отже, члени комуни були б, по суті, самі робітники, що одержували б платню від держави".

Але цього не сталося. Радгоспи-комуни, "фабрики збіжжя" в великій мірі зліквідовані і передані колективним групам іншого типу - колгоспам. Цей тип прийняло українське село. Цей тип більше нагадує традиційну українську групу.

Ба, "пам'ятаючи про свої недавні неспіхи, воліла Москва піти назустріч українському селу і в лютому року 1935 запроваджено новий статут с.-г. артільей" /Гл. Лазаревський/.

Артіль перемогла комуни. В кожному разі цей тип групи, а не доктринальний "радгосп - фабрику" прийняло українське село.

"Але чи така система сільського господарства, ця компромісова форма с.-г. артілі може задовольнити психологію українського селянства? - питається дослідник і відповідає: - Українські колгоспники мають у цілковитому власному розпорядженні присадибну ділянку, тобто сад і город, потрібний с.-г. реманент, продуктивну худобу - інстинкт приватної власности до деякої міри може бути задоволений. Залишаються усупільненими -земля й прибуток з неї. Але коли ми пригадаємо стихійне зростання сільськогосподарської кооперації на Україні по революції й особливо за 1922-1927 років, стихійне утворення сільськогосподарських товариств, машинових товариств, товариств спільного оброблення землі тощо, то не можна не прийти до висновку, що форма колективної, чи, краще сказати, кооперативної сільськогосподарської співпраці не є ворожа психіці українського селянства. Максимум спротиву, опозиції, невдоволення викликає скоріш найсуворіша регламентація суспільногосподарського життя, податкове визискування з боку чужої окупаційної влади, ніж усупільнення засівної площі, її оброблення, її продукції."

Це ствердження найбільшого знавця практики підсоветських відносин має величезне значення. Українська артіль далі є основою українського села.

Отже, реально беручи, українська асоціативна група, що стала на початку української раси, стоїть і донині як підстава української організації.

З другого боку, українська еліта під Совітами не має можливости до індивідуального діяння. На інших українських землях індивідуальна ініціатива в еліті існує, але все ж головну роль грає так само асоціативна група.

Бачимо, що існує на всіх землях одність організації, одність. зв'язана з українським расовим характером. Тому еліта українців, носителька традицій і державности, висловниця одности організації, нехай не переступає меж і не гвалтує одности української історії.

62. ОДНІСТЬ ІСТОРІЇ

Окреслення терену діяльности української раси, опис її формації і виявів її зайняли головне місце в цій скромній праці. Може, найважливішою річчю в цьому було виявлення духовної великості України і її цінности для світу.

Тепер приходимо саме до найважливішого, до висновків. Які можна поробити висновки з багатства, різнорідности і своєрідности українців? Висновки ці, річ ясна, мали б дати щось практичне для будуччини. Це мало б бути щось, може, таке, що "направляє", "п'ятиліткує", "пророкує" чи хоч творить атмосферу переседи. Але це було б, однак, чуже українському

характерові, як чуже йому шаманство, юродивство сходу або блеф і натягання заходу. Чи така асекурація себе формулками не була б самоошуканством, ба - втечею від історичности? Втечею від практики життя?

Може, єдиною формулою було б: будь приготовлений до власної історії"! Гляньмо на політиків британської держави. Вони при своїх інтелектуальних ресурсах могли б приготувати тисячі "п? ятиліток", "динамістичних певників" чи планів і ними б кермувалися в політиці. Так не є.

В своїх "Порадах французькому державному мужеві, що їде до Англії" /1938/ підкреслює А.Моруа: "Не вимагайте від британських політиків завеликої доклатности в планах. Вони ніколи не уявляють, що є можливим для людей наперед організувати будуччину. Вони приготворюються, але не вірять, що можна передбачити вередливі посуви долі".

Отже, властиво, найважливішою річчю в реальній зустрічі з історією була б готовність бути історичним краєм. Отже. на першій місці - відчуття історичности. Яке ж воно є в українській еліті?

В деяких українських письменників, що беруть на себе відповідальність інформувати про Україну, ба, й про "душу України" чужинців, зустрічаємо згадку про фрагментарність, розшматованість історії України. Чи ж так є справді? Адже ж великий організм, поки він живе, не може бути розшматований, -всупереч усьому він існує. Те, що тепер українська раса живе, - це ж є передусім запереченням того, що вона була більш чи менш розшматована.

Ні, розшматовані є такі сучасні інтелектуалісти, що "приймають чи не приймають "...українську історичну постать, явище чи подію. Ці "цензори" власної раси - самі каліки, розшматовані власними суперечностями і пораженством. Бо коли б мали просту, суспільну душу, змогли б прийняти свою історію як суцільність. Коли хтось не може прийняти постаті своєї матері в цілості, нехай нарікає на себе, що є недобрим сином. Коли хтось має заслабі очі, щоб устежити за всіма ширяннями орла 'української історії, нехай не дивиться. Хто не може знести всіх проявів українського характеру, нехай не береться до української історії. Поки в ХІХ столітті злякані інтелектуалісти і "відсебетники" не забралися до української історії, мали українці поняття України як цілості в минулому.

Одність історії України - це підстава, хліб насущний тих, що живуть нині. Все, що було досі на Україні, все є близьким сучасним українцем. Бо ж і нині, і вчора - це ж одно, це характер раси й його прояви. Це одність акції української раси. Все, що було, все є недалеко від сучасности, і в житті окремої людини, і в житті раси.

Не берім справи цивілізаційних догідностей як чогось важливого. Душа раси не змінилася. Пізнавати свою історію - це просто пізнавати всі сили своєї раси.

Раса з погляду історика - це ж передусім сума здібностей і відчужань українців у віках. Всі можливі засоби українського життя, що досі дала українська раса, треба зберегти. Були доби, коли розвивалася та чи інша прикмета українського характеру і зв'язані нею групи українців, але завжди то був той самий, що й нині, український характер. Українська історія - це не те, що перейшло, що проминуло це така ж сучасність і така ж майбутність, як те, що ми робимо нині.

Нічого нема дивного, що як і під час збирання данини для басків сімсот літ тому, так і тепер, населення України воліє переховуватися в лісах. Напевно, політична еміграція з київсько-чернігівських князівств до Володимира й Галича в ХІІІ-ХІV віках мала тоді не менше значення, як тепер, в останніх десятиліттях, і запорожці в 1918 році, виступивши в Криму проти німців, властиво, боронили значення і можливості Боспорського Цісарства та висловлювали наміри козацтва з ХVІ-ХVІІ століть.

Історія дає передусім можливість зрозуміння власного характеру: як же ж можна хоч найменшу дрібницю відкинути в ній. не стараючись навіть зрозуміти її? Як нужденне виглядає таке "цензурування", калічення, що пригадує скоріш зусилля хоч би большевіків, що перейменовують місцевості, нищать портрети і рукописи, щоб тільки українці не побачили свого характеру в історії, а значить, і своєї великості.

Батько сучасних істориків України Михайло Грушевський висловив розуміння історії, близьке до сучасного. В своїм вступнім-викладі у Львові /дня 12. X. 1894/ він зазначив, що хоче зрозуміти в історії "стан економічний, культурний, духовний цієї маси українців, їх пригоди. Їх бажання й

ідеали". Отже, й для нього, що, може, не вмів підійти до тієї "маси українців" як організму, все ж найважливішим було те, що висловлює пригоди, бажання й ідеали - характер раси.

Одність історії як вислів характеру - це в сучасних європейських країнах нормальна річ. В Великій Британії, що розвивалася нашаруванням, збереглися звичаї й ідеї з-перед кількох століть у щоденній житті. В грудні 1937 р. Самюель Хор, міністр внутрішніх справ Британії, сказав у парламенті з нагоди обговорення закону про протилітунську оборону: "Я звертаю вашу увагу, що наші заходи в дійсності суперечні з ідеалами кількох поколінь. Ми обертаємо годинник докладно на тисячу літ назад. Ми готуємо план, щоб відірватись від звичайного цивілізованого життя мужчин, жінок і дітей". Коли так з уст міністра падають слова про поворот до X століття, то це є реальність. X століття живе і допомагає англійцям орієнтуватися в сучасності.

В "Моїй боротьбі" Гітлера зустрінемо такі вирази, як "ми /німці/ наново починаємо те, що скінчили шість століть тому". Чи ж згадувати, що й сучасні італійці в своїх посувах більше рахуються з посуваннями своїх політиків з-перед п'ятнадцяти століть, як із Кавуром чи Нітті.

Ця зрозумілість давньої історії має своє пояснення: людина не має поступу в своїх емоціях. Цей біологічний підхід до історії одночасно є найпрактичнішим. Це ж таке просте, що з покоління в покоління діють ті самі емоції в українській расі. Нема різниці, чи українська пиха буде вбрана в туніку герольда Борістеніта з Ольбії, що понижує криком ринкових купців десь з-над Сожі або Бистриці, чи та пиха промовлятиме вбрана в кармазини січового підшафаря, що ганить чернь, чи то буде пиха сучасного паперового "донкихота", що випишує про свою кров "народ без пуття" Не зміниться й українська жадібність - все одно. чи буде вона озброєна тільки сітями керченського рибака оселедців, чи модерними машинами до видобування нафти на Бойківщині, чи золота - на Кавказі.

Такі були б зариси відчуття історичності. Лишень якою є дорога до того відчуття? Не легко дістається й окремій людині відчуття власного шляху, ще тяжче здобути відчуття власного расового історизму.

Лівінгстон, що шукав джерел ріки Нілу, мав багато труднощів, щоб розібратися в заплутаній сіті африканських рік, водоспадів і порогів в хащах та пралісах. Негри, що жили над водою, дивувалися з його розпитувань: "Ви питаєтеся про джерело ріки? - говорили вони. - Пощо? Ми п'ємо з неї скільки захочемо, а решта води нехай пливе собі далі..."

Треба брати образ раси як цілість. Бо ж не можна бавитись у наповнювання "бляшанки" аби якої доктрини і тільки цим обмежувати своє відношення до "ріки" раси, що пропливає в нас і - нами.

В кожному разі, мряка XIX століття, інтелектуальна нівеляція континенту Європи розвіюється, і тепер, може, легше буде знайти індивідуальність своєї ріки-раси.

Сучасні європейські раси /особливо ті, що спізнались/ поспішають з окресленням себе в минулому.

Останній /1937/ з'їзд передісториків у Німеччині був дуже характеристичний. Протоісторики /як і біологи/ надають напрям сучасним духовностям. Що ж німцям дав цей з'їзд? Ще одне відірвання Німеччини від Європи в свій окремий світ. Погляд на всесвітню історію виключно з погляду інтересів германської раси. Баймлер подав такі свої тези в історії світу: дві доби, нерівні щодо важности, складаються, за думкою німця, на зріст світу: перша - від Олександра Великого до занепаду античного світу - це доба загального хаосу, мішанини духовностей; друга - від виступу німецьких племен аж донині - це епоха організації німцями світу, що закінчиться перемогою Німеччини. Загалом цілий з'їзд був одним спільним зусиллям учених вижолобити окреме ложе для німецької ріки-духовности не тільки в минулому, але й на віки вічні, на майбутнє. Вони хочуть цією амбіцією окремішности не тільки здобути енергію своєї раси, але й замкнути її в доцільності, зберегти від розпорошення.

Отже - шукати своєї власної одности історії. Це легка річ для англо-саксонія, італійця, німця, але важка для українця. Так мало зроблено в синтезі української історії.

Але коли є відчування одности, то вже з нього можна сформуванати методу шукання тої одности. Бо це відчування є прагненням наситити себе українською історичністю. Отже, спочатку візьмімо історичність довкола. Берім усе, що є історичне й українське!

Так. А людські слабости? Незгідність між малістю людини і високістю світогляду, що вона переносить з покоління в покоління, висловлює історична анекдота про будівничого держави Петербургу - Петра I. Десь у глухій провінції він увійшов до церкви, вислухав службу Божу, а потім підійшов, щоб поцілувати руку священникові. Переляканий москвин сахнувся: "Ваша Величносте, - сказав, - як же Ви мені, простому попові, руку цілуватимете? - Мовчи! - відповів суворо цар-тесля. - Не тебе, дурню, цілую, а цілую хрест, що на тобі висить".

Варто пригадати це тим сучасним українським хаотикам, що не шукають хреста традиції в українцях. Тим часом традиція є скрізь довкола. Як прегарно заховувалися українські урядовці по поразці! Як голодували, гинули від хвороб, не мали житла й опіки, але вірно роками трималися своєї української державної групи. Як вірно несли традицію українські воєнні групи з усіх українських земель! Як всупереч усьому до смерті несуть її не раз і донині. Позбирати з них відблиск їх історичних хрестів, позбирати подробиці історії і разом - яку ж історичну великість та одність дасть це збирання! Дуже багато вже зроблено, дуже багато /особливо в воєнній історії/ ще треба зсинтезувати.

Але цього мало, цієї недавньої історичности. Недарма ж вибрали ми за методу одности ненаситне шукання української історичности. Адже усі ці "вірні русини" і "вірні малоросіяни" не були з порожніми -руками: вони пригорщами несли з собою традиції принаймні XVIII століття. Чи з ними маємо відкинути цю Україну, так, як зробили це члени Центральної Ради на одному з засідань у 1917 році? Тоді прийшов на залу старий сивий генерал і промовив до них як до нової України: "Приходить до Вас стара Україна. Цілий свій вік на війнах Росії, почавши від турецької, організував я військо. Я робив це чесно, бо вірив у фантом Росії. Але я - із старої козацької родини. Тепер жаль гнітить моє серце. Дайте мені можливість окупити мою вину щодо України. Всі сили, всі відомості, що були так цінені чужинцями, хочу віддати своїм". В шуканні одности треба взяти і їх до скарбниці раси. Наприклад, думки єдиного теоретика російської військовости Михайла Драгомирова - це думки українця, і то великого українця. Вони належать до української раси, до української воєнної історії. Українська кров в особі графа Розумовського опікувалася геніяльним Бетовеном, українська кров подорожувала світами в особі Миклухи-Маклая. Що з того, що Василь Наріжний писав мовою Петербургу? Він ненавидів Петербург і написав, може, найгарніші й найпатріотичніші повісті про Україну.

Далі за традиціями XVIII ст. бачимо історію козаччини з традиціями підбиття Риму /Одонацер/, врешті - Київ, Вічне Місто, що продовжує традиції Боспорської Таматархи в руській Тматоракані.

Душа сильної людини мусить бути суцільна, і душа раси в історії - одністю. Це є закон Провидіння.

Але коли для здобуття одности з недавньою історією не треба посередників, то для одности з давніми віками треба істориків із суцільними переживаннями історії. Тоді виросте велика історія. Лишень треба визволитись. Треба визволитися від змови істориків. Легко на війні вогнем бити в позиції ворога, тяжче вгадувати чужі пропагандистські й провокаторські посуви в українським житті, -але річ незмірно тяжча дослідити, хто і як, чому й де затроїв українців чужим історизмом. Затроїв, треба це підкреслити, бо не тільки накинув корисні для чужої індивідуальности погляди, але й дав те, що в істоті своїй нищить українців, паралізує всякий розвій.

Як дивно виглядають чужинецькі схеми історії! Як пригнобливо діє така нерасистська історія на читача. Як низько, як нелюдяно гнобить людську душу. Якийсь Хтось зіпхнув Когось, щоб стати на його місце, і в цім є зміст безпросвітньої чехарди перескоків один через одного, цих Хтосів і Когосів. Часами це якісь особи /династ, гетьман, фюрер/, часами - це форми устрою /демократія і автократія/, часами - це класи /робітники і визискувачі/, часами -абстракційні ідеї /реакція і поступ/ чи навіть літературні типи /Гамлети і Дон Кихоти російських університетів, Санчо Панси і Дон Кихоти "Вістниківців"/ і т. д., і т. д.

Яке сплющення індивідуальности раси, яке знищення границь раси, відкинення її островности! Причому на цій безборонности українського історизму чужі народи і раси залагоджують свої порахунки. Пропаганда і просто ненависть роблять чудеса. Наприклад, щоб знищити славне українське поняття "козак" і "Козацька Нація", чи ж недавно не прозвала Москва киргиз-кайсаків козацькою республікою і чи тупоголові чужинецькі подорожні слухняно не почали описувати "типові азійські обличчя козаків і калмиків"?

Між історизмом західних народів і деяких народів номадського кругу між Балтією і Уралом є лишень одна різниця. З'ясуємо це в короткім прикладі. Коли французький лицар здобув еспаїський замок, він полонив власника замку, але зоставив старі замкові папери в порядку. Коли московський чи інший подібний войовник здобув український замок, він або спалив старі замкові папери, або, ще частіше, попідробляв там підписи і дати.

Але не вдалося знищити одного - незнищимого історичного інстинкту української' раси. Незнищимого, бо опертого на культурнім підложжі і одности характеру раси. В цім є одність історії.

По цім обговоренні практичних і теоретичних підстав одности української історії послідовно виникає думка: які ж висновки з тої одности історії? І взагалі, з цілих попередніх роздумувань над одністю території і одністю раси?

Дуже легко б дефініювати - тепер це робить який-будь "спец від планів" дуже легко, але це є звичайне вгадування. Зрештою. закладне дефініювання в житті раси є річ і небезпечна.

Запитаймо про це одного з найбільш практичних політиків Європи. Говоримо тут не про політика, що живе світоглядом п'ятдесяти мільйонів французького світу чи ста мільйонів германського світу. Це політик п'ятисот мільйонів британського світу.

Недавній прем'єр В.Британії Болдуїн /Baldwin/ мав надзвичайно глибоке чуття відповідальности перед своєю расою. Коли збунтований емоціями й інтелектуалізмом Едуард VIII допровадив британську імперію до межі катастрофи й розпаду. Болдуїн урятував Британію. Він репрезентував расу в обличчі безпеки. Це могло йому дати принаймні нечувані овації в парламенті при виході з міністерства. Та він передав слово на засіданні іншому і під час промов вийшов потай бічними дверима. Він не потребував овацій. Він не прив'язував до них ціни. Його, як сина своєї раси, завданням було те, щоб раса справно й успішно функціонувала в своїй державі. Можливо, він є найбільшим англійцем наших часів.

Його характер варто пізнати. "Дехто, - пише біограф. - уважав його за ліберала або навіть за соціяліста, інші - за стопроцентного консерватиста. Не посідав блискучих талантів. Але часами виявляв, особливо в своїх останніх промовах, предивне вичуття тенденції" раси. Не довіряв людським здібностям і мав велике недовір'я до "високодумних" людей. Дуже часто повторював:

"Передусім уникаймо дефініцій. Коли б ми хотіли занадто докладно окреслити нашу конституцію, дійшли б до розтинання імперії" на кусні. По такій операції вона б уже не прийшла до себе".

Передусім уникаймо планувань, дефініцій, логіцизмів, декламаторства - вичуваймо і шануймо якнайглибше своє власне призначення, що його в собі носять українці.

Всі властивости раси, всі прикмети терену і всі генеральні ідеї, однак, мають щось, що не є формулою, але є тривале, не є дефініцією, але завжди зостанеться важливим у практиці і, врешті, є цілком українське.

Ті поняття є прості, але вони є певні, вони є важливі, вони були відвіку.

Це - великі заповіді української раси. Вони лишень можуть дати одність будуччини, в оперті на одности організації і одности історії.

63. ОДНІСТЬ БУДУЧЧИНИ

Шукаючи великих заповітів раси, не берім під увагу того, чи зони є популярні в сучасних політичних групах еліти. Нерозумом було б шукати української ідеї серед ідей, що йдуть за чужою модою з Заходу. Адже мова йде про заповіді раси, що є старіша від більшости цих західних чи східних держав. Так само не можна зважати і на те, що всередині української еліти істеризується кілька груп чи одиниць, які хочуть взагалі відірватися від історичности раси. від її "прадідівщини". Це звичайне пораженство.

Модні чужинецькі ідеї курсували від тисячоліть по українських землях, і так само завжди були якісь незадоволені безтрадиційні групи, однак довершувано тільки той подум, що виростав органічно з характеру раси, з терену й обставин.

Характер раси і терену дає нам одність історії й організації, зате обставини вияскравлять сучасність.

Воля зарисовується як відповідь, як протидія ворожим обставинам. Зачнім від найважливіших.

Що зостанеться українській расі, коли їй відібрано величезну частину її матеріальних цінностей, відібрано спокій, а еліта її роздріблена?

Відібрання українцям майже на всіх просторах матеріальних цінностей, виволікування українців з їх затишних кутків і хуторів - це велика проба характеру. Масам дає вона багато: привчає їх, і так схильних до колективізму, до відчуття вартосги чистоти расових посувів - великих походів, переселень типу орди і т.п. Інтелектуалізм еліти теж має свій час проби. Кожна нежиттєва концепція інтелігента /а тих концепцій є сотні!/ відразу виставлена на пробу очевидности. Так само відрухи не дають нічого більше понад відрух і відразу розвіують покладені на них надії. Треба чогось масивнішого. Шарпливість і сварки слабшої частини української інтелігенції, як реакцію, збуджують усе глибшу тугу за одністю в боротьбі раси. Все менше місця па фрази, пози і лірикування. Є туга за чимось більшим, а те більше може здійснити тільки органічна солідарність української раси.

Відродження сили українців часто виступало по попереднім знищенні їх матеріальних можливостей. Можливо, що упадок матеріальних пут визволяє душу раси. Надмір духовної сили в цих руйнаціях і нещастях викличе потяг до релігії. Потяг до свого, власного релігійного вислову - це те, що жеде українців іще в більшій мірі, ніж досі.

Захитаною є їх прив'язаність до землі, захитаний є їх і побут і історичні традиції. Та це все лишень назовні вдасться знівелювати. і побут, і геополітичні традиції в більшій своїй частині зробилися вже підсвідомими в одиниці чи в родині. При першій можливості відживе, як заповіт, прастиара українська вісь.

Вкінці образ морального занепаду, що тепер часто трапляється і в своїх, і в чужих, викличе як реакцію потребу вияскравлення моральних підстав, і то в першу чергу в самій еліті.

Одність, власна релігія, власна висока мораль і відвічні геополітичні підстави - це є величезні заповіти. Залові ги ці є в самій українській крові: щораз сильніші і жорстокіші струси тільки дозволяють на виразніше відчування тих заповітів всіма українцями як призначення України.

64. СОЛІДАРИЗМ РАСИ

В початках раси завжди знайдемо зорганізовану військову масу. що прийшла як Військо або, в кожному разі, як Осада. Коли вглянемося уже в цілком сформовану расу, то знайдемо в ній всі ціхи окремішности від сусідів, всі прикмети духовного Острова.

Границі - це найхарактерніше для живого організму раси чи народу. Стриміти до якогось неформального духовного контакту -це нищитиор><«»іічність природи. Нищення це однаково небезпечне і для того, хто наступає, і для того, хто відступає. Спеціально небезпечне с цс серед європейських рас і народів з їх такими виразними індивідуальностями. Контакти народів, що мають різні підложжя, культурні круги можуть викликати тільки катастрофу.

"Пропаций час" - сказав, наприклад, про духовний контакт із Росією один політик, що в минулому столітті стільки зробив для цього контакту /М. Драгоманов/. Пропаций час - може сказати не тільки українець, але й поляк, бачучи, як у XVIII ст. близький духовний контакт із східнім сусідом нищив індивідуальність одного й другого.

"Пропаций час" - повинен сказати й москвин про XIX ст., коли політика Петербургу московськими руками знищувала чужі індивідуальності, а одночасно не дала висловитися й московській.

Для добра людства треба пам'ятати цей "пропаций час" всяких більш чи менш виразних асиміляцій. Вибух психічної "затисненої клітини" робить незвичайні шкоди, а негативна імпрегнація, що потім зостанеться, - це найбільша небезпека для розвою рас і народів.

Недарма мудрі раси - давніше елліни і римляни, тепер англосаксонці /а осіанньо й германи/ підкреслюють свою нехить до асимілювання. Українська раса є островом серед сусідів. Це острів із власним жійтям, з власними святощами і вселюдськими цінностями. Чужі, накинені духовні цінности не мають ніякого значення. Та й не накинені цінности приймаються тільки по своїм часі спроби всередині раси. Злочином проти Провидіння і природи є втручання до чужого духовного життя.

Українська раса є острів, і в тому її вартість. Всі цінності людей міряє за своїми цінностями. Для українців найголовніший меридіан світу - це той, що проходить через Україну.

Перша найважливіша думка про Україну - це з погляду ззовні. Ніякі починання від внутрішніх подумів. Як можна говорити про живий організм, не окресливши його меж, не виділивши його з чужого оточення?

Нема іншої глибшої ідеї тепер, у часах тотальних воєн на знищення, як ідея расової солідарности. Дехто її пробує висміювати, як ліберальну ідею "згоди" XIX віку. Це неправда. Вік XIX не повернеться, його вказівки також. Можна й треба очищати сучасне українство від деяких решток цього віку, але треба дивитися і вперед. Там ждуть українців віки, скоріш подібні до XVII чи навіть VII, Довкола українців є тільки неукраїнці, чужі їм або ворожі. Ніяка з давніх ідей XIX ст. тепер не має сили.

Расова солідарність - це не з'їзд, не зібрання, не арифметична сума груп, це відчуття організму раси. Відчуття неекзальтоване, відчуття не як вибух, а як тривалість. Вибух ентузіазму був на місці 1917 р., тепер нема чого його повторювати. Тепер на першій місці - відчуття расового організму, постійно загроженого ззовні. Як оцінювати доцільність уживання груп і одиниць всередині раси? Тільки з погляду примату зовнішньої політики раси, тільки оцінюючи її здатність до безпеки і пружности в боротьбі.

Здатности раси до боротьби назовні - це важливіше, ніж усі генеральні й негенеральні ідеї раси. Це таке просте, як те, що сила й здоров'я людини є для неї важливіше від усіх теорій і наук оточення.

Сучасність працює, щоб українська раса була островом. Ніколи, може, за ціле існування української раси не було більшої ненависти і підозріння до кожного, хто має українську кров, як тепер. Це надзвичайно яскраве відділення. Розбуджені номадські первні чужинців є супротивлені агрикультурним українським первням. Іде боротьба в расовій площині, боротьба з породою. В цій боротьбі виразні прикмети обох сторін: на ворожу акцію відповідають українці видержкою груп, здатністю до укривання своєї ворожнечі. Десятиліттями вміють укривати свою ворожість українські одиниці /наприклад. Шумський, Скрипник, Гринько і їм подібні/. Комплекс укривання для невинного ока зменшує не раз властиву силу українців. Однак це лиш звичайна нехїть українців до негрупового чину, і, як теорія показує, завжди в слушний час комплекс укривання є відкинений. Це не номади, що легко падають духом і змінюються.

Зате ця сама острівність раси вимагає упорядкування всередині раси.

Порядкувати всередині раси! Але не на підставі якогось ідеального типу людини, скажімо, з часів Руссо /ліберали/, чи людини-автомату з теорій Маркса /комуністи/, чи навіть людини ліричного ніцшеанця /літературне державництво/, не на підставі того, що хочеться мати, але того, що є. В кожному українцеві є хоч відблиск здатности до суспільної будови. Метою ж будівничого лишень і може бути віднайдення цієї здатности, а не фантастичні "перевиховування". Отже, впорядкування того, що вже є бологічно в українцях, їх відвічних будівничих цінностей. Це є матеріал до впорядкування.

Як мірило ріжничкування візьмім українську асоціативну групу.

Змістом цього упорядкування є велика українська культура. свідомість характеру раси, свідомість у державности, торгівлі, освіті і кермі.

Швидкими кроками зближаються українці до найбільшого відчуття серединосги своєї раси. Матеріальні й моральні обставини діють безжалісно і змушують до одности раси, а то дасть багато. Дасть напруження українських продуктивних форм енергії.

Першою такою формою є почуття хліборобськості. Не значить це, що Україна знов має бути збіжжевим шпихліром. Може, земляки з Канадійської Маїтоби виручать її з постачанням збіжжя для світу і засів пшениці не буде головним заняттям українця? Ні, хліборобська енергія - це передусім збірна сумлінна праця і почуття відповідальности. Це вироблений від тисячоліття подив традиції, чого не вдасться знищити ніякою - ні своєю, ні чужою - безгрунчовністю. Це те, що є силою його методичної і працювитої натури. Цей стабілізаційний і завжди чинний характер хлібороба й зробив те, що Україна давала в свій час стільки первнів культури на захід і на схід від себе. і це, власне, ставить українців у ряді найкультурніших рас світу, культурних в цілій своїй масі передусім. Бо тепер ніхто не міряє висоти культури кількістю видатних одиниць - в оцінку

входять передусім форми праці, співжиття і керми.

Це тривале й завзяте українське хліборобство - це, може, найбільш пролукивна духовна енергія між Балтією, Балканами й Уралом.

Опанування теренів - друга форма української енергії. Навіть, властиво, вона, а не хліборобськість характеризувала українців в очах чужинців. Пригадаймо похід Івана Підкови до Альп, Святослава - до Іранського роздоріжжя, пригадаймо морські походи до Родосу й берегів Італії. До XIX століття сусіди не давали Україні назви селянського народу. Московські хроніки XVI-XVII ст. повні згадок про жахливих для москалів "воєнних черкас", що від них можуть оборонити тільки небесні сили. Для білорусинів українці і досі є "разбойничес племя", на кажучи вже про пдив поляків з козацьких походів. У французькій королівській армії XVII століття /полк Мазарена/, в давньому Римі /сарматські легіони/, в Атенах /скити з-над Дніпра/, ба, навіть у давній китайській імперії - скрізь перебували українці-войовники, представники войовницької форми української енергії.

З цим виявом українського характеру пов'язаний інший - колонізаційна енергія. "Здається, ні один народ, - пише Коль, - не має таких здібностей закладання військових колоній, як українці". Кубань, Сірий Клин і Зелена Україна В Азії - це пам'ятки недавнього осадництва; Судомира, Новгород і Тмурокань - пам'ятки античного.

І в завойовництві, і в колонізації є вислів' здатностей до упорядкування незнаного терену і себе в тім терені. Тут є поле до висловлення і для готського відчуття самодисципліни і ферментації крові, тут є можливості для еллінських емоцій пошуку і відкриття зв'язку речей. То є енергія до творення нових українських цінностей.

Але й завойовництво, і колонізаційність від самих початків були пов'язані з торгівлею. Перші згадки про українські землі - це згадки про землі, що торгують. Перший писаний трактат Києва /IX ст./ говорить про закон, торговельні вигоди і честь. Все виразнішає значення Січі як найбільшого українського торговельного центру, що був завжди під охороною війська. Все яснішає вага українських форм енергії чумацтва і кооператизму, як одного з найважливіших висловів української раси. Торгівля - це ж найповніше висловлення здатності до оцінювання найрізноманітніших обставин і людей, це і для хліборобськіости, і для завойовництва посередництво в творенні.

Зрештою, згадаймо іще одну форму української енергії - інтелектуальну. Вона завжди є обіч або на другім плані інших форм енергії, вона разом із мистецькою енергією встановлює певність і рівновагу дії українських речей. Вона усвідомлює традиції і шукає закликів Провидіння, завжди до останнього століття слухняна його наказам. І в ній є завершення великої будівлі української солідаристичної культури!

Що ж буде на тому українському острові? Чи починати вгадувати, чи будувати утопії, чи, принаймні, представляти собі будуччину, будуючи аналогію до часів Великого Києва? Багато треба буде ще і розпачі одиниць, і відданої праці груп, і жорстокого творення меж раси, щоб увесь цей матеріал висловити в неслухнянім людським м'ясі, на твердій українській землі:

Побачити новий український світ! Ця річ не для одиниці. Покоління треба на те, щоб уміти поглянути на себе. Тепер є лиш одне певне: цей світ по ударах виросте ще сильніший, іще упорядковані ший, іще більший.

Можемо в нім тепер відрізнити тільки дві осі: відвічну вісь української землі і відвічну вісь українського духа. І про це в двох дальших розділах.

65. ВІДВІЧНА ВІСЬ

"Схід і Захід, - каже історіософ Польщі Артур Рурський, - це польська ділсма. Історія наша /польська/ постійно відбувалася між- Заходом і Сходом". І має рацію: недарма сотні польських ідеологів це твердять від віку. Пересування Польщі на схід, відірвання від заходу, від моря - це початок небезпечного процесу. Так, роля Польщі бути посередницею вздовж своєї осі - Вісли, отже, бути між сходом і заходом.

Але чи українські землі були коли лучником між Польщею і Московщиною? Так, були. Це тоді, як Україна по Андрусівським тайнім договорі /1667 р./ була роздerta на дві половини і "московський

берег" Дніпра був насупроти "польського берега". Тоді був Схід і Захід українською ділемою; в цьому роздерті доктрина була найліпше використана. Бо це найбільше ворожа Україні доктрина. Нема певнішої для знищення України. Прикладімо "схід-захід" до українського релігійного життя - і будемо мати релігійну війну; прикладімо "схід-захід" до політичних орієнтацій - і будемо мати вдячне поле до попису чужих агентів; прикладімо неуцьку форму "народу-бастарду" до окреслення українського характеру - і будемо мати джерело українського пораженства, а не відчуття серединности.

Зрештою, пригляньмося до геополітичних тенденцій України. Вони є реальні, вони - двигуни історії. Бо ж, передусім, не схід і не захід є джерелом України. Підложжям її раси, підложжям її культури й світогляду від самого початку і до останніх часів був Південь, Звідти прийшло оформлення християнства, тільки туди була єдина спроба перенесення столиці з Києва. Південь, Дунай і Закавказзя - це напрямні головної експансії київських князів, Середземне море - напрямна політичної і торговельної експансії античного Понту.

Визначення напрямної на схід чи на захід - це, передусім, нищення власного характеру, духовности, що прийшла з півдня. Духовности, що зросла над південними морями й вододілами і розпросторилась, як кров по жилах, ідучи вгору Дніпром, Дністром, Дунаєм, Богом і Доном, несучи до найглухіших закутків українських земель подих півдня. Чи ж не видно цього в егейських і геттійських взорах Старобільщини, чи ж не грає він павиними перами колядок на Полтавщині, чи не пов'язаний із звичаями з-над Дінця? Де ж поділася Америка йонійського й малоазійського еллінізму, як не в крові українців.

Нарешті, друга напрямна українських земель і раси - це Північ. Звідти прийшла династія норманів, звідти, як і з півдня, прийшли користі торговельного посередництва, культурної виміни. Звідти ж прийшов такий важливий первень раси, як готи. Бо де ж поділася головна маса остроготів і їх велика держава, коли не перейшла в кров українців? Врешті на північ була військова експансія київських князів, там була найбільша домінація Києва -Новгород.

Тільки вісь Південь-Північ є віссю українських земель. Як у добі античній і київській, так і в добі козацькій. Успіх революції Богдана Хмельницького, правдоподібно, був уможливлений підтримкою османів, так, як, скажімо, успіх французького короля Франца I на Середземнім морі - опертям на могутність Порти. Для козаків передусім - опертям на південь. Недарма гетьман Самойлович вказував союзникам-москвинам, що не похід проти османів, а дружба з ними відповідає Інтересам України. Самойловича замінили Іваном Мазепою, але й той у союзі з королем із Півночі опинився вкінці в Бендерах, на землях південної імперії османів.

Зрештою ця українська вісь Південь-Північ є одною з найатракційніших геополітичних осей на просторах між Балтією й Уралом.

Польський історик О.Гурка підкреслює в своїй "Рації стану Польщі на південнім Сході" /1934/, що Польща завдяки зв'язаності з козацькою Україною цілком непотрібно, зі шкодою для себе, далася втягнути в конфлікт на Півдні /Дунай, Чорне море/, що їй геополітично цілком чужі.

Так само зв'язок з Україною цілком змінив вісь експансії Москви. До половини XVII століття ціла експансія її була до Білого і Балтійського морів, а з другого боку - до Сибіру. Канцлер Олексія Михайловича - Ордін-Нащокін був висловником цих геополітичних напрямних. Зате від XVIII століття віссю московської політики, як стверджує Покровський, стає вісь України. "Від другої половини XVIII ст., від Катерини II і до Миколи II включно, це була боротьба за Чорне море й проливи, що провадять з Чорного моря до Середземного, боротьба за південні торговельні шляхи" /"Зовнішня торгівля Росії", 1926/. Коли тепер на деякий час червона Москва відійшла від цієї осі, то це пояснюється хвилими перенесенням тягару совітської політики до Азії. І цим можна пояснити хвилеве відпруження між Москвою й Анкарою.

Оборона своєї осі Південь-Північ - це найважливіше завдання України в історії. Тому, може, треба б було тут підкреслити стремління української держави над басейном Дніпра знищити значення конкурентної торговельно-державної осі, що над Волгою.

Пригляньмося до цієї великої геополітичної ідеї-заповіту. Це -заповіт Святослава Завойовника.

Справу цю добре висвітлили і старі дослідники-чужинці /археологи - Арне, Смірнов та інші/, і новітні українські учені, як Пархоменко.

"Торговельний рух Волзьким шляхом, - твердить археолог, - починається з доісторичних часів і розвивається до IX-X ст., коли Волзький шлях віддає першість Дніпровському" /П.Смірнов/.

Не так-то легко віддала Волзька путь своє першенство. Велика хозарська держава /з опертям на Тавриду й Кавказ/ сполучала мешканців Скандинавії з Арабією. В твердині хозарів - Саркелі /Saverkland" скандинавських рун/ зустрічались і скандинавські купці, і купці з Малої Азії й Туркестану. Хозари мали велике наймане військо для оборони своєї торгівлі.

За князя Ігоря була перша спроба Києва знищити хозарів. Вона не вдалася, і землі над Волгою багатіли далі. Минуло двадцять літ. Син Ігоря, Святослав-, у 965 році бере спочатку фортецю хозарів Саркел, а потім і саму столицю Итиль на долішній Волзі. Двома ударами знищена одна з найсильніших тодішніх держав. Два роки ще підбиває Святослав Тавриду, північний Кавказ і врешті нищить іще одну ланку Волзько-Скандинавської магістралі - місто Бердаа на Закавказзі.

Київські князі приймають титул каганів, володарів Волги, до Києва переселяється купецтво тої магістралі, і лишень тоді, можна сказати, почалася першість путі "із Варяг у Греки", а одночасно припізналося, може, на кількасот літ повстання ворожої для Києва держави над басейном Волги.

Святослав згинув, шукаючи ще однієї південної дороги для імперсько-торговельної експансії Києва, але zostався його заповіт:

не дозволяти розвиватись Балтійсько-волзькій магістралі, зморі Києва. Отже, передусім - Москві.

Ольгерд, монарх наслідництва Києва, виконував цей заповіт, і в кінці 1340-х років Москва була дуже zagrożена. Величезна армія Витовта, коли б не заступництво монголів під Ворсклою /1399/, вчинила б з Москвою те, що з Итилем - Святослав. Зрештою, Витовт раз спалив місто Москву. Гетьман литовський і князь Волині Костянтин Острозький в 1515 році нищить Московію, і українські поети величають його за перемогу:

Дай Боже здоров'є і щастя вперед ліпше:

Як нині побив велику силу московськую.

/"Похвала Кост. Їв. Острозькому"/.

Далі йде. теж славлене тодішніми поетами, спалення половини Московії' гетьманом Конашевичем, далі спроба Хмельницького розбити Московію Донською і Нижньоволзькою революцією на чолі з Анкудіновим. Так аж до часів нинішніх, коли в 1917 році один із українських полковників-штабівців представив урядові УНР проект запобігливого нападу і спалення Москви корпусом української кінноти.

Не можна поминути акції української раси в обороні своєї геополітичної осі так само і з Заходу. Походи київських і волинських князів, найчастіше в союзі з мазовецькими на Прибалтію, битва Литво-Руси під Грюнвальдом /1410/, врешті різні посуви Хмельницького.

В кожному разі це є несприймання і Сходу, і Заходу. В кожному разі - це боротьба за відвічну вісь українських земель: Південь-Північ і її утвердження між Балтією й Уралом.

Та вісь зостається й надалі. Її справжнє утвердження при свідомій будові українського Роду, при уставленні Хати - є дуже важливе. Без опертя на півночі, без виходу на півдні нема можливостей розбудови цієї Хати. Геополітично беручи, для української державности потрібні є принаймні Чорне море і верхів'я Дніпра - в усякому разі, завжди південно-північна вісь.

Лишень з такого геополітичного українського порядку може вирости іще більший творчий розмах. Тому творчий, що він відповідає характерові землі й раси.

66. МІТ АПОСТОЛА АНДРІЯ

"Неуніяти і з'єдинені", "папіжники і благочестиві" - ці терміни в церковно-релігійному житті, що не раз просочуються в щоденний український побут, разять, як дилема "схід-захід". Здається, що й протиставлення їх як контрастів в українським сучаснім світогляді не було б своєчасним. В кожному разі, таке протиставлення було б більш потрібне тим, хто хоче знищити солідаризм української раси.

Минуле не виправдовує цього протиставлення. Українці в минулому від самого початку християнства виказували однаково багато пошани як для християнського Риму, так і для

християнського Єрусалиму чи Царгороду. Скоріш ворожість їх була спрямована передусім проти тих чужих сил, що не раз прикривались східними чи західними церковними гаслами, маючи ворожі для українства політичні цілі.

Землі надчорноморські вже на самім початку зв'язані з папою і з вселенським патріархом. Знаємо, що перший глибокий культ на українських землях - це культ св. Климента, третього по св. Петрі папи римського, засланою гонителями християнства в українську Таврію, де були його чуда й мучеництво /Херсонес/. Туди ж у

654 році був засланий і папа Мартин I, що вмер і був похований

655 р. Підкреслюємо, що найвищою реліквією християнського Києва аж до наших часів є, власне, голова св. Климента.

Не таку вже важливу роль відігравали візантійські священники. Властиво, перший єпископ Києва Либутій, на прохання вел. княгині Ольги висвячений в Майнці /960 р./, і другий - Адальберт /961 / були німцями. Не згадуємо тут уже про готів-несторіян, що їм, певне, треба приписати початки християнства на Україні /В.Щербаківський/. Хрещення своє в Києві в 987 році прийняв вел. князь Володимир із рук англійського священника /Г. Вернадський/. Степан Томашівський уважає, що взагалі християнство в своїх початках ішло в українські землі через готів, хозарів та скандинавів.

Цікавим є й те, що навіть при розділенні церков Київ прийняв римо-католицьке свято "перенесення мощей св. Миколая в Бар". Візантія не визнавала цього свята, вважаючи перенесення за крадіж. "Правдоподібно, що автор утвердження цього свята митрополит Єфрем був самостійним митрополитом Києва, що стояв у зв'язках із Римом" /Ст. Томашівський/. Врешті, в 1075 році київський монарх Ярополк Ізяславович із дружиною Іриною був коронований у Римі папою Григорієм VII, що в імені св. Петра передав владу над монархією Києва синові "короля Русів Димитрія" /християнське ім'я Ізяслава/.

Знаємо, що і Витовт Великий, хрещений у римо-католицтві, потім перейшов на віру грецьку, щоб знов вернутися перед коронацією на римо-католицтво.

Так само даремно будемо прив'язувати вагу до легенди про спеціальну "православність" українського козацтва. Острянин, вождь найбільшої обабіч Хмельницького революції, посилав на початку свого повстання послів до папи римського з проською взяти під протекторат, "подаючи умовини, що цілу Україну піддасть волі папи і, коли братиме під свою владу міста і замки, робитиме це його іменем" /1638/.

Ще менше мав якоїсь мехіти до римо-католицтва Богдан Хмельницький, вхорापепь єзуїтів- середного маршалів-полковників бачимо обіч кальвіністів також римо-католиків. В його універсалах не знайдемо ворожости до унії. Зате можемо в нього знайти навіть велике недовір'я до київського православного митрополита, що гетьман йому нагадує про можливість "піти під воду Дніпру" в разі непослушенства.

З другого боку, трудно не підкреслити й значення візантійського релігійного елементу, його канонічного праводавства. Адаж ж єпархії Кубані й Таврії були від початку безпосередньо підпорядковані царгородському патріархові. Не раз і на чолі Києва стояв малоазійський грек. Найцікавіші часи експансії релігійної думки Царгороду були в XV-XVII ст. Греки, фанатичні ненависники заходу по зруйнуванні Царгороду хрестоносцями, прагнули коли не відновлення потужної грецької християнської імперії, з розмахом на взір імперії Олександра Македонського, то принаймні якоїсь митрополії грецької віри. Фантом "Росії" створений греками. Це не національна назва, це фантом парохії-світу, з озброєними арміями, з грецькою релігією і з грецьким завданням: помстити на Римові руїну Царгороду і якимось способом відродити велич Греччини.

Грецькі релігійні фанатики-мандрівці від Балкан до Уралу шукали за такою монархією- парохією, що дала б світові піднесення упалої християнської духовности Царгороду "Самодержець всеросійський" - це термін грецький для ареолі тих, хто б'ється з Римом і хто зможе відродити блиск грецької духовности. Бо ніколи еллінізм /чи елліністичність/ ані за часів Риму імператорів, ані за папського Риму не узнав себе за поконаного.

Тому таке значення для греків мала революція козацького краю. Тому, як оповідають акти, дня 8 листопада /ст.ст/ 1650 р. прибулі з півдня митрополит Кориїгу і митрополит Назарету

миропомазали Богдана і Тимотея, гегманича, назвавши Хмельницького "государем Великої Росії" . Ст. Томашівський спеціально підкреслює значення цього акту: "Помазання на цесаря уважалося в Візантії за одночасне з тайною священства, а навіть хрещення. Помазанець мав значення таке ж, як учитель Церкви". Це все показує, яку вагу прив'язував Царгород до вивищення Хмельницького, бажаючи в нім відродити цезаропапізм Царгороду.

До деякої міри Хмельницький виправдав надії, на нього покладені. Він у своїх пересправах із Варшавою репрезентує завжди релігійні справи "росіян", розсіяних поза територією козацької держави. Він /зрештою, як до деякої міри попередники, а особливо наступники/ завжди висуває постулат оборони грецької віри і в містах князівства Литви чи Корони, таких як Львів, Перемишль, Замостя, Дорогочин, Берестя, Пинськ, Витебськ, Орша й Вільно /Б.Ольхівський/. Він мав найвищу санкцію грецького Царгороду до оборони своїх "росіян"; таку саму, зрештою, як дістали її інші "государі російські" на півночі. Недарма ж Хмельницького найбільший володар мусульман, а не менший опікун "православ'я, султан Порти в своїх грамотах титулував "найславнішим із монархів Ісусової релігії" /А.Кримський "Історія Туреччини"/.

Отже, бачимо обіч коронації папою короля київського Ярополка /та галицького - Данила/ миропомазання в Чигирині - Богдана Хмельницького. І Рим, і Візантія є в традиції українських генеральних ідей.

Але це не значить, що за прихильністю до Візантії укривалась прихильність до Москви, а за прихильністю до Риму - до Варшави. Ніяким народом так не гидував Богдан Хмельницький, як Москвою. З його автентичних слів, що збереглися донині в актах, можемо вибрати цілу низку прикрих виразів про московського співвизнавця грецької релігії. Зрештою, знаємо про накази гетьмана витинати в пені московські помічні війська за їх дикість /Гуся-тин/. Так само ніяке духовенство під час московських завоювань так безоглядно не боролось з московським кліром і Москвою, як власне українське в половині XVII і XVIII ст. Врешті, і в народній творчості, і в політичних творах знайдемо нехіть до "московської віри". Чи ж автор "Історії Русів" не характеризує релігійну систему москалів, як "само мужицьке маячіння, що не варте ані богословських диспут, ані розборів /розглядів/". Міти про "православне братання" українців з москалями є того самого порядку, що недавні легенди "пролетарського братання". Вони були тільки московським пропагандистським супроводом до московського катування українців.

Так само з печатками унії на Україні. Потій, Рутський і св. Йосафат - право, зміст і душа українського греко-католицтва були українськими патріотами. Всі вони "змінювали зверхність Царгороду на послух Римові, але бажали вдержати назавжди свою з'єднану церкву як українську церкву" /Яблонський/. Цілком не тішило митрополита Рутського те, що за його часів частина української шляхти почала переходити на римо-католицтво й польщилася. "До 1624 р. двісті душ шкільної шляхетської молоді, - пише він, - змінили обряд і рівно стільки тих, що служили в війську і на дворах". І Рутський ціле життя бореться з цим, не бажаючи підсилювати Варшави.

Врешті, найболючішим докором з боку православних був для нього той, що "унія позбавила Україну найкращої прикраси, що нею є лицарський стан, і стала тільки помостом для латинства". Це було найбільшим бодем духовного вождя греко-католиків, прихильників Риму.

І це було найбільшим бодем його сучасника, Мелетія Смотрицького, духовного вождя греко-росіян, прихильників Царгороду. Як розпачає в "Треносі" /1610/ грецька українська церква: "Нема кому потішити мене - всі повтікали від мене... Де дім князів Острозьких?.. Де інші славні доми українських князів ... княжата Слуцькі, Заславські, Збаразькі, Вишневецькі, Сангушки, Чорторийські, Пронські, Ружинські, Соломирецькі, Головчинські, Крошинські, Масальські, Горські, Соколинські, Лукомські, Пузини і інші нечисленні, які довго було б вичисляти зокрема?.."

Здається, для обох вождів були важливі не тільки зовнішні авторитети /для одного - Італії з Римом, для другого - Малої Азії з Візантією/, але в глибині душі є передусім внутрішній зміст: в своїй церкві повинні бути всі свої люди. Скажемо виразніше: церква повинна відповідати характерові раси, бути українською для українських душ і тільки українською для їх єднання з Богом.

Власне, стремління українців мати розмову з Богом, яко таїнство тільки своєї раси, було від початку християнства на Україні. Власне, цю генеральну ідею, або, ліпше кажучи, цей заповіт раси називаєм легендою апостола Андрія.

В київських літописах від XII до XIX століття /"Синопис", 1836/ ясніють слова пророцтва апостола Андрія, що ніби в путі з півдня на північ зупинився на київських горах. Апостол Андрій, як упродовж 800 літ побожне повторювали вуста українських читачів, сказав своїм учням, показуючи на Дніпро і гори: "На цих горах возсіяє Благодать Божія".

Від безпосереднього учня Христа дістали українці Божу благодать. В літописах сказано: "Первое убо крестися славеноросскій народ еше от святого Апостола Андрея Первозванного".

Первозванний Учень Христа частину первозванства дав владі і народові київському. Безпосередньо, а не через чужинців спливає благодать на українців. Це є змістом багатьох старих мініатюр і образів. На мініатюрі, що збереглася в Римі, сам Христос коронує в 1075 році київську королівську пару, Ізяслава й Ірину. На побожних князів, із родинами, на шляхту в жупанах спливає благословенство Боже на іконах українського середньовіччя і ренесансу. Під омофором Богородиці в небі стоять суворі запорозькі ієрархи /ікона Покрови/, і під благословенством Христа пливають запорозькі озброєні гаяліони /стяг з XVIII ст. в Ермітажі/.

Зрештою, конкретно треба взяти цю легенду, взяти як важливу, як живу історіософічну традицію України. Недарма Петербург, прилучаючи чужі краї до себе, старався до своїх нововорених інсигній¹ і орденів брати те, що було найважливіше в тих країнах. В Петербурзі усталили, як дальший тяг традиції Польщі, орден Білого Орла; в тому ж Петербурзі устійнює Петро Перший орден св. Андрія Первозванного і надає його тільки собі та гетьманові України. Так само був символічний хрест апостола Андрія на штандартах² чорноморської флоти.

Але перейдемо до церковної традиції св. Андрія, традиції змагання чисто української церкви.

Знайдемо її вже в найстаршій літопису, в тих звеличуваннях Володимира Святого, де кажуть, що він є "новий Костянтин великого Риму, що хрестився сам і людей своїх охрестив". Ще виразніше про джерельність чину Володимира говорить "Слово о благодаті": "Це наш учитель і наставник, як у римським краю апостоли Петро і Павло".

Однак митрополитами київськими до 1051 р. є чужинці, лишень у цьому році Ярослав уперше усамостійнює Українську Церкву з її митрополитом-українцем іларіоном. Пізніш Собор 1147 р., скликаний Ізяславом, не знайшов нічого протиканонічного у священні мощами київськими нового українського митрополита Кліма Смолятича. Це є дві великі дати в українському церковному житті.

Старання литовських великих князів про українського митрополита по 1326 /перехід і смерть київського митрополита в Москві/, а потім старання Конашевича й інших гетьманів у Цар-городі про відновлення митрополичої катедри в Києві не мають такого значення в історії, як зусилля Велямина Рутського створити цілу церкву, що відповідала б українському духові. Про нього з ентузіазмом пише В.Липинський: "Митрополит Рутський незвичайно цікава постать нашої історії". Був у Польщі владикою з українським національним переконанням і міг щиро, не надуживаючи національного імені, бажати в ім'я загального добра народу". Як із синами й братами, зродженими в однім українським народі. уживаймо його слів: "бажаю добра і мира з нез'єдиненим духовенством". Міг. як українець, мріяти про такі, на велику скалю закроєні плани, як особний український патріархат" /"З історії України"/. "Як характер, це була потужна сила, як українець бажає він вчинити унію національним ісповіданням, - пише дослідник, - і то тоді, коли свої самі стають дезертирами національного фронту, скріпляючи ворожі східні чи західні лави..."

Врешті, в цій церковній традиції св. Андрія треба згадати ще про автокефалію православної церкви, що в 1918-1919 рр. перепроводжували її міністри О.Лотоцький, Ів. Липа і Ів. Огієнко. Однак не зривали вони ще з Царгородом.

Цілковитою емансипацією української православної церкви був рух автокефалістів уже під большевицькою владою, що розвинувся головно в 1922-1927 р. Ця незалежна українська церква оперлася на традиції київського Собору 1147 р., і аналогічно до висвячення Кліма Смолятича вісімсот літ пізніше висвячено в Києві митрополита Василя Липківського. Церква зростала дуже швидко. Це був стихійний рух: автокефалісти мали 30 єпископів, 10 мільйонів вірних і тисячі священників. В 1930 р. большевицька влада почала жорстоко нищити ієрархію, усунула другого митрополита, Миколу Борецького, та розстріляла чи закатувала 42.800 священників, а церкви позамикала. Рештки цієї церкви зісталися ще серед українців в Америці.

Легенда апостола Андрія ще втілюється далі в житті України.

Є річчю найбільш моральною, власне, звертатися до Бога в тій індивідуальній формі, в яку Бог убрав частину людства, що її зємо українською расою.

Говориться тепер дуже багато про розмах і наступ українців. Але з якою душею і в ім'я чого має бути той розмах? Хіба в ім'я того, що є в українцях ліпше, вище, краще в порівнянні з чужинцями. в ім'я чогось, що більше взнесене до Бога. Врешті, як же ж можна успішно боротися проти чужинецького і свого власного хаосу, не маючи гармонії в своїй душі, гармонії, що дає безпосередня молитва до Всевишнього?

В ім'я цієї безпосередньої молитви українського характеру треба задуматися над грядучим втіленням апостольства св. Андрія на Україні.

Це не значить, що треба починати якусь "релігійну революцію", як пропонує дехто. Для раси прагнення до власної молитви є однією в часі, воно триває від початку існування раси. Трудно собі уявити, щоб якийсь короткий фрагмент часу зсинтезував і виявив найглибшу й найтривалішу прикмету раси. Тільки рідними, прастарими обрядами можна оформити прастарі релігійні почування раси.

Сучасна українсько-католицька церква зберегла в собі тих обрядів більше, як усяка інша сучасна українська християнська церква. Українське православ'я догорає, а польське, румунське й інші православ'я гублять ці традиції. Правда, уже й тепер велике ім'я Андрія Шептицького багато зробило. Чи ж будуть інші великі імена в цій церкві, чи вона ще буде зростати?..

Є ще голоси /особливо тих, що повертаються з-під Совітів/ про можливість в сприятливих обставинах на звільнених від Москви землях створити інший тип церкви, дуже простої, назовні зближеної до кальвінізму. Мовляв, москвини зогидили ритуал церкви. З тим не можна згодитися. Ритуал і його чар, укладений впродовж багатьох століть, не буде знищений нужденною пропагандою кільканадцяти літ. Зрештою, українсько-грецький богослужбовий ритуал захоплює і чужинців своєю духовною й зовнішньою красою. Українець в богослужінні завжди знайде непереможний чар здійсненої, мистецької мрії, що зрослася з його душею тисячами ниток.

Стремління різьбара М. Гаврилка мають паралелі лишень тепер у "германській церкві" за Гітлера. Гаврилко сподівався, що не елементи християнські переможуть у будучині, лишень поганські, що тепер співживуть в українській церкві: свято сонця /Мітри/ і Різдво, русалії й Зелені свята, свято Івана Купала і т.д. Тим часом еволюція веде скоріш до прибирання під крила церков не тільки староукраїнських традицій, але й нового національного українства /наприклад, Зелені Свята щораз частіш сполучають із культом полеглих/.

В кожному разі, українські сучасні церкви живуть, і то не віддільно від життя, але тісно зв'язані з переживаннями своїх вірних. При цьому всьому треба підкреслити ще й те, що українська раса нині є засолідарна, щоб у ній можна було тепер викликати якісь братовбивчі, релігійні війни. Зрештою, це було неможливе і в давніших часах.

Толеранція українців є в досить широких межах. Коли були війни церков, то дрібного характеру. Зрештою, про суть тих братовбивчих війн Мелентій Смотрицький, що сам перейшов з благочестія на греко-католицтво, висловився дуже гарно: "Сліпі проводирі. Вони роздрочили людей і посіяла ворожнечу".

Життя ще втілить український відвічний міт апостола Андрія, міт про українську церкву, ту церкву, що сіятиме не роздор, не ворожнечу в українській расі, а велику, глибоку одність і любов до свого призначення.

Відродженню релігійності в українській расі помагає сама висока моральність українства. Пояснім це.

Прагнення до чогось вищого, кращого, сильнішого від окремої людини довіку буде жити в українцях. Знаряддя цього прагнення є раса - в тому ціла моральність її існування. В існуванні України висловлюється і буде висловлюватися найгарніше, що має людство, і в тому є моральність бути українцем.

Назву цю - "українець" - прийнято в XVIII-XIX ст. як офіційну для раси, що, здавалось, упала. Прийнято тоді. коли, здавалось, найбільше принижено дух раси, і, власне, від того часу, від

століття, зростає моральне значення слів: українець і Україна. Поморхли старі назви, нема гіперборейів, нема русичів, нема козакорусів, минули їх слави і чести, зате росте честь, розгортається слава українців. З тим словом є зв'язані слова: справедливість і правда.

Разом із терміном українець утвердились життя і творчість Тараса Шевченка, найвеличніша апотеоза духовності типового українця, з усіма його суперечностями, розмахом і тривалою силою. Власне, в словах тих, що хотіли хоч частинно бути висловниками Тараса, в "Символі віри" Тарасівців /1891-93/ знайдемо слова, може, найважливіші з цілого символу, - що служіння Україні "вимагає моральне почуття наше".

Служіння расі, як моральний обов'язок! Моральним обов'язком одиниці є визволити, згармонізувати свою душу і вільними устами хвалити Бога. Моральним обов'язком її є дбати про визволення і гармонію більшої від неї раси, бо такс визволення і гармонія зближать її расу до Провидіння. Сила є аргументом, але змістом України є справедливість.

Недарма близькість Бога відчував у своїм розцвіті Київ. Вічне Місто, а молитва була умовою вступу до Запорозького Ордену. Зрештою, і в новітніх часах, всупереч усім інтелектуалістичним теоріям, українство відчувало Бога. Як мож іа вірити в будуччину, як можна вірити в правду без відчування Його близькості? А українське відродження XIX-XX ст. так часто мало за девіз слова Лесі Українки: "Contra spem spero". В цих словах перебуває Провидіння.

Тому, може, український гімн, що його починали в 1917 р. :-_ словами "Вже воскресла Україна", має прикмети християнської псалми, або прочанської присяги. Тому, може, найбільш, революційний і соціалістичний уряд модерної України, уряд Директорії, розпочав свою керму по взятті Києва в 1918 р. богослужінням на Софійському майдані.

Відродження XIX-XX століть має багато різних прикмет, не одна з них іще зблідне, не одна вияскравиться, але найважливіше видно від самого початку й донині. Воно розпочато в кліматі великого морального напруження.

"У нас нема зерна неправди із собою!" Люди, що починали із такими словами і в такім пересвідченні, добре почали. "До чистого діла треба чистих рук", - сказано добре, і добре це тепер повторити в час національних і міжнаціональних рухів. Сила моралі перших відродженців XIX-XX ст. була така велика, що недарма звала їх душа сучасника-поета першими християнами.

Цей моральний клімат дав десятки тисяч незнаних героїв в останніх десятиліттях. Ми звикли не нотувати навіть їх прізвищ. Цей моральний клімат дав навіть подекуди аж шкідливий нахил до спонтанної жертвності, жертвності життя.

В кожному разі, доки еліта з її генеральними ідеями буде в цім кліматі морального обов'язку перебувати, їй не загрожує ніщо на світі, бо вона має близькість Провидіння.

А час є слухний. Є всі фізичні дані до того, щоб по світі англо-саксонським, римським, германським повстав світ четвертої великої раси в Європі, понтійської, української раси. Але ні кількість, ні багатство, ні фізичні можливості не творять світу. Творять його моральні підстави. Це спадщина.

Українські моральні підстави важливі не тільки для українців, але й народів Європи, особливо східньої Європи. Пояснім це.

Між Уралом, Балтією і Чорним морем діється неморальність: маскарада, какофонія, Вальпургієва ніч. Поняття не мають виразної назви, речі людські убрані не в свій убір, слова не називають нічого, збезчещено минуле, затуманено докладність подій. Сплощення всіх нерівностей, обезцінення всіх цінностей - це ж є удар по життю. Життя там не має змісту, бо ніколи не відомо, що в нім є справжнє. Балтійська і уральська легкодухність відібрали справжнім людським речам вартість - все стає фантомом. Або відрухом - жадібністю, знищенням, страхом. Що на цьому може зрости велике, органічне і людське? Нічого, бо нема морального мірила, нема справжньої історії.

Коли ж на цих землях утвердиться, як колись за апостольства Києва, індивідуальність скромної і великої раси, утвердиться моральна вісь? Дійсність народів нарешті буде дійсністю, бо матиме мірило на Україні. Не імперії з татарськими, грецькими чи балтійськими назвами мають бути між Уралом, Кавказом і Скандинавією, бо це гляйхшальтунг, це нищення, це ошукування, це поліція, бюрократія, а слідом за ними - вічні революції. Мають бути індивідуальності рас і народів, має

бути розвій їх на хвалу людям і Провидінню. Але для цього потрібна моральна вісь народів між Балтією, Кавказом і Уралом - існування української держави.

Петро Кривоносок підкреслює значення моральности української раси в її солідаристичних організаціях, а в будучині - і для цілої Європи, бо "українці, - каже він, - нічого не внесли із того зіпсуття в аріо-семітську культуру, що роз'їдає тепер Європу..." /"Школа й Культура", 1937/. Отже, треба бути, ставати самим собою.

Таке перше моральне завдання української раси. Провидіння вкаже дальші. Провидіння вкаже місію української раси в світі.

Тим часом не вільно піддаватися ані оптимізму, ані песимізму.

Пощо забагато тішитися при перемогах? Понизливим для раси є надмірне умаювання себе перами пихи і бубнення в барабани самохвальства. Незгідні з великістю призначення раси викрики щастя з приводу власного вивищення. Хто знає, може, не одне вивищення є лишень на те, щоб принести пониження, є лишень спробою Божою, важкою спробою на рівновагу в щасті. Важливішим є перебувати в згоді з власною моральною місією і чекати дальших наказів Провидіння.

Манія великості є безбожна, смішна і небезпечна. Не від неї починалися великі будівлі людства, а від скромности і послуху. Недарма стверджує це історик, описавши насамперед високий моральний рівень і скромність римлян. "Так римська держава впродовж не більш як півстоліття із союзу італійських міст і племен обернулася в світову державу, що не мала суперників ані на Заході, ані на Сході. Сталося це внаслідок ряду подій, що їх закінчення ніхто в Римі не передбачував і не міг передбачити" /Ростовцев/. Але Рим виховував себе в покорі Провидінню. Отже, не гордість служіння собі, лишень служіння Провидінню - це нагорода раси в її історії.

Нема причин, щоб одиниця розпачала й істеризувала під час невдач раси. "Кожне плем'я в кожній хвилі може покликати Всевишній перед вітар слави". Адже ж значно більше від української Понтиди мав наїздів Британський острів, а тепер одна його назва звучить у світі як найбільший вияв потужности білої людини. Адже упала на наших очах Німеччина, а тепер її назва звучить, як фанфари тріумфу.

Українська раса переживає тепер процес найбільшого зодноріднення /гомогенізації/. Духовні традиції раси є незнищимі, їх завжди можна відродити в масах. Зусилля одиниць є великі, як і живою є віра у власне призначення, власну путь.

Чим же є в тім путі окрема людська одиниця? Може, це відчув Франко, коли назвав себе і свою велику творчу індивідуальність тільки сторожовим собакою, що гарчить на сторожі своєї раси?

Чи нема в тому надлюдської радости бути висловником чогось тривалішого від нужденного короткого людського життя?

Мимоволі тиснуться образи з Біблії, цієї книги мудрости народів.

Гляньмо очима віри, як крізь сучасне життя, і в минулих тисячоліттях іде похід рас. Упадають і підносяться велетенські культури, державні системи, могутні заміри. Український світ з його свідомістю минулого і характером людей є в тім поході. Провидіння дало йому призначення, а уділом одиниці є лиш одно: знати, що і в її житті, як і в житті раси, віра врятує вірних. Віра в Того, що створив і дав людям окремі лица, а расам - окремі дороги до своєї величі.

Львів, 1937 рік